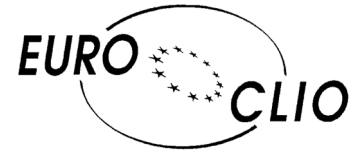

AJALUGU
EI OLE AINULT MINEVIK
MINEVIK
EI OLE VEEL AJALUGU

AJALOOÕPETAJA KÄSIRAAMAT

Selle publikatsiooni autoriõigused kuuluvad projekti tegevuse ajal EUROCLIO/MATRA projektile *Integration of Society in Estonia*.

Pärast projekti lõppemist kuuluvad autoriõigused Eesti Ajalooõpetajate Seltsile.

Projekti *Integration of Society in Estonia* rahastab Hollandi Välisministeeriumi MATRA programm.

AJALUGU EI OLE AINULT MINEVIK. MINEVIK EI OLE VEEL AJALUGU **Ajalooõpetaja käsiraamat**

Välisekspertide artiklid Joke van der Leeuw-Roord, Elise Storck, Sture Lindholm.

Allikakogumiku autorid Eda Maripuu, Tiina Kilumets,
Mart Kand, Sergei Teplov ja Vjatšeslav Žiburtovitš.

Allikakogumiku katsetajad Riina Voltri, Tiia Luuk, Ülle Kõiv, Harry Laiv.

Venekeelsed tekstid tõlkis eesti keelde Anželika Valdre.
Eestikeelsed tekstid tõlkis vene keelde Ljudmila Dubjeva.
Ingliskeelsed tekstid tõlkisid eesti keelde Mare Oja ja Eero Medijainen.

Retsensent Ago Pajur
Toimetajad Anu Lepp, Ljudmila Dubjeva, Kadri Haljamaa

© Eesti Ajalooõpetajate Selts, 2004

ISBN 9949-10-591-9

Sisukord

Eessõna	
<i>Mare Oja, Eero Medijainen</i>	4
Eriarvamusi sisaldav ajalooõpetus kui väljakutse Euroopa ajalooõpetajatele	
<i>Joke van der Leeuw-Roord</i>	7
Integratsioon, identiteet ja mitmeperspektiivilisus ajaloo õpetamisel Hollandis	
<i>Elise Storck</i>	14
Mitmeperspektiivilisus ajaloo õpetamisel Soomes	
<i>Sture Lindholm</i>	18
1. Isikus ja ajalugu – Konstantin Päts. Kas poliitik võib teha ajalugu?	
<i>Tiina Kilumets, Sergei Teplov</i>	20
1.1 Konstantin Päts. Riigimees ja aeg – põhimõtted, vaated, seisukohad, hinnangud	21
1.2 1934. aasta riigipööre – pööre autoritaarsusele või demokraatia kaitse?	30
1.3 Võimalused ja valikud 1939. aastal	38
2. Valikud Teises maailmasõjas	
<i>Mart Kand</i>	47
2.1 Okupatsioon või vabatahtlik liitumine NSV Liiduga?	48
2.2 Punaarmee või Saksa armee?	61
2.3 Kes olid kollaborandid?	72
3. Inimsusevastased kuriteod Eestis – kuidas oli see võimalik?	
<i>Eda Maripuu</i>	88
3.1 Kes olid repressioonide ohvrid Eestis?	89
3.2 Kas ebainimlik režiim hävitab inimlikkuse?	106
4. Vabade riikide murdmatus liidus?	
<i>Vjatseslav Žiburtovitš</i>	112
4.1 Demokraatia nõukogude moodi	113
4.2 Migratsioon – kas stiihiline või juhitud protsess?	123
4.3 Kas internatsionalism või venestamine?	130

Eessõna

Matemaatikas, füüsikas ja mõnes teiseski õppeaines võime küsimuste ja ülesannete lahendamisel toetuda valemitele, reeglitele, teoreemidele. Samuti katsete või vaatluste teel tõestatud väidetele. Isegi keeli õppides peame teadma kindlaid reegleid. Pisut teisiti näivad olevat lood aga ajalooga.

Meil ei ole võimalik ajas tagasi minna ega midagi oma silmaga üle kontrollida, kuigi inimesed on sellisest soovist innustudes ikka ja jälle üritanud leiutada ajamasinat. Kui see olekski võimalik, kas me näeksime siis ajas tagasi liikudes sedasama, mis on kirjas teatmeteoses või ajalooõpikus? Kas kõik inimesed saaksid ajas tagasi rännates ühtemoodi aru sellest, mida nad minevikus näevad, ja kirjutaksid sealt naastes samasuguse ajalooõpiku nagu praegu koolis kasutame?

Tuletagem siinjuures meelde lihtsat tõsiasja, et maailma ajaloos käsitletakse isegi kõige tuntumaid perioode või ajastuid väga erinevalt. Erinevused tulenevad peamiselt sellest, mida peetakse kõige olulisemaks, vääriliseks tulevastele põlvedele edasi anda ja arvatakse olevat kasulik meelde jätta. Seega sõltub ajalugu teatud hetkel käibivatest arvamustest, hinnangutest ja tõekspidamistest. Ajalugu ei pääse vist kunagi selliste teaduste hulka, mille reeglid ja valemid, kui neid üldse õnnestubki sõ-

nastada, ei sõltu inimestest. Ajalugu on paratamatult seotud eetiliste hinnangutega, teadmiseiga heast ja halvast, õigest ja valest, olulisest ja ebaolulisest.

Euroopas ja Ameerikas toetutakse ajaloo liigendamisel Rooma impeeriumi päevil kehtestatud kalendrile. See kalender peab väga oluliseks sündmuseks Jeesus Kristuse sündi, mida peetakse meie ajaarvamise alguseks. Nüüd elame me juba 21. sajandil. Sajandeid jaotatakse omakorda lühemateks perioodideks, lähtudes tavaliselt sündmustest, mis mõjutasid suurt osa maa-keran elanikkonnast, olid olulised paljudede riikidele või tõid kaasa muudatusi inimühiskonna kui terviku arengus. 20. sajandi ajaloo periodiseerimise aluseks võetakse sageli maailmasõjad ja muud suuremad rahvusvahelised konfliktid. Nii tehakse isegi teades, et sõda on ebameeldiv nähtus, millega kaasneb häving, surm ja purustused, ning sõda ja konflikti ei tohiks eriliselt väärtustada. Samas võib sõda või sõjaohu kaasa tuua selliseid muudatusi, mille lõpptulemused toovad paljudede inimestele kasu. Sõjaohu näiteks sundinud arendama mitmeid majandusharusid ja toonud kaasa tehnoloogilisi uuendusi. Konflikti ja ohu tunnetamine on sundinud koostööle inimgruppe ja koguni rahvaid. Näib, et mõnikord on see kaasa aidanud suurema ühtekuuluvustunde

tekkimisele mitte ainult üksikute inimeste ja rahvuste, vaid ka rahvaste ja riikide vahel.

Selline 20. sajandi jaotamine perioodideks on kindlasti tinglik ja formaalne, sest erinevad inimesed, riigid ja regioonid mäletavad ja hindavad minevikus juhtunud erinevalt. Sama iseloomuga sündmused võisid erinevates kohtades toimuda ka teatud ajalise nihkega. Näiteks eestlastele, lätlastele ja leedulastele ei lõppenud Esimene maailmasõda sugugi 1918. aastaga nagu inglastele, ameeriklastele või prantslastele. Paljud eestlased sõdisid edasi kuni 1919. aasta lõpuni. Kuigi kaugemalt vaadates oli tegemist erinevate konfliktidega, tähendasid aastad 1914–19 paljude eestlaste jaoks sõda ja sellega seotud probleeme.

Teise maailmasõja lahingud ei jõudnud eestlaste ja lätlasteni otseselt mitte juba 1939. aasta septembris, vaid alles 1941. aasta suvel. Aga millal algas Teine maailmasõda siin elanud sakslaste, juutide ja venelaste jaoks?

Veel keerulisem on vastata küsimusele, millal lõppes Teine maailmasõda eestlaste jaoks või näiteks Eesti Vabariigi kui riigi jaoks. Kas me suudamegi seda eraldada Teisele maailmasõjale järgnenud Külmast sõjast?

Vastused olenevad sellest, milliselt tasandilt me neid otsime. Ajalugu võib seega olla mitmeperspektiiviline ja sõltuda sellest, millisesse inimeste rühma kuulatakse, või isegi sellest, kuhu on kuulunud vanemad ja vanavanemad. Ajalugu võib olla ühe inimese, tema pere ja lähikondsete elu suhteliselt piiratud maa-alal. Samas võib ajalugu olla seotud hoopis suurema alaga, hõlmates poliitilises-geograafilises tähenduses riiki või rühma inimesi, kes usuvad end kuuluvat ühte – rahvust.

Ajalugu ei ole tarkade ja töökate inimeste poolt kirja pandud sõnad ja daatumid, mida teised peavad meelde jätma, et selle eest koolis head hinnet saada. Ajalugu pole ainult kadunud, unustatud või surnud inimesed ja sündmused. Ajalugu on meiega kogu aeg, see mõjutab aktiivselt meie otsuseid ja te-

gevusi. Seepärast on ajalugu ka oluline õppeaine paljude riikide õppekavades.

Mõnikord arvatakse, et ajaloo ja poliitika reeglid ja seadused on erinevad. Rõhutatakse, et *õige* ajaloo kirjutamiseks on vajalik teatud ajaline distant, aga millal ja kuidas algab ajalugu? Kas ajalugu erineb sellest, miks ja kuidas maailmas iga päev toimub? Kuhu ikkagi tõmmata piir ajaloo ja poliitika vahel? Taoliste küsimustega puutume ajalootundides pidevalt kokku.

Inimesed teevad iga päev arvukalt erinevaid otsuseid. Mõned neist on väga olulised. Teised pisut vähem olulised, kuid võivad meie elu samuti mõjutada. Millest sõltuvad need otsused ja teod, mis jäävad inimeste mällu püsima pikema ajaks? Selle teadmine oleks tulevikku silmas pidades oluline. Siis muutuks ajalugu tõepoolest *elu õpetajaks* nagu arvati juba Vanas Roomas. Ajaloolased ja teised ühiskonnauurijad on püüdnud niisuguseid mudeleid välja töötada. Paraku tuleb tunnistada, et sellega on seotud tõsised raskused. Seni puudub üksmeel, kus siiski peituvad kõige olulisemad ajaloo kulgu mõjutavad tegurid. Mida me peame ajaloost õppima, et mõista meid iga päev ümbritsevat? Kuidas lahendada materiaalseid, sotsiaalseid, poliitilisi probleeme, millega kogu aeg kokku puutume? Kas ajalugu üldse peabki selliseid vastuseid andma? Või peaks ajalugu meile õpetama hoopis inimlikkust, headust, teistega arvestamist, tolerantust? Kas ajalugu peaks kujundama veendumust, et tolerantus ja teiste inimestega arvestamine ning demokraatia on ainuke võimalus lahendada konflikte ja isegi sõjahte rahulikult, kompromisside ja läbirääkimiste kaudu.

Käesolev õpetaja käsiraamat valmis EASI ja EUROCLIO/MATRA projekti «Integration of Society in Estonia» raames eesmärgiga toetada ajaloo õppimise ja õpetamise kaudu integratsiooni Eestis. Integratsioonil on mitu tähendust. Integratsioon ei ole ainult erinevate rahvusgruppide lähendamise ja nendevahelise parema mõistmise toetami-

ne, nagu tuntakse poliitilist, majanduslikku, sotsiaalset ja keelelist integratsiooni. Kogumiku koostajad usuvad, et ajalugu ning poliitika võivad teineteist mõjutada. Nii nagu on ohtlik, kui ühiskonnas saavutavad ülekaalu ühekülgsed ja -suunalised poliitilised jõud, nii on ohtlik ühekülgsus ka ajaloo ja ajaloo õppimises ning õpetamises. Me ei püüa pakkuda kogumiku kaudu ÕIGEID vastuseid. Me püüame näidata, et ajalugu on alati olnud mitmetimõistetav, mitte must-valge, vaid värviline. Erinevad suhtumised ja arusaamad tulenevad sellest, kelle positsioonilt möödunud hinnatakse. Tänapäeval mineviku sündmusi analüüsides oleme n-ö tagantjärele targad. Et ajalisel distantsilt hinnates teame sündmuste tegelikku kulgu, ei saa me olla kohtumõistjateks minevikus toimunud otsustuste üle, sest tol ajal elanud inimesed ei võinud teada tuleviku keerdkäike. Peame püüdma empaatiaga mõista olukordi, milles ühed või teised otsused tehti.

Ajaloo puhul pole võimalik tõestada, et seda on võimalik mõista ainult ühtemoodi. Seda mitte ainult nn suurte, maailma ajaloo seotud perioodide ja teemade, vaid ka hoopis väiksemate ja isegi ainuüksi Eestit või siin elanud või elavate inimeste puhul. Peame paratamatult tunnistama eriarvamuste, erinevate perspektiivide võimalusi ajaloo. Kogumiku toel seame oma ülesandeks ajaloo õppimise kaudu aidata kaasa kriitilise mõtlemise kujunemisele.

Oleme kogumikku valinud teemad, mis esmapilgul ei moodusta ühtset tervikut. Need on keerulised ja valusad teemad Eesti ajaloo, mida käsitletakse koolides erinevalt. Valikuid tehes küsitlesime nii eesti kui ka vene õppekeele koolide õpetajaid. Sõelale jäid teemad, mille mõistmiseks ja sügavamaks käsitlemiseks ei ole õpikutes piisavalt materjali, samuti on puudus õpikuid toetavatest allikakogumikest. Ühtlasi on mõnedki käsitletavat probleemi tuttavad paljude riikide koolides. Kuidas üksikisiku, poliitiku, riigipea tegevus mõjutab riigi ja rahva saatust? Mis mõjutab poliitiku-

te otsuseid? Kui vabad on nad rahva ja riigi huve teenivate otsuste tegemisel? Ka on mitmetele riikidele ja rahvastele tuttavad sellised mõisted nagu reetmine, okupatsioon, kollaboratsioon, vägi-vald jne. Taoliste nähtuste mõistmiseks on oluline mitte ainult selgitada tegude ja otsustuste tähendust, vaid analüüsida ka inimeste motivatsioone. Õpetaja ülesandeks on arutelusid targalt suunata, et vältida sallimatuse õhkkonna ja vaenuliku suhtumise ilmnemist ning kujunemist kõnealuste teemadega töötamisel. Peaesmärgiks on toetada õpilaste analüüsivõime arengut, erinevate seisukohtade nägemise, mõistmise ja argumenteerimisoskuse kujunemist. Samas ei tohi õpetaja ükskõikselt mööda vaadata üldinimlike, kõlbeliste väärtuste ignoreerimisest ja pahatahtlikkusest, teisi mitteamvestavast ning vaenulikust hoiakust. Eriarvamuste ja -hinnangute analüüs aitab kaasa mõtlemis- ja suhtlemisvõime arengule ning loob aluse üksteisemõistmiseks nii igapäevaelus kui ka ajaloo.

Kogumikust leiab õpetaja erinevaid allikakatkeid ja illustratiivset materjali ning mitmekesiseid tööülesandeid. Iga teema kohta on koostatud ka üks näidis-tööleht. Teema kohta koostatud materjalid ja ülesanded ei ole mõeldud kohustuslikena, täitmiseks algusest lõpuni. Näidiste eeskujul või vastavalt õpilaste vanusele, võimekusele, tunni eesmärgile, teema käsitlemiseks mõeldud ajale saab õpetaja koostada ise sobiva valiku tööülesannetest ja nende täitmiseks vajalikest allikatest. Võimalik on ka erinevate teemade allikate kombineerimine (näiteks okupatsioon ja K. Päts või okupatsiooniga seotud inimsusevastased kuriteod) või õpikumaterjali illustreerimiseks ühe teemakohase allika valimine.

Autorid loodavad, et koostatud materjal aitab kaasa ajaloo ainekavas püstitatud eesmärkide täitmisele, muudab teemakäsitlust mitmekülgsemaks ja huvitavamaks ning säästab õpetaja ja vaeva asjakohaste lisamaterjalide otsimisel.

Eriarvamusi sisaldav ajalooõpetus kui väljakutse Euroopa ajalooõpetajatele

Joke van der Leeuw-Roord,
EUROCLIO tegevdirektor, Holland

Ajalooõpetus kui *rahvusliku uhkuse ja valu* peegeldus

1995. aastal toimunud EUROCLIO (*European Standing Conference of History Teachers' Associations*) aastakonverentsil arutlesid osalejad teemal *Potsdami konverentsi tähtsuse ning tähenduse õpetamine*.¹ Ilmnes, et ükski Euroopa 20. sajandi õppekava ega ajalooõpik ei jäta Potsdami konverentsi teemat puudutamata. Samal ajal kõneldi konverentsil palju erinevatest rahvuslikest rõhuasetustest Potsdami konverentsi kui üle-euroopalise või isegi globaalse tähtsusega sündmuse käsitlemisel.

Suurbritannias on suurt tähelepanu pööratud nn Poola küsimusele. Vene maal sõja võidule ja reparatsioonide vajadusele, mida põhjendati tohutute sõjapurustustega. Saksamaa jaoks tähendas Potsdami konverents liitlaste ametliku okupatsiooni algust, mis kestis 1990. aastani. Prantsusmaal oli põhitähelepanu pööratud faktile, et Prantsusmaa ei olnud konverentsile kutsutud. Hispaania ajaloolaste jaoks ei olnud Potsdami konverents oluline sündmus. Alles viimasel ajal on Potsdami konverentsi tähtsustatud enam kui lihtsalt teemat ajalooõpikutes.

Nõukogude Liidu ametlikes õpikutes käsitleti Potsdami konverentsi kui liitlaste viimast näidet koostööst ja sõja lõpetamist Euroopas. Mingeid seoseid Külma sõja alguse ja Potsdami konverentsi vahel ei näidatud. Vastastikust pinget vaadeldi kui lihtsalt ühte erimeelsust konverentsil valitsenud muidu positiivses õhkkonnas. Enamikes Lääne-Euroopa ajalooõpikutes on käsitus vastupidine – Trumani konverentsil tehtud otsust kasutada aatompommi käsitletakse tõendusena liitlastevahelisest kasvavast pingest.²

Potsdami konverents on lihtne ja isegi süütu näide vastuolulistest ja tundlikest teemadest Euroopa ajaloos: sõjad, poliitikute (küsitav) käitumine, küüditamised, orjandus, moraalsed/ebamoraalsed hoiakud, süütute inimeste pommitamine, imperialism, etniline puhastus, holokaust, koostöö okupatsiooni võimudega, religioosne sallimatus, põgenike probleem ja sõjakuriteod. Need on küsimused, mida käsitletakse erinevate inimeste, rahvaste ja riikide poolt vastandlikult ning mis mängivad siiani mitmel pool Euroopas inimeste igapäevaelus väga tähtsat rolli. Need ajaloo-küsimused ei kuulu vaid minevikku, vaid on meie kaasaja reaalsus.

Ajalooõpetajate või mineviku kujutamine kooli ajalooõpetuses on paratamatult valikulised. Enamasti on kooli ajalooõpetus kui *rahvusliku uhkuse ja valu* pee-

¹ EUROCLIO asutati 21. aprillil 1993. aastal Leeuwardenis Hollandis. 2000. aastal on EUROCLIO liikmeks üle 60 ajalooõpetajate seltsi ja muu ajalooõpetusealal tegutsevat institutsiooni. EUROCLIO moodustati selleks, et toetada ja tugevdada ajalooõpetust kui noorte inimeste hariduse jaoks olulist õppeainet. Teiste eesmärkide hulgas on ajalooõpetuse positsiooni tugevdamine kooli õppekavas ja õpetajate intellektuaalse vabaduse toetamine, samuti ka Euroopa dimensiooni edendamine, kuid seejuures ei jäeta tähelepanuta globaalset, rahvuslikku ja regionaalset aspekti. EUROCLIO liikmesriigid on Albaania, Austria, Aserbaidžaan, Belgia, Bulgaaria, Eesti, Gruusia, Hispaania, Holland, Iirimaa, Itaalia, Island, Kõrgõzstan, Küpros, Leedu, Luksemburg, Läti, Makedoonia, Malta, Moldova, Norra, Poola, Portugal, Prantsusmaa, Rootsi, Rumeenia, Saksamaa, Slovakkia, Sloveenia, Soome, Suurbritannia, Šveits, Taani, Tšehhi, Ukraina, Ungari, Valgevene, Venemaa.

² Joke van der Leeuw-Roord. *Altered States and Consciousness, examining Potsdam*, TES, April 7, 1995.

geldus, mille kaudu tutvustatakse õpilastele ühelt poolt rahvuslikke kannatusi ja teisalt kujundatakse rahvuslikku uhkust. Kahju, mida on tehtud *teistele*, ja fakt, et *teised* võisid olla ohvriteks/kannatajateks meie omal maal, on küsimused, mis ei iseloomusta Euroopa riikide ajaloo ainekasid. Tavaline on suhtumine: see, mis juhtus minevikus *teistega*, ei ole osa meie minevikust, ei puutu meisse ega ole just seetõttu ka ainekavas käsitletud. Rahvusliku ajaloo domineerimine enamikes Euroopa riikides toob kaasa selle, et õpilastele tutvustatakse valikuliselt oma rahvuse ajalugu, kusjuures *teiste* osa ühiskonnas, naaberriigid ja mitmed teised teemad (eriti väikesed riigid), jäetakse arvesse võtmata. Selle tulemusena saavad paljud õpilased koolist kaasa väga moonutatud pildi ajaloos toimunud. Seda minevikupilti kannavad nad endaga kogu ülejäänud elu ja annavad edasi ka oma lastele. Ajaloolised müüdid ja valetõlgendused elavad kaua.

Rikas pankur Ferdinand Delouche üritas kirjeldatud mõju ära hoida sel teel, et kutsus 1989. aastal kokku 12 ajaloolast 12 erinevast Euroopa Liidu riigist, et kirjutada koos ühine Euroopa ajalugu. See raamat, «Euroopa ajalugu», ingliskeelses versioonis «Illustreeritud Euroopa ajalugu», ilmus 1992. aastal ja oli kirjastuse arvates õnnestumine. Raamat kirjutati algselt prantsuse keeles ja tõlgiti 15 keelde, sealhulgas vene ja poola keelde. Sellel on olnud ka hilisemaid kordustrükke ja taskuväljaandeid.

Kas selles raamatus on hoidutud traditsioonilisest *valu ja uhkuse peegeldusest*? Vastus on EI. Traditsiooniline *peegeldus* lisandub teksti tõlgete kaudu. Vahel on tegemist tõesti lihtsalt keelenüanssidega, kuid sageli tähendab see enamat. Rahvuslikud kirjastused muutsid tekstis sõnu ja lauseid, et demonstreerida või rõhutada traditsioonilist rahvuslikku hoiakut.

Ma võrdlesin kord Teise maailmasõja peatükki prantsuse-, inglise-, saksa- ja hollandikeelses väljaandes. Ilmnes, et ingliskeelne variant järgib üsna täpselt prantsuskeelset varianti, hollandikeelne pisut vähem. Saksakeelne väljaanne on üsnagi

erinev. Isegi algselt prantsuse ajaloolase kirjutatud tekst on prantsuskeelses väljaandes erinev.

Oma väite selgitamiseks toon ühe näite, mis on seotud tundliku ja vaidlusalu se küsimusega Inglismaa ajaloos. See ilmnes ingliskeelses trükis. Prantsuse-, saksa- ja hollandikeelne versioon väitsid, et *Hitler pidi lõpuks loobuma Briti saarte vallutamise kavast*. Ingliskeelses tekstis oli Briti saarte asemel kirjutatud *Briti pind* (ingl k. *soil*). Ainult ingliskeelne tekst viitas Saksa okupatsioonile, teistes keeltes ei olnud seda fakti märgitud. Kas seda saab käsitleda kui inglaste jaoks valuliku näidet ja kas *Briti pind* ei ole mitte uhkusega seotud emotsionaalne viide? Väga huvitav oli viimasel ajal ilmunud Inglise keskkooliastme ajalooõpikuid lugedes avastada, et okupatsiooni ei ole seal kordagi märgitud. Õpilasi lihtsalt ei informeeritud Inglise kanali okupeerimisest Saksamaa poolt. Sellise märkimata jätmise kaudu aitab ajalooõpetus ära hoida vaidlusi, kuidas suhtus rahvas sellesse küsimusse okupatsiooni ajal. Ühe väga tundliku teema käsitlemisest, mis ei kuulu ajalooõpetuse traditsioonilise käsitluse hulka, on niisiis hoidutud.

EUROCLIO 1999. aasta uuring näitas, et enamik kangelasi ja fakte, mida koolis õpitakse, on seotud rahvusajalooga. Väga vähesed kangelased on laiema kui kohaliku tähendusega ja tuntud rahvuspiiridest kaugemal. Rahvusvahelise tähtsusega isikud on enamasti negatiivsed kangelased nagu Lenin, Stalin, Hitler ja Mussolini. Üleeuroopalise tähtsusega faktidest või sündmustest on esikohal sõjad. Euroopas ei ole ainekava, mis ei sisaldaks Teist maailmasõda. Kokkuvõtteks võime öelda, et koolides õpetatav Euroopa ajalugu sisaldab probleeme ja teemasid, mis on iga konkreetse riigi jaoks ikka veel väga tähtsad ja valulikud.

Ajalooharidus on poliitika

Doktor Bob Stradling leidis oma Euroopa Nõukogule tehtud uurimuses, et 1970.–80. aastatel muutus ajalooõpetuses rõhuase-

tus Euroopa ja globaalse ajaloo õpetamise tähtsustamise suunas. 1990. aastatel on taas hakatud rahvusajalugu tähtsustama ja seda mitte ainult riikides, kus võiks seda eeldada, vaid peaaegu kogu Euroopas.³ Rahvuslikud tendentsid on märkimisväärselt kasvanud. Rahvuslike väärtuste rõhutamine ilmneb mineviku taastamise soovi kontekstis. Uue rahvusliku ajaloo lähenemisviis on peaaegu igal pool sama. See algab rahvuse müütilise kujunemisega. Näiteks Slovakkias Moraavia kuningatega, Rumeenias traaklaste ja daaklastega, Ukrainas kasakatega jne. Sellele järgnevad languse ja verevalamise perioodid, allasurumine mõne suure võimu poolt, näiteks Habsburgid, Ottomani impeerium või Venemaa, kuni *rahvuse sünnini*. Klassiruumis loodud müüt rahvusest, rõhuasetusega kannatusetele ja sõdadele, aitab hoida rahvuse mälu elavana.

Ajaloo õppimine ja õpetamine Euroopas, kuid mitte ainult Euroopas, on poliitika. Uue ajaloo ainekava koostamine on ühiskonna jaoks poliitiliselt tundlik küsimus. 1999. aastal koostas Venemaa haridusministeerium Vene Föderatsiooni rahvusliku haridusdoktriini «Venemaa hariduse ülesanded ja eesmärgid aastani 2025» visandi. Keskne märksõna Venemaal on muust Euroopast erinevalt mitte muutus, vaid jätkuvus. Nii pikk periood valiti tasakaalustama siiani hariduses valitsenud kaootilist olukorda, mis oli kujunenud kaheksa aasta jooksul NSV Liidu lagunemisest. Hariduse, mitte ainult ajaloohariduse esmane eesmärk on: *haridussüsteem peab kindlustama põlvkondadevahelise ajaloolise jätkuvuse, säilitama, hoidma ja arendama rahvuslikku kultuuri ja tõstma esile vene patrioote, õigusliku Vene riigi kodanikke* jne.

Juba Margaret Thatcher soovis ja ka praegune Briti valitsus peab vajalikuks esile tõsta Briti impeeriumi arengut. Vabariiklaste ülekaaluga konservatiivne USA Kongress hääletas 1995. aastal Ameerika ajaloo ainekava uute standar-

dite vastu, sest need ei olnud piisavalt suunatud Ameerika identiteedi arendamisele. Helmuth Kohl teatas 1997. aastal, et ükski rahvas ei saa elada ajaloolise enesemääratluseta (identiteedita). Endine Hollandi liberaalne liider Frits Bolkenstein soovis näha koolides rohkem Hollandi rahvuslikku ajalugu, et toetada hollandlaste rahvuslikku identiteeti. Enamik Ida- ja Kesk-Euroopa uute riikide liidreid nõustuvad sellise seisukohaga. Poliitikud ei arutle ajaloohariduse rahvusliku eesmärgi negatiivse mõju üle pikemas perspektiivis ega ka mitte noorte inimeste hariduslike vajaduste üle. Niisugused ideed on kantud ainult lühiajalisest poliitilisest ja rahvuslikust huvist.

Kas ajalooõpetajad saavad hoiduda vaidlusaluste ja tundlike teemade õpetamisest? Tegelikkus näitab, et mitte. Praktiline argument selle seisukoha toetuseks on tõsiasi, et minevik ei ole paljudes Euroopa riikides ainult ajalugu. Lapsed kogeavad kodus, sõprade seltsis ja ühiskonnas tihti vaidlusaluse ja tundliku mineviku mõju. Nad lähevad kooli teadmistega minevikust, mis on rohkem mälestus kui ajalugu. Minevik on nende jaoks emotsionaalne kogemus, mitte akadeemiline õppeaine. Õpilastel on sageli isegi enne ajaloo õppimist minevikus toimunu kohta kindlad seisukohad. Ajalooõpetajad ei saa koolis hoiduda teemadest, mille üle ajaloolased siiani vaidlevad. Paljud probleemid on rahvuse jaoks seniajani olulised emotsionaalse ja poliitilise vaidluse objektid. Kuidas õpetada Balti riikide koolides eestlaste, lätlaste ja leedulaste ajalugu Teise maailmasõja ajal, Bulgaarias või Kreekas Makedoonia positsiooni, Venemaa koolides Stalinit, Horvaatias Jugoslaavia sõda, Lääne-Euroopa maades kolonialismi, suhtumist okupeeritud maade elanikkonda ja kitsamalt juutidesse Teise maailmasõja ajal?

Õpetajad ei saa hoiduda vaidlusaluste ja tundlike teemade õpetamisest, sest õpilased on lähiajalooost huvitatud. Soov

³ Dr Robert Stradling. The European Content of the School History Curriculum. Strasbourg 1995. CC-ED/HIST(95)1.

õppida lähiajalugu, sealhulgas tundlike teemasid leidis kinnitust uuringu «Noored ja ajalugu» (*Youth and History*) tulemuste analüüsis. Selle uuringu kaudu küsitleti enam kui 30 000 15-aastast õpilast 27 Euroopa riigist, sh Türgist, Iisraelist ja Palestiinast erinevate ajalooperioodide eelistuste kohta. Selgus, et õpilased eelistasid konkurentsituult lähiajalugu. Skaalal 1–5 oli keskmine eelistus 3,03 antiikajaloole, 2,97 perioodile 1800–1945 ja 3,65 ajaloo 1945. aastast kuni tänapäevani.⁴

Euroopa 20. sajandi ajaloo õpetamine tähendabki just vaidlusaluste ja tundlike teemade õpetamist. Mitte väga kaua aega tagasi lõppes enamik ajaloo ainekavasid enne lähimineviku sündmusi. Seda õigustati põhjendusega, et ajaloolased ja ajalooõpetajad ei saa olla lähiajalugu analüüsides n-ö tagantjärele targad ja on oht, et nad ei ole lähisündmuste käsitlemisel samavõrd erapooletud kui varasemaid sajandeid õpetades. Enamik Euroopa riikide õppekavasid ja õpikuid sisaldavad Nõukogude Liidu lagunemist, selle mõju Ida- ja Kesk-Euroopa riikidele ning laiemat tähendust Euroopale ja kogu maailmale.⁵ Kõik need küsimused sisaldavad vastuolusid. Ajalooõpetajad peavad järgima õppekava ega saa seetõttu Euroopa ajaloo tundlikest teemadest hoiduda.

Ajalugu on õppimine ja õpetamine

Euroopa ajalooharidusega tegelejate hulgas on kasvanud arusaamine, et minevikuülduste õppimine ja õpetamine on enam kui rahvuslik arusaam/seisukoht ajaloo kohta. Kaasaegse ajaloohariduse peamine eesmärk on aidata noortel inimestel mõista maailma, milles nad elavad, ja õppida tundma jõudusid, liikumisi ja sündmusi, mis seda maailma

on kujundanud. Või aidata leida vastust küsimusele, kuidas me oleme jõudnud olukorda, milles me praegu elame? Mineviku käsitlemisel võetakse arvesse see, mida õpilased peavad teadma minevikust, et elada tulevikus, ja missugune sõnum on oluline 21. sajandil elavale inimesele?

Uhkuse ja valu rõhutamine tulenevad ainekavast, mis on loend (rahvuslikest) sündmustest, daatumitest ja kangelastest ning kus ei ole sõnastatud ajalooõpetuse eesmärke, olulisemate teadmiste/arusaamade rõhuasetusi (*key-concept*) ja eeldatavaid õpitulemusi, mis on olulised mineviku mõistmiseks. Õpitulemustele orienteeritud õpetus keskendub ideele arendada õpilastes mõistmist, et mineviku erinev tõlgendamine toetab erinevate arusaamade olemasolu kaasajast ja avaldab mõju erinevate võimaluste/perspektiivide olemasolule tulevikus.

Euroopa Nõukogu toetas oma väga aktiivse tegevusega 1990. aastatel mitmeperspektiivilist lähenemist ajaloo õppimisel ja õpetamisel. Paljudest ajalooõpetajatest said mitmeperspektiivlisuse idee kui lähiajaloo vaidlusaluste ja tundlike küsimuste käsitlemise võimaldaja pooldajad. Taoline lähenemine selgitab õpilastele, et inimesed võivad kasutada samu fakte erineva eesmärgiga või toetada ühe ja sama sündmuse erinevat tõlgendust.

Kõnelemine innovaatilistest lähenemisviisidest, mis annavad meile rohkem võimalusi tundliku minevikuga klassiruumis edukalt vastamisi seista, ei tähenda, et reaalses koolitöös oleks toimunud muutus. Õpetajad peavad sagesti vastama õpilaste küsimustele, mis on nende endigi jaoks seni vastuseta. Mitmeid uusi teadmisi ja lähenemisviise nende ülikooliõpingute ajal ei tutvustatud.

Õpetajad peavad õpetama oma õpilas-

⁴ Magne Angvik, Bodo von Borries Ed. A comparative European Survey on Historical Consciousness and Political Attitudes among Adolescents. Hamburg, 1997.

⁵ Ma tahaksin tänada Bob Stradlingit tema peatükkide eest Euroopa Nõukogu poolt koostatud raamatus *Handbook for History Teachers*, mida ma kasutasin seda artiklit kirjutades.

tele ajalugu erinevate lähenemisviiside kaudu. Enamikus Euroopa riikides on see nõue kirjutatud õppekavasse. Ent praktilist kogemust ja raha uute strateegiate rakendamiseks napib. Õpetajad vajavad tuge, et kujundada õpilastes kriitilist suhtumist ajaloo faktidesse ja tõendusmaterjali ning toetada õpilaste mõtlemise arengut kui ajaloolise teadlikkuse ja tõlgenduse hädavajaliku alust. Õpetajad peavad olema ette valmistatud, et need ideed jõuaksid koolipraktikasse, ja peavad saama tuge õppematerjalidest, mis võimaldavad nende põhimõtete realiseerimist ajalooõpetuse kaudu. Vaadates Euroopas ringi, peame tõdema, et väga vähe on tehtud teooria jõudmiseks praktikasse.

Praktiline näide

1995/96. aastal paluti mul läbi viia töötubasid mitmes Venemaa linnas. Ma otisin praktilisi näiteid, kuidas käsitleda vaidlusaluseid ja tundlikke teemasid ning leidsin huvitava materjali tsiiviilelanikkonna pommitamisest Teise maailmasõja ajal. Ma kasutasin Saksamaa ja Inglismaa õpikuid näitamaks, kuidas on võimalik sama allikmaterjali kasutades väga erinevalt töötada.⁶ Mõlemad õpikud olid mõeldud 14–15-aastastele õpilastele ning sisaldasid õppetekste, pilte ja kirjalikke allikaid. Mõlemad raamatud kasutasid isegi samu politseiandmeid 1943. aasta rünnakust Hamburgile.

Saksa õpikus algas õppetekst peatükiga «Pommitussõda», kus selgitatakse, miks pommitati Teise maailmasõja ajal tsiiviilelanikke. Õppeteksti illustreerimiseks kasutati allikmaterjali. Kirjalik allikas oli masendust tekitav tekst, mis koos pildiga rusudes Dresdenist jättis pommitamisest dramaatilise mulje.

Õppeülesanne peatüki lõpus ei olnud niivõrd seotud allikmaterjali kui õppetekstiga: «Arutle, miks pommitati tsiiviilelanikkonda. Uuri pommitamise tagajärgi sinu kodulinnale. Kuidas otsustati linn taastada?» Selline küsimus ei kutsu õpilasi mõtlema elanike pommitamise vastuolulisuse üle. Inglise õpikus algas peatükk küsimusega: «Miks pommitati tsiiviilelanikke?» Õppetekst informeeris õpilasi pommitamise iseloomust ja aladest, kus pommitamine toimus. Viimases lõigus jõuti küsimuseni, kas pommitamine oli hädavajalik. Allikmaterjal toetas materjali vastuolulisust ja tundlikkust. Õpilased tutvusid argumentidega, miks Suurbritannia otsustas pommitada tsiiviilelanikkonda. Õpilased lugesid ja vaatasid kohutavaid tagajärgi ja said teada erinevatest arvamustest pommitamise tagajärgede kohta sõja ajal ja pärast sõda. Neli ülesannet ja küsimust olid seotud nii õppeteksti kui ka allikmaterjaliga. Ülesanded tõstasid küsimuse, kuidas pommitamine võis aidata sõda võita. Õpilastel paluti iseloomustada pommitamise inimliku aspekti, sest ühes allikas kasutas Sir Arthur Harris argumenti, et Hamburgi pommitamine oli *võrdlemisi humaanne meetod*. Viimases ülesandes paluti kirjutada ajaleheartikkel, kus on esitatud nii poolt- kui vastuargumente Sir Arthur Harrise ausamba püstitamise kohta 1992. aastal.

Sellise lähenemise korral on õpilastel rohkem iseseisva mõtlemise võimalusi ning teema vaidlusalune ja tundlik iseloom tuleb selgemini esile. Inglise õpiku peatükis kirjeldati otsustuste tegemise keerukust sõja ajal. Kahjuks on sellised hästi tasakaalustatud näited, kuidas arendada õpilastel vaidlusaluste ja tundlike teemade mõistmise oskust, Euroopa ajalooõpikutes erandlikud.

⁶ Joachim Hoffmann, Elmar Krautkraemer and Franz Bahl. *Geschichtliche Weltkunde*. Band 4. Von der Oktoberrevolution in Russland bis zur Gegenwart. Frankfurt am Main, 1991; Josh Brooman. *The Twentieth Century World*. Harlow, 1995.

EUROCLIO osa vaidlusaluste ja tundlike teemade käsitlemise toetamisel Euroopa ajalooõpetuses

Niipea kui EUROCLIO oma tegevust 1993. aastal alustas, kerkis üles keeruline vastasseis oma maa ajalugu hästi tundvate Euroopa ajaloolaste vahel. EUROCLIO eesmärk oli Euroopa ajaloo vastuoluliste ja tundlike teemade käsitlemine ja noorte inimeste abistamine ühise ja mitmetahulise mineviku mõistmisel.

EUROCLIO tegutseb ajaloolaste koostöö toetamise nimel, kutsudes neid kokku oma kogemusi jagama ja mõtteid vahetama. Alguse sai elav diskussioon küsimusest, mida, miks ja kuidas tuleks ajaloos õpetada. Püstitati küsimus, kas sündmused, nagu sõjad ja katastroofid ning diktaatorlikud režiimid peaksid olema põhjalikumalt käsitletud kui igapäeva elu temaatika. Paljudes Euroopa riikides on õppekava arenduse käigus tõstatunud diskussioonid, kas sellised teemad, nagu inimeste igapäeva elu, naised, otsustamisest kõrvalehoidjad, vähemused ja *teised* (ingl k. *others*) peaksid aine sisus olema rohkem esindatud.⁷

Üks viimaseid näiteid, kus EUROCLIO liikmesmaad Eesti ja Läti tegelesid vaidlusaluste ja tundlike teemadega oli projekt «Tagasivaade minevikku: erinevad vaatenurgad» (*New ways to the past*), mille käigus koostati ajalooõpetaja käsiraamat.⁸ Üks kogumiku teema oli Nõukogude režiimi mõju Balti riikide ühiskonnaelule aastatel 1954–1991. Selle teema raames käsitleti Balti riikide elanike koostööd või kollaboratsiooni okupatsioonivõimudega.

Lähiaastatel töötavad EUROCLIO projekti raames vaidlusaluste teemadega Albaania, Bulgaaria ja Makedoonia ajalooõpetajad.⁹

Kokkuvõtteks

Seni, kuni Euroopa ajalooõpetus on tugevalt seotud riigi poliitikaga, tugineb ajaloo ainekava jätkuvalt *rahvusliku uhkuse ja valu* peegeldusele. Sellise käsitluse juures jääb väga vähe ruumi erinevatele vaatenurkadele, *teiste* kogemusele ja minevikus toimunu erinevatele tõlgendustele. Seejuures eelarvamusi kujundav ajalooõpetus pigem eraldab kui liidab Euroopat. Ajalooõpetuse traditsiooniline lähenemisviis pakub vähem võimalusi Euroopa ajaloos oluliste vaidlusaluste ja tundlike teemade käsitlemiseks.

Euroopa ajaloolased on üha enam veendunud, et koolis õpitav ajalugu peab toetama noorte inimeste intellektuaalset ja isiksuslikku arengut, aitama noortel mõista käesolevat aega ja valmistama neid ette tuleviku jaoks. Sellise õppimise ja õpetamise oluliseks osaks on innovaatilised meetodid ja lähenemisviis. See printsiip on ka enamiku Euroopa riikide ajaloo ainekavade aluseks, kuid liiga vähe on tehtud selle põhimõtte jõudmiseks igapäevasesse praktilisse koolitöösse.

Metafoori abiks võttes võib öelda, et ajaloolased töötavad teleskoobiga. Objektiivselt reguleerides võivad nad kokku viia mineviku erinevad dimensioonid. Nad võivad muuta väikesi asju suureks ja suuri väikeseks. Õpetajad vaatavad minevikku läbi oma teleskoobi ja neil

⁷ Märtsis 2001 toimus EUROCLIO aastakonverents Tallinnas. Konverentsi teema oli: Muutuv maailm, igapäeva elu temaatika tähtsus ja tähendus ajalooõpetuses, rõhuasetusega 20. sajandile (*A Changing world, the Significance of Everyday life in the Learning and Teaching of History with Focus on the 20th Century*).

⁸ EUROCLIO, Tagasivaade minevikku: erinevad vaatenurgad, Ajalooõpetaja Käsiraamat. Riga, 2000. See on eestikeelse väljaande pealkiri, kuid käsiraamat trükiti ka läti ja vene keeles

⁹ Understanding a Shared Past, Learning for the Future. EUROCLIO Stability Pact projekt Albaania, Bulgaaria ja Makedoonia osalusel haridusliku lisa õppematerjali väljatöötamiseks. Materjal on uue sisu ja uuendusliku lähenemisviisiga osalevate riikide ajaloolastele. Õppematerjali jagatakse õpetajatele mitmetel täienduskoolitusseminaridel.

on võimalus kujundada uusi vaatenurki ning tuua neid õpilaste tähelepanu orbiiti.¹⁰

Seni, kuni paljudes Euroopa riikides ei ole minevik ajalugu, on vaidlusaluste teemade õpetamine Euroopa ajalooõpe-

tajatele tõsine väljakutse. Nad saavad selle raske ülesandega vastamisi seista, kuni ühiskonna tasandil otsuste tegijad mõistavad probleemi olemust, võtavad vastutuse ja täidavad oma kohust.

¹⁰ Sue Bennetti parafrazeering, mille ta esitas Euroopa Nõukogu 6.–8. mail 1999. aastal Constantas, Rumeenias toimunud seminari Musta mere äärsete riikide ajaloo õppekava gümnaasiumiastmele (*History curricula for secondary schools in the Black Sea Countries*) raportis.

Integratsioon, identiteet ja mitme- perspektiivilisus ajaloo õpetamisel Hollandis

Elise Storck,

*Rotterdamis Marnix-gümnaasiumi ajalooõpetaja,
õpetajate koolitaja Leideni Ülikoolis,
Holland*

Nagu peaaegu kõikjal Euroopas, on väitlused ajaloo õpetamise üle Hollandis osa suuremast avalikust arutelust ühiskonna integratsiooni üle. Kas *meie* peaksime õpetama *neile meie* ajalugu, et soodustada integreerimist *meie* ühiskonda? Kuidas saab ajaloo õpetamine kaasa aidata demokraatliku ühiskonna ja põhiseadusliku riigi kodanikuks saamisele? Kas meie õpilased õpivad ajalugu piisavalt? Kas on üldse vajalik õpetada ajaloo-alaseid oskusi väikelastele või teismelistele? Käesolev lühiartikkel püüab anda väikese ülevaate sellest, kuidas toimub ajaloo praktiline õpetamine Hollandis. Näitena kasutatakse kolme esimest ajalootundi vanuseklassis 1A, mis koosneb 31-st umbes 12-aastasest õpilasest.

Mitmekultuuriline Holland

Millist konteksti peame ajalootundides arvestama? Holland on iseseisev riik alates 1830. aastast, kuid vaevalt võis juba siis seda riiki nimetada rahvusriigiks. Holland koosnes väikestest provintsidest, millel oli osaliselt küll ühine ajalugu (näiteks poliitilistel ja usulistel põhjustel toimunud võitlus 17. sajandil), kuid mis muidu olid väga erinevad. Läänepoolsemad provintsid pidasid end idas ja lõunas asuvatest piirkondadest tähtsamateks, viimastes omakorda arvasi, et võib-olla oleks parem kuuluda Saksamaa või äsja loodud Belgia koosseisu.

«Reformitud Hollandi kiriku» protestandid domineerisid teiste protestantlike vähemuste üle, keda nagu ka katoliiklasi (40% elanikkonnast) ja juute peeti teise järgu kodanikeks. 1857. aastal muutus ajalugu kohustuslikuks õppeaineks, mille eesmärgiks sai kasvata da rahvuslike tunnete kaudu tublisid kodanikke. Suurt tähelepanu pöörati «80-aastasele sõjale» (1568–1648), kus *meie* saavutasime oma iseseisvuse «katoliikliku Hispaania usurpaatori», täpsemalt Saksa imperaatori, Hollandi hertsogi ja Hispaania kuninga Karl V ning eriti tema poja Philip II valitsuse alt. Nüüd me teame, et selline nägemus oli rõhutatult värvikas, samas kitsas, patriootlik ja täis erinevaid stereotüüpe. Tegelikult oli tegemist keerulise võitlusega. Mitte kõigist põhja pool elavatest inimestest ei saanud koheselt protestante ja lõunas katoliiklasi. Mitte ainult religioon, vaid ka poliitilised, majanduslikud ning kultuurilised faktorid olid võrdselt olulised. 17. sajandil polnud olemas märkigi Hollandi rahvusriigist kui sellisest. 19. sajandist kuni Teisele maailmasõjale järgnenud paari aastakümneni seati eelpool nimetatud võitluse rõhutamise kaudu ajaloo õpetamisel eesmärgiks tugevate rahvustunnete arendamine. Isegi tänapäeval võib kuulda arvamusi, et sellise müüdi õpetamine aitab kaasa immigrandide integreerimisele.

Samal ajal, kui Holland muutus 19. sajandil poliitiliselt ja kultuuriliselt ühtsemaks ja alates 1870. aastatest algas püsiv industrialiseerimise protsess, võis ühtlasi märgata ühiskonna kasvavat lõhestumist. Protestandid, katoliiklased, sotsialistid ja liberaalid kujunesid ja kasvasid üksteisest eraldi. Nad lu-

gesid oma ajakirju (ja hiljem kuulasid oma raadiojaamu), neil olid oma poliitilised parteid, lemmikirjanikud, spordiklubid jne ning päris suur vastumeelsus üksteise suhtes. Eksisteeris omapärane paradoks: ajal, mil ühiskonnas toimus lõhestumine, olid poliitilised liidrid sunnitud omavahel koostööd tegema ning koalitsioonivalitsusi moodustama, sest ükski partei ei saavutanud enamust.

Alates 1960. aastatest muutus Hollandi ühiskond kahes suunas. Esiteks – heaoluühiskond ja televisioon muutusid olulisteks faktoriteks lõhestumise ületamisel, teiseks – Hollandit tabas suur immigratsioonilaine. Esmalt Vahemeremaade (eriti Türgi ja Maroko) meessoost võõrtöölise ning alates 1975. aastast endiste kolooniate Surinami ja Hollandi Kariibi elanike näol. 1980. aastatel saabusid võõrtöölise perekonnaliikmed ning poliitilised ja majanduslikud põgenikud Aasiast, Aafrikast ja Ida-Euroopast. Suurem osa immigrantidest koonduvad suurlinnadesse, aga tänapäeval on peaaegu igas Hollandi koolis õpilasi, kes pärinevad teistest kultuuridest.

Ajaloo õpetamisest Hollandis

Ajaloo õpetamise eesmärgid muutuvad koos ühiskonnaga, kuid üldjoontes on eesmärgiks eeskujulike kodanike kasvatamine. 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul oli ajaloo õpetamine üsna patriotlik, rõhuasetusega «suurte hollandlaste ja teiste suurte eurooplaste tegudele», kes olid erinevates ühiskonna osades mõnevõrra erinevad. Alates 1960. aastatest pöörati ajalootundides enam tähelepanu Euroopa ja maailma ajaloole ning eesmärgiks sai kriitilise mõtlemise edendamine, arendades niimoodi demokraatlikku ühiskonda ning toetades emantsipeerumist. Need on «suured eesmärgid» tingimustes, kus õpetajad on silmitsi üha mitmekesisuva ajaloo-ga (ajaloost teatakse enam), väheneva ajavaruga (ajalugu ei õpetata enam 18. eluaastani, paljud õpilased õpivad seda

ainult kuni 15. eluaastani, rohkem tuleb tegelda oskuste arendamise ja aktiivõppega) ja õpilaste erineva kultuuritaustaga. Kuidas õpetaja võiks kõigi nende probleemidega tegeleda, selgub minu esimese tunni näitest klassis A1.

Esimene tund: mis on ajalugu?

Kui lapsed kogunevad klassi, on nad äsja saanud kätte oma uued õpikud ja vaevalt tunnevad üksteist. Seepärast pole tunni eesmärk mitte ainult selgitada, mis on ajalugu, vaid ka õpilasi tundma õppida.

Alustan õpilaste jagamisest nelja gruppi ja palun igäühel defineerida, mis on ajalugu. Seejärel vahetavad nad grupi sees definitsioone ja arutelu järel pakuvad välja grupi ja seejärel kogu klassi arvamuse. Me jõudsime üksmeelele, et ajalugu on «kõik, mida inimesed minevikus tegid ja mõtlesid ja millest me midagi teame». Kui klass jõuab üldistuseni, et ajalugu on seotud inimestega ning see on midagi, mis *meile* korda läheb, on tulemus päris hea. See annab mulle hiljem võimaluse tulla definitsiooni juurde tagasi, kui me näeme, et erinevad inimesed võivad ajaloo mõistet erinevalt tõlgendada.

See on minu arvates tänapäeval üks ajaloo õpetamise olulisemaid probleeme. Tuleb näidata, et kõik meie nägemused ajaloost on sõltuvad paljudest faktoritest. Näiteks sõltub see sellest, milliseid küsimusi me esitame, milliseid allikaid leiame, kuidas neid tõlgendame. Niimoodi jõuame arusaamisele, et teistel õpilastel, teiste kultuuride esindajatel võib olla *nende* arusaam ajaloo: iga ajalugu on *tema* lugu. Kriitikud väidavad, et see tähendab relativismi, mis sobib vaid ajaloo teadlastele. Kuid ühiskonna integreerimisel on üks põhimõtteline eeldus: õpilased peavad tundma hirmu asemel kindlust. Seega ei tohiks haridus kõigutada õpilaste identiteeti, eriti mitte eas, kus nad seda alles otsivad. Oluline on vältida olukordi, mis viivad *meie* ja *nende* vastanda-

miseni, mitte arusaamiseni, et kõik on kaasatud.

Meie ajaloo definitsiooni sõnastamise järel räägin õpilastele ajaloo kahest olulisest koostisosast – ajast ja allikatest. Aja määratlemiseks saavad nad ülesande koostada oma elu ajatelg sün-nist praeguse hetkeni. See annab neile võimaluse üksteist tundma õppida, aga mulle võimaluse jälgida, kuidas nad selle «võimatu» ülesande täidavad, sest ma ei andnud juhiseid, *kuidas* nad peavad elatud aega süstematiseerima. Nii saan võimaluse jälgida, kes õpilastest haarab initsiatiivi, kes jääb kõrvale, kuidas nad arutlevad jne. Tunni lõpus saavad õpilased tühja ümbriku ülesandega täita see kolme allikaga, mis võiksid midagi nende elu kohta jutustada – lapsepõlvefoto, koolivaheaja kinopilet, lemmikommi ümbrispaber vms.

Teine tund: allikad ja ajaloo rekonstrueerimise oskused

Õpilased asetavad klassi sisenedes ümbrikud minu lauale ja istuvad seejärel neljaliikmeliste gruppides. Igal laual on neli ümbrikku ja neli paberilehte. Iga grupp avab esimese ümbriku ja püüab ära arvata, kellele see kuulub. Nad kirjutavad oma arvamused ja järelduse paberile. Seejärel avab grupp teise (kolmanda, neljanda) ümbriku ning kordab protseduuri. Siis vahetavad grupid kohad ja teatud aja pärast jõuab iga omanik oma allikateni ning loeb, mida on tema allikate põhjal järeldatud. Mõnel õpilasel palun järeldusi kommenteerida.

Järgnevalt arutleb klass, kas õiget isikut oli kerge leida. Mis osutus keeruliseks? Millise ümbriku sisu järgi oli kõige raskem isikut kindlaks teha? Nad mõistavad, et on oluline vahe, kas sa eelnevalt tead juba midagi isiku kohta või ei. Nad mõistavad, et kirjalikud allikad sisaldavad enam informatsiooni kui artefaktid, et erinevad allikad võivad erinevates gruppides viia erinevate järeldusteni, et mõni tüdrukule iseloomu-

lik artefakt võib kuuluda poisile jne.

Ülesande eesmärgiks pole ainult õppeprogrammi algtasemel oskuste harjutamine, vaid see annab ka õpetajale võimaluse teatud reeglite kehtestamiseks. Näiteks – «selles tunnis me hindame klassikaaslaste allikaid, me ei naeranda nende üle, kui ei mõista nende tähendust või kui need tunduvad meile veiderad». Meil on erinevaid võimalusi ajaloo seotud mõistete tundma õppimiseks nagu fakt, eelarvamus, interpretatsioon, kaudne teadmine, kirjalikud ja mittekirjalikud allikad.

Me jätkame tundi mõttelise mänguga, et matame ümbrikud kohvriga maha. Mida võivad need ümbrikud rääkida õpilastele, kes leiavad selle kohvri saja aasta pärast? Milliseid järeldusi võivad nemad meie elu kohta teha?

Uurime ka fotot prügikasti sisust. Kui üks õpilane arvab, et inimesed pidasid kassi, sest me leidsime prügikastist tühja kassitoidu karbi, siis teine leiab, et me ei või seda kindlalt väita, sest võib olla viskasid selle prügikasti hoopis naabrid. Või olid inimesed hoopis liha ostmiseks liiga vaesed. Nii on võimalik näidata, et kõik, mida me ajaloo kohta teame, on vaid rekonstruktsioon, mis toetub *meie arvamusele* sellest, mis tegelikult võis juhtuda ja on määratletud viisist, kuidas *meie* minevikku vaatame.

Võimalikud on ka teistsugused ülesanded, nagu näiteks:

- esitame foto arheoloogiliste kaevamiste käigus leitud jäänustest, palume õpilastel joonistada, kuidas originaalne artefakt võis välja näha, võrrelda üksteise töid, teha kindlaks erinevused ja arutleda, miks sama informatsiooni omades jõutakse erinevate tõlgendusteni;
- esitame näite teaduslikult tõestatud rekonstruktsioonist (hoonest või ajaloolisest isikust) ja küsime, mida see rekonstruktsioon meile kõneleb (kuidas asjad paistavad) ja mida ei kõnele (kuidas inimesed mõtlesid ja tundsid). Me lõpetame tunni tõdemusega, et
- allikas on iga asi, mis meile mineviku kohta midagi ütleb;

- see, mida me mineviku kohta teame, tugineb vähestele allikatele;
- inimesed mõistavad minevikus juhtunut erinevalt.

Veel kord – minu jaoks on ajaloo õpetamisel oluliseks põhimõtteks mitmekülgus. Mitmekultuurilises ühiskonnas on ajalugu *tema lugu*, inimesed ühes klassis ja ühiskonnas võivad esindada erinevaid tõlgendusi selle kohta, mis ajaloos juhtus. Et tegemist on alles teise tunniga, ei lähe me esialgu kaugemale. Püüan niimoodi luua meile aluspõhja, millele ehitada üles järgnevad tunnid. Neis arendame strateegilisi ajaloo mõistmise oskusi edasi, et jõuda igapäevale sobiva tõlgenduseni.

Kolmas tund: «aja algusest», inimkonna tekkimise lood

Kolmandas tunnis pöördume inimkonna tekkelugude juurde. Õpik esitab kaks nägemust, mis on lääne tsivilisatsioonis üsna tavaline – Piibli ja Darwini versiooni. Ühtlasi pööratakse tähelepanu vastuseisule, mida darvinism 19.–20. sajandil põhjustas. Palun õpilastel tutvuda mõlema looga ja vastata õpiku küsimustele nende lugude tagamaadest ning selgitada, miks darvinism tekitas mõnede kristlaste seas vastuseisu. Oma klassis püüan ma minna veidi kaugemale. Esiteks palun ma õpilastel jutustada mõnda maailma loomise

lugu, mida nad teavad. Kui klass pole mitmekultuurilise taustaga, siis esitan ise lugusid, mida usuvad aafriklased või Ameerika indiaanlased. Ma ei palu osundada ainult erinevustele, vaid leida ka sarnaseid jooni. Mul ei ole midagi selle vastu, kui nii ortodokssete protestantide kui ka islamiusuliste lapsed kinnitavad, et «nende vanemate arvates ei peaks nad seda õppima, sest on olemas ainult üks õige tekkelugu». See annab mulle võimaluse selgitada, et kõik need erinevate aegade ja kultuuride lood on erinevatele inimestele olulised ning ajalootunnis me nendega tutvume. Mul pole mingit kavatsust muuta kellegi arvamust või identiteeti, palun vaid ka teised ära kuulata.

Seega püüan ma neis kolmes ja ka järgnevates tundides rohkem või vähem edukalt luua platvormi, millelt jõuda arusaamisele, kuidas tegelda mineviku stereotüüpide ja müütidega.

Ajalugu annab suurepärase võimaluse kogeda, et identiteet on enam kui rahvuslik, usuline või keelega seotud mõiste. Mõned teised faktorid on samuti olulised: sotsiaalne staatus; lokaalsed, regionaalsed, üleeuroopalised või globaalsed tegurid; samuti sugu, perekond, ühised ajaloolised kogemused, iseloom jne. Minu sooviks on alustada tööd avatult, sest mõnevõrra vähem tundlikel teemadel kujundatud oskuste abil on kergem käsitleda ka hoopis valuliseid teemasid.

Mitmeperspektiivilisus ajaloo õpetamisel Soomes

Sture Lindholm,

*Ekenäs'i gümnaasiumi vanemlektor,
ajaloõpetaja, Soome*

Ajaloo õpetamise üheks eesmärgiks on olnud rahvusliku ajalooteadvuse kujundamine. Aine peaks õpilastele tutvustama rahvuse mineviku kangelaslikke või traagilisi aegu. Mitmeperspektiivilisuse rõhutamine, *teiste* vaadete mõistmine ja analüüsimine on suhteliselt uus nähtus. Selle suuna tähtsus on viimastel aastakümnetel kasvanud tänu muutustele Euroopas ning sotsiaalsetele väljakutsetele Euroopa uutes riikides. Ajalugu on väga tundlik aine, eriti etniliselt ja poliitiliselt lõhestatud ühiskondades, samas mängib ta olulist rolli ühiskondade integreerimisel ning riigi tuleviku kindlustamisel.

Meie, ajalooõpetajate peamine ülesanne on panna õpilasi mõistma, et maailma võib näha erinevalt, et tõde pole nii lihtne, nagu ta võib tunduda. Õpetades teiste inimeste poliitiliste vaadete ja nende tausta mõistmisoskust või lihtsalt tunnistades, et ajaloosündmuste kohta võib esineda vastuolulisi vaateid, suudame me kaasa aidata tolerantsema ja demokraatlikuma ühiskonna rajamisele.

Minu osa käesolevas EUROCLIO projektis «Integration of Society in Estonia» tuleneb minu enda taustast. Ajaloo ja ühiskonnateaduste õpetajana Soome rootsikeelses koolis, olen püüdnud jagada oma kogemusi õpetamisel mitmekultuurilises keskkonnas. Rootsikeelne elanikkond moodustab ainult kuus protsenti Soome elanike üldarvust, kuid sellest hoolimata on Soome ametlikult kakskeelne riik kahe paralleelse haridussüsteemiga alates lasteaiast kuni ülikoolini. Selline rahvusküsimuse kakskeelne lahendus on suhteliselt unikaalne nähtus tänu vastutustundlike poliitiku-

te arukale tegevusele 20. sajandil. Soome natsionalistid on küll avaldanud tugevat survet luua puhtalt soomekeelne ühiskond, kuid agressiivsus rootsikeelse vähemuse vastu on avaldunud siiski vaid marginaalsel kujul. Selle tulemuseks peavad rootsikeelsed inimesed end pigem rootsi keelt rääkivateks soomlasteks, mitte Rootsi päritolu rootslasteks. Soome näide, kus üheaegselt, aga kahes erinevas keeles lauldakse uhkusega sama rahvushümni, võiks olla eeskujuks ka uue Euroopa ehitamisel.

20. sajandi alguses oli küsimus rahvusest ja uue riigi keele valik väga tähtsad. Soome ühiskonnas valitsesid suured lõhed, mis viisid nn punase revolutsioonini. See toimus peatselt pärast bolševistlikku revolutsiooni Venemaal ja kuus nädalat pärast Soome iseseisvaks kuulutamist 6. detsembril 1917. Tegemist oli kolm kuud kestnud verise kodusõjaga Soome «punaste», sotsialistide, keda abistasid siin paiknevad Vene sõdurid, ja «valgete», mittesotsialistide, keda toetasid Saksa pealetungivad väeosad, vahel. 1918. aasta sõda ja selle tulemused on ilmselt kõige keerulisem ja vastuolulisem teema Soome ajaloos.

Sõda lõppes «valgete» võiduga. Koolides ja ajalooramatutes räägiti ning kirjutati sellest hiljem kui Vabadussõjast Venemaa vastu. Sõjasse suhtuti kui iseseisvussõjasse ja Soome sotsialistidesse kui Vene rõhujate pooldajatesse, kes ei nõustunud koostööga vabadust armastavate Soome patriootidega. Eriti ei rõhutatud, et «valgete» pool tegi koostööd Saksamaaga ja soovis Soomet muuta Saksa provintsiks eesotsas kuningaks valitud Saksa printsiga. Samuti ei räägitud ligi 35 000 ohvrist ning 12 000 «punasest» vangist, kes surid sõja järel vangilaagrites haigustesse ja nälga.

Kuidas seda teemat peaks koolis käsitlema?

Õppekava annab selle ajalooetapi esitamiseks õpetajale suured vabadused. Aga samuti vabaduse välistada mõned aspektid. Väikese, umbes 10 000 elanikuga omavalitsuse maa-alalt, kus olen 12 aastat ajalugu õpetanud, võime leida Soome suurimaid massihaudu. Umbes 3000 «punast» surid siin 1918. aasta suvel haigustesse ja nälga. Kuid huvitaval kombel ei ole õpetajad varem vangilaagritest rääkinud, kuigi sõjateemaga tegeldakse palju. Peaaegu ükski õpilane selle piirkonna koolidest polnud neist midagi kuulnud. Ilmselt oli küsimus liiga valuline ja mälestused liiga värsked. Või kuulusid õpetajad ise poliitilistesse parteidesse, kellele sümpatiseeris «valgete» pool ja seepärast ei tahtud rõhutada sõja ebameeldivaid aspekte. Isegi mainitud massihaud pühitseti Soome kiriku poolt alles 1988. aastal.

Tänapäeval on Soome sotsiaalne olukord hoopis teistsugune. Haavad on paranenud ja põlvkonnad, keda kodusõda otseselt puudutas, juba lahkunud. Aga samas võib öelda, et need, kelle lähedane tapeti, pole unustanud ega andestanud. Poliitilised vaated on jäänud peaaegu samaks. On huvitav, et sotsialistide ja mittesotsialistide vahekord Soome Eduskunnas pole 20. sajandi jooksul oluliselt muutunud, kuigi poliitilised parteid on koos ühiskonnaga muutunud.

Isiklikult ei saanud ma sõja domineerivast tähtsusest aru enne, kui osalesin õpetajate koolitusel Soome lääneosas Vaasas, kus asus 1918. aastal Valge-Soome pealinn. Ma kõnelesin Kodusõjast, mis on Lõuna-Soomes üsna tavaline ter-

min, teadmata, et selles piirkonnas nimetasid sõda niimoodi ainult veendunud kommunistid, kes ei pidanud seda vabadussõjaks.

Sõja nimetus on korduvalt olnud Soome ajaloo lõpueksami arutlusteemaks – «Kodusõda, Vabadussõda, Punaste mäss, Tsiiviilsõda on mõned kõige sagedamini esinevad nimed 1918. aasta sündmuste kohta Soomes. Arutlege nimetuste õigsuse üle.» Selline ülesanne on hea praktiline näide mitmeperspektiivilisusest ajaloo õpetamisel. Kindlasti võime leida arvukalt sarnaseid näiteid enamikes riikides.

Kodusõja ajaloo historiograafia annab ajalooõpetajale hea võimaluse näidata, kuidas poliitilised vaated mõjutavad ajalugu. Kuni Teise maailmasõja lõpuni räägiti «valgete» ajalugu. 1945. aastale järgnenud sisemiste poliitiliste muutuste mõjul nägemus sõjast muutus ja ajalugu kirjutati ümber. Vasakpoolsete parteide mõju ühiskonnas kasvas, avaldati «punastest» ohvrite mälestusi, esitati «punane» versioon sõjani viinud sündmustest. Vabadussõda esitati raamatutes ja filmides kodusõjana, kus ka sõja kaotanud võisid end ära tunda.

Muutuse põhjuseks oli Nõukogude Liidu kallaletung Soomele Teise maailmasõja ajal. Kaks aastakümnet pärast verist kodusõda võitlesid endised poliitilised vaenlased külge külje kõrval, lüües tagasi Soomet ähvardanud vaenlase. Selline kogemus mängis suurt rolli Soome ühiskonnas esinevate haavade paranemisel. Kodusõja käsitlemine erinevate perioodide erinevates Soome kooliõpikutes on hea võimalus mitmeperspektiivilise lähenemistee õpetamiseks.

1

Isiksus ja ajalugu – Konstantin Päts. Kas poliitik võib teha ajalugu?

Poliitikute saatused on erinevad ja kohati võivad ka arvamused ja hinnangud nende tegevuse kohta olla vastuolulised, olles kantud ajastu ideedest ja arusaamadest. Üheks vastuoluliseks isikuks Eesti ajaloos on Konstantin Päts. Tema näol on tegemist poliitikuga, kelle tegevuse näitel võib jutustada Eesti iseseisvumise protsessist, Vabadussõjast, iseseisvusajast. Ajaloo riigieksami kogemused on näidanud, et tihti on õpikute või siis vanavanemate mälestuste põhjal kujunenud üheülbaline pilt Konstantin Pätsist kui kangelasest või siis kui riigireeturist. Alljärgnevate materjalide valikul on püütud K. Pätsi erapooletult iseloomustada ning esitada võimalikult erinevaid tahke tema tegevusest erakondlase, riigijuhi ja olulise otsustajana 1934. ja 1939. aasta sündmustes. Just need pöördelised sündmused on vorminud erinevad arusaamad Konstantin Pätsist kui ajaloolisest isikust: targast ja hoolivast rahvanemast; inimesest, kelle traagiliseks saatuseks oli olla riigi hääbumise tunnistajaks; osavast poliitikust, kes suutis olusid ära kasutada ning lõpuks isikust, kelle elusaatus kätkeb tänini lahendamata küsimusi. Kahtlemata ei pretendeeri valitud allikad absoluutse tõe esitamisele. Pigem on eesmärgiks tõstatada küsimusi, millele ainuõiget vastust pole, näidata erinevaid vaatenurki, seisukohti ja võimalusi tollase olukorra mõistmiseks. Kuivõrd me suudame end asetada aega, milles tuli K. Pätsil ja tema kaasaegsetel teha raskeid otsuseid? Polnud ju seda kogemust, mis meil praegu ajaloo käiku teades... Millise kogemuse, teadmise ja info alusel tegutses ja otsustas Päts? Kuivõrd vaba oli ta oma otsustustes? Kelle huvid olid esikohal? Ühiskonna? Rahva? Ehk siis – miks ei kasutatud just ühte või teist võimalust?

Kas aeg annab võimaluse hinnata inimese elu erapooletult?

1.1

Konstantin Päts. Riigimees ja aeg – põhimõtted, vaated, seisukohad, hinnangud

A

Konstantin Päts

* 23.02.1874 Tahkurannas

† 18.01.1956 Buraševos, Kalinini oblastis Venemaal

Ajutise Valitsuse peaminister

24.02.1918–09.05.1919

riigivanem

25.01.1921–21.11.1922

02.08.1923–26.03.1924

12.02.1931–19.02.1932

21.10.1933–24.01.1934

peaminister riigivanema ülesannetes

24.01.1934–03.09.1937

riigihoidja

03.09.1937–24.04.1938

president

24.04.1938–17.06.1940

1917–18 Eesti Maavalitsuse esimees. 1918 Eesti Päästekomitee esimees*. 1918 vangistati Saksa okupatsioonivõimude poolt, juulist novembrini 1918 vangilaagris Poolas. 1918 Eesti Vabariigi Ajutise Valitsuse peaministrina ka sise-, 1918–19 sõjaminister. 1922–23 I Riigikogu esimees. 1917–19 Maanõukogu, 1919–20 Asutava Kogu, 1920–34/37 I–V Riigikogu liige. Lõpetas Pärnu gümnaasiumi, õppis 1894–98 Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas, õigusteaduste kandidaat. 1898–99 tennis Pihkvas sundaega. 1900–01 vandeadvokaat J. Poska abi Tallinnas. 1901–05 ajalehe «Teataja» toimetaja, 1904–05 Tallinna linnanõunik, 1905 abilinnapea. Osales 1905. a revolutsioonis, põgenes välismaale, mõisteti tagaselja surma. 1905–06 pagulasena Šveitsis, 1906–09 Soomes, 1908–10 ajalehe «Peterburi Teataja» tegevtoimetaja. 1909 andis end Peterburis kohtuvõimudele üles ja mõisteti 9 kuuks vanglasse, karistuse kandis 1910–11 Peterburi Krestõ vanglas. 1911–16 ajalehe «Tallinna Teataja» toimetaja, 1916–17 sõjaväeteenistuses Tallinnas. 1917 Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee esimees. 1919–33 Kindlustusseltsi «Eesti Lloyd» esimees (vaheaegadega, kui oli Vabariigi Valitsuse liige), 1925–29 Kaubandus-Tööstuskoja nõukogu esimees, a-st 1935 aunõunik, 1925–36 Eesti-Soome-Ungari Liidu esimees, a-st 1936 auesimees, 1927–37 sihtasutuse «Fenno-Ugria» esimees, oli Harju Panga nõukogu esimees, Tallinna Börsikomitee esimees. Pidas Kloostrimetsa talu Tallinna lähedal. 1928 Tartu Ülikooli õigusteaduse, 1938 Tallinna Tehnikaülikooli tehnikateaduste ja Andhra ülikooli (Indias) audoktor. 1938 Loodusuurijate Seltsi, 1938 Õpetatud Eesti Seltsi, 1938 Loodusvarade Instituudi ja 1939 Eesti TA auliige, üliõpilaskorporatsiooni *Fraternitas Estica* auvilistlane, Tallinna, Narva, Pärnu ja Tartu linna ning Tahkuranna valla aukodanik. Vabadusrist I/1 ja III/1. Töid riigiõiguse ja poliitika alalt. 30.07.1940 vangistati NKVD poolt ja küüditati Venemaale, oli asumisel, vanglas, 1954–56 Kalinini vaimuhaiglas, kus ka suri. 21.10.1990 maeti ümber Tallinna Metsakalmistule.

<http://www.president.ee/est/riigipead/KonstantinPats.html>. [10.01.2004].

* Siinkohal on allikas ebatäpne. Konstantin Päts polnud Päästekomitee (ka Eestimaa Päästmise Komitee) esimees, selle kõik kolm liiget (lisaks Pätsile veel Jüri Vilms ja Konstantin Konik) olid võrdses staatuses [koostaja märkus].

B

Suur, kaasakiskuv temperament, elav, joviaalne iseloom, hea inimestetundja ja -mõistja ning humoorikas vestleja – niisugune on K. Päts. Juba tema sügavad, tugevad näojooned ütlevad, et siin on tegemist erakordsete annetega. Oma mitmekülgsele vaatamata on K. Pätsil ometi väga tasakaalustatud iseloom. [...] Intellektuaalsest huvidest räägib tõik, et K. Pätsile soovitati valmistuda professoriks. [...]

Teoretiseerimine abstraktse tõe enda pärast pole K. Pätsile omane. Kui ta ideedega tegeleb, siis selleks, et saada tegelikke juhiseid. Praktilis-süntheetilise mõistuse kõrval on K. Pätsil tugevasti arenenud intuitsioon ja kujutlusvõime. Suurest kujutlusvõimest räägivad juba värvikad pildid tema kõneski. [...] Samas ei puudu aga K. Pätsil ka teoinimese iseloomujooni: suur enesevalitsus, empirism, praktilisus, mis on väga lähedane sellele positivismile, mida peetakse üldiseks talupoja iseloomujooneks. Sellele järgneb instinktiivne koordineerimisanne ning kallak sotsiaalsele distsipliinile ja spontaansele organiseerimisvõimele, mis ühenduses kindla hierarhiatundega avaldub teatavas aristokratismis.

Eduard Laaman. K. Pätsi poliitiline ideestik. // Konstantin Päts. Minu elu. Mälestusi ja kilde eluloost. Koostanud H. Runnel. Tartu: Ilmamaa, 1999. Lk 16–17.

C

Parlamendi kõnemeheks oli Pätsil reeglilik vastata igale vahelehuudele, tehes seda enamasti sisuliselt ja tabavalt. On tunda kõneleja ja kuulajate vahelist tähelepanu ja pinget. Tihti purustas Päts mõne oponendi oma lugemuse ja asjatundmise raskusega. [...]

Pätsi maailmavaade muutus elu jooksul pidevalt. Poliitikutee alguses oli see põhiliselt sotsialistlik, mis oli oma ajale küllaltki tüüpiline. [...] Kõik edumeelne seostus sotsialismiga. Pagulusaastatel muutus Pätsi maailmavaade sotsiaalliberaalseks. See poliitiline mõtte suund taotles olla kesktee sotsialistliku ja liberaalse maailmavaade vahel, püüdes võtta parema mõlemast. [...] Eesti Vabariigi sünni aegadel näeme teda juba konservatiivina selle mõiste omaaegses tähenduses, vaikival ajastul aga on see konservatism võtnud etatistliku, majanduse riigipoolse kontrollimise ja suunamise pooldamise kuju.

Jüri Adams. Tundmatu Konstantin Päts. // Eesti riik II. Sissejuhatus. Koost T. Karjahärm ja H. Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2001. Lk 11, 13–14.

D

K. Pätsi positsioon oma erakonnas on üldse imelik. Ta on selle tunnustatud juht, kuid ei kuulu üldse selle kõrgemasse võimuorganisse – keskesinduse juhatusse. Ainult tähtsamail juhtumeil kutsutakse ta selle koosolekuist osa võtma. Erakonna tegelikud juhid on kolm nooremat meest: juhatuse esimees A. Jürmann-Jürima, [...] ning abiesimehed K. Einbund-Eenpalu ja J. Hünerson [...]. Alles 1933. aasta suvel, kui erakond mitmed vapustused läbi teinud, antakse K. Pätsile erakonna juhtimises ametlik positsioon, valides ta erakonna auesimeheks. K. Pätsi peeti halvaks erakondlaseks. Erakonna argipäevatööst jäi ta kõrvale ega mahtunud ta ka hästi erakonna raamidesse. Ta tegeles suurte küsimustega, mis tema südamele lähemal olid, ja ei kartnud jääda sagedasti oma erakonnas vähemusse.

Eduard Laaman. Konstantin Päts. Poliitika- ja riigimees. Tartu: Noor-Eesti kirjastus, 1940. Lk 176.

E

K. Päts ei ole kogu oma poliitilises tegevuses välja paistnud mitte nii väga ideeliste algatuste ja põhimõtteliste püüete ehk organisatoorse haaravuse, kui just olupoliitiliste konjunktuuride ära kasutamise ja taktikaliste kombinatsioonide poolest.

See ühes egotsentrilise eluvaatega on temale võimaldanud ikka ära oodata vastavat silmapilku tegutsemiseks ja tegelikkude olukordade ära kasutamiseks. Kus aga oleks vaja olnud aktiivselt sündmustele vahele astuda, et ajalooliku arengu käiku kaugemate sihtide nimel mõjustada, seal on elutark realpolitiker katsunud ikka mööda pääseda nurkadest, et seda libedamalt ise edasi jõuda. Kas ja kuidas meie rahvas ja riik nüüd tekkinud olukorrast vapustusteta üle saab, see otsustab tähtsal määral K. Pätsi kui poliitikeri ja inimese hinnangu üle ajaloo ja rahva tuleviku ees.

Jaan Tõnisson. Konstantin Päts 60-aast. // Postimees. 1934. 23. veebruar.

F

Nõukogude Liidu Tallinna saadikute Adolf Petrovski ja Fjodor Raskolnikovi ettekannete sadadel lehtedel korduvad fraasid: täna arutasime seda küsimust Pätsiga, Päts lubas teha omalt poolt kõik valitsuse mõjutamiseks; tuli Renning ja teatas, et Päts palus teatada; saabus Renning, palusin Pätsile teatada.

Selliseid suhteid Nõukogude saatkonnaga ei omanud ükski teine Eesti poliitik, ka sotsialistid mitte. [...]

Märtsis 1929 informeeris Petrovski välisasjade rahvakomissariaati pikast vestlusest Pätsiga: «Ta kõneles palju siinsetest tegelastest. Päts ei eitanud Tõnissoni tegevuse vaenulikkust meie suhtes, kes tema sõnutsi esineb äärmise šovinistina ja vihkab väga Nõukogude Liitu. [...] Päts teatas, et vastastikuseid suhteid ei saa rajada meie ettepanekute, missugused need ka ei oleks, ironiseerimisele ja mitteusaldamisele ja et igasugused meie ettepanekud on olemuselt lepitavad ja neid peaks Eesti tervitama ja toetama. Lõpuks teatas Päts valitsuskriisi saabumisest [...] Mõne päeva eest tõstatasid põllumehed parlamendis Rei vastu süüdistuse [...]»

Mitmel juhul sooviti, et Päts astuks avalikult samme Nõukogude huvide läbisurumiseks – astuks nii-öelda näitelavale.

Magnus Ilmjärv. Konstantin Päts ja NSV Liidu Tallinna saatkond. // Postimees. 1999. 13., 14. september. [http://arhiiv2.postimees.ee:8080/leht/99/09/13/\[10.01.2004\]](http://arhiiv2.postimees.ee:8080/leht/99/09/13/[10.01.2004]).

G

[...] arvates hakkas Pätsi lähikond ehk «klikk» üha enam vana presidendi võimu ära kasutama. Eriti käis see välispoliitika kohta [...]. Teda mõjutasid nii ta poeg Viktor, vend Voldemar, külimees Mihkel Pung, Voldemar Pätsi abikaasa vend Aleksander Veiler, minia isa Jaan Lattik kui ka adjutant kolonel Herbert Grabbi ning kantseleiülem Elmar Tambek. Pätsid või muud sugulased olid mitmetel tähtsatel kohtadel, alates õigeusu kirikust ja lõpetades kunstipoliitikaga.

Martti Turtola. President Konstantin Päts. Tänapäev, 2003. Lk 187.

H

Välismaalane tuleb Eestisse. Küsib: »Kes on siin riigipea?» Vastatakse: »Päts.»* Siis on sel välismaalasel haridusministeeriumis tegemist. »Kelle poole peaksin ma pöörduma?» »Päts.»** Hiljem läheb sama välismaalane Toompea katedraalist

mööda ja talle öeldakse, et seal teenivat preester Päts***. Seltskonnas ta kohtab riigi parkide ülemat, kes on jällegi Päts****. Eestist lahkudes soovib see välismaalane ühe heliplaadi kaasa võtta. Loeb sellel komponisti nime – Päts*****.

Paradiisiski saadab teda omavolilise võimuhaaraja kuulsus, seetõttu tervitab Jumal teda istudes, kartes et muidu istub Päts tema kohale.

Viinapudelit – 3/4 liitrist – hüüti vanasti riigivanemaks, väikest – 1/4 liitrist – asunikuks. 1934. a. kevadel (pääle 12. märtsi) levines Kullamaal viinapudeli uus nimetus – enne riigivanem, nüüd isehakand.

Kadri Sarv. Poliitiline anekdoot. <http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr1/nalinet.htm> [12.01.2004].

* Konstantin Päts – riigipea; **Voldemar Päts – haridusministeeriumi juhtivametnik, ministri abi ja osak. juhataja, K. Pätsi vend; ***Nikolai Päts – õigeusu preester, K. Pätsi vend; ****Peeter Päts – riigiparkide valitseja, K. Pätsi vend; *****Riho Päts – helilooja, koorijuht ja muusikapedagoog [koostaja märkus].

Aastakümnete jooksul on tuhandetes seltskondades arutatud küsimust, miks president Päts lõpuks käitus just nii ja kas ta ei oleks saanud või pidanud käituma teisiti, andma vastupanukorraldusi või kasvõi proovima põgeneda ja mitte laskma enast taltsalt Venemaale küüditada. [...] Ühelt poolt pilt 1918. aasta Pätsist [...], rusikaga lauale põrutavana ja otsustavalt müristavana: ei mingit kompromissi enamlastega. Teiselt poolt aga 1940. a. suve Päts vastuvaidlemata alla kirjutamas dokumente, sanktsioneerides kõik okupantide nõuded. Vastuolu nende kahe pildi, kahe kuju vahel on ületamatu. On halva tervise teooriad, mille kohaselt Pätsi kroonilised haigused olid sedavõrd süvenenud, et ta ei suutnud olukorda realistlikult hinnata ega otsuseid teha. [...]

On Venemaa lubadustesse uskumise teooriad, mis põhinevad väidetel usalduslikust vahekorra Nõukogude saadikutega ja noorpõlve kokkupuudetel mõne Nõukogude Liidu juhiga. Mõlema eeltoodu variantideks on NKVD salaoperatsioonide teooriad, mille kohaselt Nõukogude salaorganitel õnnestus mingite erioperatsioonidega oma kontrolli alla võtta kas siis Pätsi tervis või siis teda ümbritsevate isikute kaudu kontrollida ja suunata informatsiooni, mis temani jõudis.

On Saksa-Nõukogude sõja ootuse teooria, mis põhineb teadatel, et Päts olevat konfidentsiaalselt andnud teada talle teadaolevast eelinfost, et hiljemalt 1940. aasta hilissügisel ründab Saksamaa Nõukogude Liitu, ja et Eestil on vaja vahepealne aeg kuidagi üle elada. Selle teooria kriitikud on aga juhtinud tähelepanu, et nimetatud ajaks ei olnud Saksa sõjaplaanid veel üldse tehtudki.

Lõpuks on veel ka mehise eneseohverdamise teooria, mille kohaselt Pätsil ei olnud mingeid illusioone eesseisva kohta, kuid pidades ülimaks sihiks hoida oma rahvast suurest hävingust, mida võiks kaasa tuua vastupanu mittepiisava jõuga, oli ta valmis ka ise jagama oma rahva saatust, olles veendunud, et kui ka riik hävib, siis säilib eesti rahvas, ehitab see endale kunagi taas uue ja vaba riigi. Ka pidi ta elupõlise juristina endale selgelt aru andma, et sunnitud olukorras antud allkirjadel ei ole mingisugust kehtivust.

Jüri Adams. Tundmatu Konstantin Päts. // Eesti riik II. Sissejuhatus. Koost. T. Karjahärm ja H. Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2001. Lk 27–28.

Agentuuriallikate teadetest 28.01.1941:

Kui Vene väed 1939. aastal Eestisse tulid, andsin nõusoleku, sest mõistsin, et see on tugeva poliitika: nad on tugevamad, meie nõrgemad, me oleme väike riik. Aasta pärast öeldi meile, et ma ei pidavat lepingust kinni, püüdvat seda rikkuda. Allusin jällegi. Mõistsin: kui tulevad uued ajad, las siis juhivad riiki uued inimesed. Moo-

dustasin uue valitsuse ja ise lahkusin, sest arvasin, et minu elu on elatud. Praegugi kirjutavad ju ajalehed, et valimised näitasid eesti rahva täielikku üksmeelt. Mida siis veel tahta? Tähendab minu riigis on kõik rahulik.

President ja sõjavägede ülemjuhataja NKVD ees. Dokumente ja materjale. Vene keelest tõlkinud ja kommenteerinud Magnus Ilmjärv. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, 1993. Lk 10–11 (V. Pool. Konstantin Päts. // Õhtuleht. 1991. 24. detsember).

K

See talv [1940. aasta] on mulle olnud üldse raske. Külmetasin juba möödunud suvel, kui sõitsin Saaremaale. Ilm oli siis väga soe, kuid jõin külma vett ja selle tagajärjeks oli nii äge kõha, millist mul pole olnud varemalt. [...] Olen peaaegu kogu talve olnud haiglane. Vana podagra ja reuma annavad tunda.

Kõige halvemini mõjus minusse üks viimastest vabariigi valitsuse koosolekutest valges saalis. See kestis 8 tundi ühtejärke. Kui see lõppes ja katsusin püsti tõusta, siis oli selg täiesti kange ja haige. [...] Kuid õnneks on minu haigus säärase iseloomuga, et see pole takistanud ametikohustuste täitmist.

Konstantin Päts. Mõtteid üksi olles. Kõneldud «Päevalehe» esindajale. // Eesti riik II. Koost. T. Karjahärm ja H. Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2001. Lk 547.

L

Mineerimisega ja vajaduse korral võimsa või raskesuurtüki mõne hoiatuslasuga oleks Eesti armee saanud näidata, et on lahinguvalmis. Ükski neist abinõudest poleks sellisena veel tähendanud avalikku sõda, aga sellega oleks Nõukogude juhid pisutki ettevaatlikumaks muudetud. Selleks närvide mänguks polnud Konstantin Päts ja Johan Laidoner valmis. Tuleb alla kriipsutada, et selles staadiumis ei olnud küsimus valikus sõja ja rahu vahel, vaid kõigile iseseisvatele ja sõltumatutele riikidele endastmõistetavas oma puutumatus kaitsmises. Nende vahenditega oleks oma otsustavusest teavitatud mitte ainult N Liitu, vaid ka teisi välisriike. Aga ennekõike oleks range neutraliteedi järelvalve teinud eesti rahvale selgeks, et riigi juhtkond on sündmuste tasemel ja teeb seda, mida tal teha tuleb. Nüüd kõigutasid pidevad karistamatud piiririkumised kodanike usaldust riigi juhtide vastu. [...] Eesti suhtes oli Moskva nõupidamine lahenduse leidnud juba enne, kui see alatagi jõudis.

Martti Turtola. President Konstantin Päts. Tänapäev, 2003. Lk 223.

M

Eesti president Konstantin Päts küüditati koos perekonnaga 30. juulil 1940 Baškiiriasse Ufaa linna. Koduabiline Olga Tünder sõitis nendega kaasa vabatahtlikult. Presidendile määrati 2000-rublane pension. [...]

President arreteeriti 26. juunil 1941 seoses Saksa-Nõukogude Liidu sõja puhkemisega ja paigutati Ufaa linnas asuvasse Baškiiri ANSV Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi sisevanglasse. Teda süüdistati Vene NFSV kriminaalkoodeksi paragrahvide 58-4 ja 58-10 järgi. Paragrahv 58-4 räägib rahvusvahelise kodanluse abistamisest nõukogude võimu kukutamiseks ja kontrrevolutsioonilisest sabotaažist.

Arreteerimise orderist loeme: »K. J. Pätsil oli Eesti Vabariigi presidendina suhteid Saksamaa diplomaatiliste ja sõjaliste ringkondadega, ta oli seotud ka Nõukogude Liidu vastase luuretegevusega tegelevate Saksa luure esindajatega Eestis. Lisaks sellele, olles administratiivkorras Baškiiriasse saadetud, kasutas teravaid kontrrevolutsioonilisi väljendeid nõukogude võimu aadressil [...].

1941. aasta 25. septembri kuupäevaga dateeritud ja Baškiiri ANSV julgeoleku-

leitnandite Ztabeli ja Jakovlevi koostatud resolutsioonist loeme, et 26. juunil 1941 arreteeritud K. J. Pätsi on üle kuulatud 23 korral. Nüüd on süüdistust täpsustatud: „K. J. Päts tegi Eesti presidendina Eesti ja Nõukogude Liidu vahelise sõpruse ja vastastikuse abistamise lepingu kehtimise ajal Saksamaale orienteeritud välispoliitikat ja majanduslikku koostööd, millega aitas kaasa viimase sõjalise võimsuse tugevnemisele Nõukogude Liidu ründamiseks. Administratiivkorras Ufaa linna saadetuna teostas kontrrevolutsioonilist agitatsiooni oma lähedaste seas»

19. septembril 1942 Baškiiri ANSV julgeolekuseersant Ivanšina koostatud dokumendist selgub, et arreteeritud Konstantin ja Viktor Päts saadetakse täiendavaks uurimiseks Moskvasse.

President ja sõjavägede ülemjuhataja NKVD ees. Dokumente ja materjale. Vene keelest tõlkinud ja kommenteerinud Magnus Ilmjärv. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, 1993. Lk 5–7.

Tööülesanded

1. Koostage allikate *A* ja *I* ning allikate *F* ja *O* (ptk 1.2.) ning õpikuteadmiste alusel tabel Eesti Vabariigi ajaloo pöördeliste sündmuste kohta, millega oli seotud Konstantin Päts kui riigitegelane.

Sündmus Eesti Vabariigi ajaloost	Konstantin Pätsi tegevus selle sündmuse ajal

2. Koostage püramiiddiagramm Konstantin Pätsi kohta (vt töölehte peatüki lõpus).
 - ▶ **Ülesanne õpetajale:** Kirjutage allikate *A* ja *J* alusel K. Pätsi ettevõtmistest ja tegemistest loend ning kirjutage tegevused eraldi väikestele paberileheketele. Laske õpilastel need lehed ühe kindla tunnuse alusel grupeerida ning grupp pealkirjastada.
 - ▶ **Ülesanne õpilastele:** Täitke püramiidi alumine aste. Aste kõrgemale kirjutage leitud pealkirjad. Järgnevalt leidke olemasoleva info põhjal püramiidile pealkiri. Lõpuks kirjutage oma materjali kokkuvõttev lause püramiidi vastavasse lahtrisse.
3. Kuidas hindavad allikad *F* ja *O* (ptk 1.2.) Konstantin Pätsi rolli 1934. aasta riigipöördes? Kummaga neist nõustute teie? Põhjendage oma arvamust.
4. Milline allikas *I* esitatud presidendi käitumise seletustest tundub allikate *G, J, K, L* toetusel teie arvates kõige tõepärasem? Põhjendage oma väidet.
5. Kuidas mõjutasid 1934. aasta riigipööre ja 1939.–40. aasta sündmused Eestis erinevate huvigruppide olukorda?
 - ▶ Leidke, kuidas puudutasid 1930. aastate sündmused intelligentsi, üliõpilasi, vabadussõdalasi, «Postimehe» ringkonda, sõjaväelasi vms.

► Täitke allikate ja õpiku abil järgnev skeem.

Kes?	Millised probleemid üles kerkisid?	Mis oli nende probleemide põhjuseks?	Mida tehti nende probleemide lahendamiseks?
Intelligents			
Üliõpilased			
Vabadussõjalased			

6. Kirjutage arutlus teemal «Kuidas ühiskondlikud sündmused mõjutavad erinevaid inimrühmi?».

Tööleht

Konstantin Päts kui riigimees ja poliitik

Tunni eesmärk

- ▶ Anda ülevaade Konstantin Pätsist kui riigimehest, kelle eluga on seotud kogu Eesti Vabariigi ajalugu alates selle loomisest kuni okupeerimiseni.
- ▶ Seostada Eesti Vabariigi ajaloo sõlmküsimused konkreetsete isikutega.

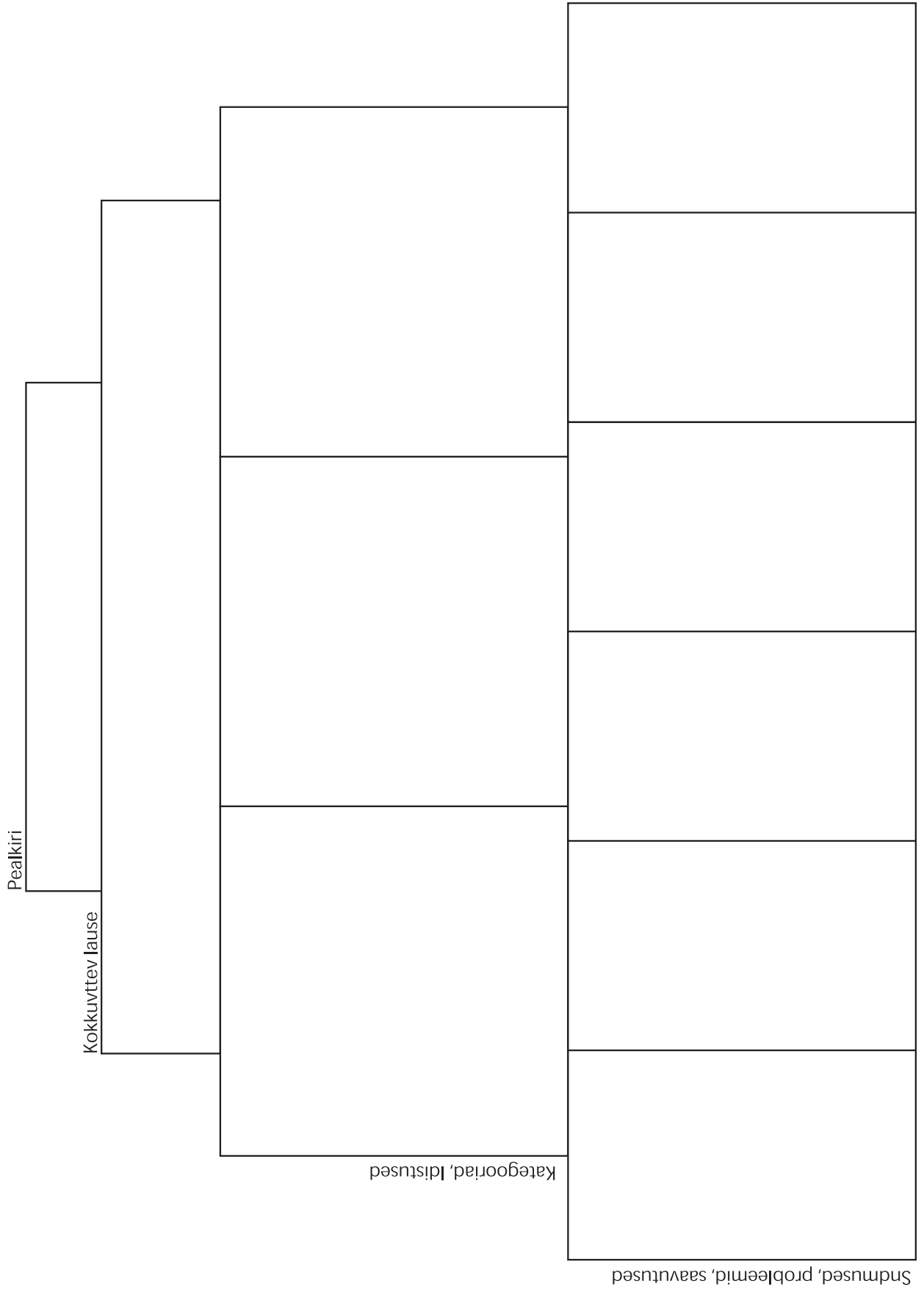
Vajalikud vahendid

- ▶ Allikad A, B, C (ptk 1.1.) ja püramiiddiagramm (lisa 1).

Tunni käik

1. Periodiseerige Eesti Vabariigi poliitiline ajalugu aastatel 1917–1941.
2. Püramiiddiagrammi täitmine (lisa 1):
 - ▶ leidke allikast A, milliste sõlmprobleemidega oli seotud Konstantin Pätsi isik;
 - ▶ koostage allikate B ja C alusel iseloomustus Konstantin Pätsi kohta ning grupeerige info;
 - ▶ täitke püramiidi kaks alumist astet;
 - ▶ leidke püramiidi sobiv kokkuvõttev lause ning kirjutage see vastavasse lahtrisse;
 - ▶ võrrelge erinevate rühmade/paaride/õpilaste diagramme. Millest tulenevad erinevused?
3. Kuidas hinnata poliitiku tegevust? Milliseid kriteeriume me jälgime? Kas suudame olla objektiivsed? Põhjendage.

Lisa 1. Püramiiddiagramm

1934. aasta riigipööre – pööre autoritaarsusele või demokraatia kaitse?

A

Ajalehe "Vaba Maa" (Eesti Tööerakonna häälkandja) juhtkirjast:

Sageli oleneb rahva teades üks või teine hääletamine Riigikogus sellest, kas mõnele asutusele nõutud toetussumma juba on määratud või mitte, või kas silmapaistev erakonnategelane on tulutoova koha saanud või mitte. Vastasrinnas olles laimatakse kõike seda maha, mis valitsuses tehtud, aga paar nädalat hiljem valitsuse laua taha sattudes süüakse täissülitatud kapsad uuesti ära.

Arvatakse, et valija on pime ja rumal, et ta ei saa millestki aru ning kunagi ei mäleta seda, mis talle eile oli öelnud. Aga mis siis, kui valija sugugi nii lühikese mäluga ei ole? Kas ei valmista siis niisugune käitumine demokraatiaga temale kõige hirmsamaid pettumusi? Ja siis viimaks see demagoogia, millesse kõik meie riiklik poliitika on uppunud, see ühete kihtide eesõigustamine ja ratsutamine teiste turjal, et aga valimisteks omale häält kindlustada. Riik ja rahvas jääb tahaplaanile, kõik on ainult saagimaa küsimus.

Kohus vabadussõjalaste üle. // Vaba Maa. 1933. 14. märts.

B

Vabadussõjalaste liitude 2. kongress otsustas 1931 märtsil soovitavaks lugeda:

Laialdaste volitustega presidendi ametisse seadmist, kellel õigus oleks tarbekorral Riigikogu laiali saata ning suspensiiivse veto õigust tarvitada, kusjuures president saaks valitud rahva poolt ning ühiselt parlamentaarse ministeeriumiga teostaks täidesaatvat võimu.

Riigikogu vähendada 50 liikmeni ja proportsionaalse valimisviisi asemel tarvitusele võtta enamuse põhimõte.

Riigi majanduselu tervendada äärmise kokkuhoiu ja kindla majandusplaani järelle.

Vabadussõjast osa võtnud kodanikele võimaldada eesõigustatuina nautida põhiseadusega kõigile kodanikele kindlustatud õigusi.

Eduard Laaman. Vabadussõjalased diktatuuri teel. Tallinn, 1933. Lk 2.

C

Vabadussõjalaste Keskliidu poolt algatanud Põhiseaduse muutmise eelnõu nüüd on saanud rahvaalgatuseks ja on määratud rahvahääletusele 14.–16. oktoobril 1933. aastal. Selle kavaga: 1) seatakse sisse otsekohe rahva poolt valitud riigivanema amet, millega kindlustatakse riigivõimu ning võimaldatakse tugeva ja püsiva valitsuse loomine, missugust nii kergesti kukutada ei saa mõne erakonna keskkomitee niiditõmbel. Riigivanem, kui rahva poolt otsekohe valitud usaldusmees, võib temale antud võimuga kaotada erakondade keskkomiteede sahkerdamised ning teha lõpu erakondade saagiahnitsemisele ja seadusevastastele tegudele.

2) See kava muudab Riigikogu valimisviisi sarnaseks, et valija pole enam sunnitud oma häält andma pikale isikute nimekirjale, vaid võib hääletada otsekohe üksiku isiku poolt, keda tema usaldab ning oma esitajana Riigikogus tahab näha. Sellega väheneb tunduvalt erakondade mõju ja võim.

3) Vabadussõjalaste põhiseaduse muutmise kava järele vähendatakse Riigikogu liikmete arvu 100 pealt 50 peale, maksetakse Riigikogu liikmetele palka ainult istungijärgude kestvusel ning kaotatakse maavalitsused, millega saavutatakse suur kokkuhoid riigi valitsemise kuludes.

Vabadussõjalaste võitluse selgitamiseks Eesti rahvale. Tallinn, 1933. Lk 4.

D

Mõned erakondlikud rühmitused, eriti pahemalt poolt, püüavad rahvast hirmutada, seletades, et vabadussõjalaste põhiseaduse muutmise kava kaotab kodanike vabadused, põhiõigused ning demokraatliku korra ja paneb maksma diktatuuri. Vabadussõjalaste põhiseaduse muutmise kava ei püstita diktatuuri ega kaota demokraatiat, vaid süvendab ja kindlustab tõelist demokraatiat (rahvavalitsust) selle läbi, et jätab alles kõik kodanikkude vabadused ja põhiõigused ning võimaldades ka edaspidi rahvale kui kõrgemale riigivõimu kandjale oma võimu teostada rahvaalgatamise ning rahvahääletamise teel ning ka Riigikogu ja Riigivanema valimise kaudu. Riigivanem on selle kava järele tarvilise võimuga varustatud rahva usaldusmees, kes võib erakondi taltsutada, kuid kes teisest küljest iga oma seaduserikkumise ja süüteo eest vastutab kohtu ees. Erakonnad hädaldav diktatuurist ainult sellepärast, et vabadussõjalaste põhiseaduse muutmise eelnõu töötab luua olukorra, kus rahva tõeline poliitiline tahe maksvusele võib pääseda ning hävitada erakondade ainuvalitsuse ning mõnusa ja mugava rahva kulul elamise.

Vabadussõjalaste võitluse selgitamiseks Eesti rahvale. Tallinn, 1933. Lk 5.

E

J. Klesment (1933. a. kohtuministeriumi nõunik) kirjutas Põhiseaduse muudatuste läbimineku põhjustest 1933. a. oktoobri rahvahääletusel: 1) Rahva hulgas oli küpseks saanud mõte, et on vaja kõvendada valitsusvõimu. Riigikogu enda algatused sel ajal olid Riigikogu ja poliitiliste rühmade endi süü tõttu kannatanud nurjumist. Seepärast hääletati Põhiseaduse muutmise viimse võimaluse poolt, kuna ka selle viimse eelnõu läbikukkumine oleks võinud kaasa tuua riiklikult seesuguseid korratusi, millede tulemusi oleks olnud raske ette näha. 2) Riigikogu oli kaotanud rahva usalduse. 3) Kodanikud olid tüdinenud alalistest sisetülidest.

William Tomingas. Mälestused. Vaikiv ajastu Eestis. Tallinn: Olion, 1992. Lk 54.

F

21. oktoobril 1933 astus ametisse Põllumeestekogude liidri Konstantin Pätsu kogulaste ja sotsialistide koalitsioonivalitsus [...]. Erakondade vahelised suhted olid tolleks ajaks nii teravaks ehk sassi läinud, et laiapõhjalise koalitsioonivalitsuse moodustamine polnud mõeldav. Jäärapäine erakonnapõhimõtetest kinnipidamine ning võimukate parteiliidrite rivaalitsemine ei võimaldanud kompromisse, kuigi need oleksid olnud riigi- ja rahva huvides hädavajalikud. [...]

1933. aastaks olime jõudnud olukorrani, kus meid ootas tõsine katastroof. Vabadussõjalaste liikumine oli võtnud sellise ulatuse ja saavutanud sarnase mõju, et üleminek juhprintsibiil juhitalvate riigikorradele oleks ilma radikaalsete vastuabinõudeta osutunud paratamatuks.

Mati Graf. Parteid Eesti Vabariigis 1918–1934. Tallinn: TPÜ kirjastus, 2000. Lk 323–324, 336.

G

Ajalehest «Võitlus» 21. novembril 1933:

Vabadussõjalaste rahvaliikumisele peab tee vabaks tegema põhjakõrbenud erakondlus, see vabadussõjalaste rahvaliikumine peab juhtima ja valitsema riiki. Meie ei usu mitte, et sama erakondlus, kes viis riigi pankrotini, võiks uue põhiseaduse juures paremini toimida. Meie teeksime saatusliku ja parandamatu vea, kui meie uue – II vabariigi juhtimise usaldaksime vanale erakondlikule süsteemile. [...] Võimu võime purustada ainult võimuga. Selle tõttu tuleb vabadussõjalaste liikumisel aktiivselt osa võtta eelolevatest valimistest.

Tsiteeritud: Raivo Vetik. Poliitilised ideoloogiad. Tartu Ülikooli loengu konspekt. <http://www.ut.ee/SOPL/vana/pi.htm> [12.01.2004].

H

Laidoneri pooldajad ei piirdunud ainult sõnasõjaga. Võrumaal koostas Laidoneri valimismeeskond 21. veebruaril 1934 instruksiooni, mis kutsus vajaduse korral vapside kihutuskoosolekul tarvitama vägivalda:

«Oma toimkonna liigetest ja teistest kindral Johan Laidoneri pooldajatest moodustada löökrühmad, millest osa võtku kõik toimkonna liikmed ja viia need koosolekule ning nende koosolek ajada nurja. Üldiselt on soovitatav juhul, kui Laidoneri hakatakse tõrvama, hakata trampima ja vilistama ning karjuma »välja« jne. Ei ole ka viga kui minnakse kokku päris käsitsi ja mõni mees peksta saab.»

Pekka Erelt. Tuld vastaskandidaadi pihta. // Eesti Ekspress. 2001. 19. aprill.

NSVL välisasjade komissar M. Litvinov ütles aastavahetusel 1933/34 oma suures kõnes Balti riikide kohta järgnevalt:

Need riigid [Balti riigid. Koostaja märkus] veenduvad ikka rohkem ja sügavamalt meie absoluutses rahuarmastuses, heatahtlikkuses neile ja meie huvis nende täielise majandusliku ja poliitilise iseseisvuse alahoidmise vastu. Kuid me oleme sellest mitte üksnes huvitatud, vaid ka mures. Me jälgime mitte ainult nähteid, mis kujutavad endast neile välist hädaohtu, vaid ka nende sisemiste poliitiliste protsesside arengut, mis võivad aidata kaasa iseseisvuse kaotamisele või nõrgenemisele.

«Päevalehe» peatoimetaja Harald Tammer iseloomustas oma juhtkirjas Litvinovi kõnet järgmiselt:

See on osalt lubadus toetada Balti riikide iseseisvust, kuid teisalt ka ähvardus Balti riikide iseseisvusele, kui Nõukogude Vene leiab, et Balti riikides käivad sisepoliitilised protsessid ei ole vastuvõetavad Nõukogude Venele. See Litvinovi väljendus tähendab selle ähvarduse kordamist, mille Vene ja Prantsuse ajakirjandus tõi mõni aeg tagasi, kus märgiti, et fašistliku korra siseseadmine Balti riikides võib tuua endaga kaasa sõja Baltikumis. Nõukogude Vene pakub end Balti riikide hooldaja ossa ja püüab neile kirjutada ette oma tahte. Litvinovi deklaratsioon riivab kõigepealt tunduvalt Balti riikide suveräniteeti.

Esmo Ridala. Peajooni Eesti Välispoliitikast 1934–1940. Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis aastaraamat. VIII. 1977–1979. Stockholm, 1980. Lk 40–41.

J

Väljavõte Konstantin Pätsi kõnest Riigikogus 15. märtsil 1934:

Minu kui Riigivanema kohusetäitja poolt on alla kirjutatud ja maksma pandud otsus, mille järgi üle kogu vabariigi välja kuulutatakse kaitseseisukord. [...] Kui ma seda sunnitud olin tegema, siis mitte isiklikudel kaalutlustel ja põhjustel, nagu nüüd püütakse seltskonnas seletada, et mina kui üks võistleja kandidaat. Kui meie tahame seisukorra üle otsust teha, siis võin öelda, et iga vähegi mõtlev inimene pidi ütleva, et meie riigis juba kauemat aega riigivõimu õõnestati kõigi abinõudega, valmistati revolutsiooni ette. Ja see revolutsioon valmistati ette asutuse kaudu, mis endale oli seadusliku kuju võtnud, teatava seltsi kaudu, kes end registreerida oli lasknud. [...] Valitsusvõimu ja riigivõimu purustamine algas väga kindlalt väljatöötatud kava järgi. Kõigepealt hakati tõendama terve rahva ees, et Eesti Vabariigi valitsus, riigiasutused ja juhtivad jõud ei ole 15 aasta jooksul midagi muud suutnud ära teha kui ainult rahvale õnnetusi kaela tuua. Selleks kasutati ära igasugu väikesi väärnähtusi, kutsuti üles rahvast võitlema nende inimeste vastu, kes seni Eesti riiki juhtinud. Mulle oli teateid tulnud, et olid igasugused korraldused tehtud, et uulitsatel välja astuda ja väeosadest pidid sõjariistadega kaasa tulema.

Riigikogu V koosseis. Stenograafilised aruanded. IV istungjärgk.1934. / Poliitilise mõtte ajaloost Eestis aastatel 1930–1940. Jaan Tõnissoni Instituut. Tallinn, 1995. Lk 64–68.

K

Väljavõte Johannes Laidoneri kõnest:

12. märtsil s.a. astusin kolmandat korda kaitsevägede etteotsa noores Eesti vabariigis. Igakord on see sündinud rasketel hetkedel meie riiklikus elus. [...] Eesti rahvas kogu iseseisvuse kestes on rajanud oma riiklikku ülesehitamist õiglusele, seadusele ja vabadusele, kaitseks seesmisele ja välisele rahule, mis on pandiks praeguste ja tulevaste põlvete edule. Eesti rahvas oma rõhuvas enamuses on seaduslikku ja demokartlikku korda austav rahvas. [...] Kuid kahjuks meie riiklikus elus viimasel ajal on tekkinud ja arenenud poliitiline liikumine, mis võttes endale küll meie rahvale õilsaima nimetuse, asus aga oma poliitiliste sihtide taotlemisel nende Eesti rahva pühade paleuste eitamisele, mis Põhiseadus üles seatud. Selle liikumise viimase aja sammud ja esinemised üha eitasid meie riigi seaduslikku ja demokraatlikku korda, arendades erilist, meie rahvale võõrast ja väljas poolt sissetoodud joont, mille sisuks on ühe erakonna kõikvõimusus, missugune võimule saades valitseks kõigi üle. [...]

Ei tohi mängida meie riikliku iseseisvusega. Ei tohi asuda meie riiki kaduleviivale rajale. Riigivõim peab kaitsma põhiseaduslikku korda ja tarviduse korral sündmustest ette jõudma. Asja edasilükkamise käesoleval aastal kujunenud õhkkonda oleks meie riiklikule iseolemisele ohtlikuks saanud ja seda mitte üksi sisepoliitiliselt, vaid mis kõige kardetavam – oht oleks tulnud väljast.

Päevaleht. 1934. 17. märts.

L

Võiks öelda, et Vabadussõjalaste Keskliit omas suuremat pooldajaskonda, oli paremini organiseeritud, tegutses energilisemalt kihutustöö tegemisel oma eesmärgi saavutamiseks. See eesmärk oli sama, mis teistelgi Eesti poliitilistel parteidel: pääseda võimu juurde seaduslike vahenditega, s.o. valimiste kaudu saavutada võimalikult absoluutset enamust rahvaesinduses. Ühtegi erakonda Eestis, ka kommuniste mitte, pole säärase süstemaatilise kampaaniaga ja demagoogiaga rünnatud

kui vabadussõjalasi, kellede halvustamiseks ja mõnitamiseks isegi leiutati erisõnad «vaps» ja «vapsism».

K. Pätsi põhjendus, et ta riigipöördega oli viimisel minutil jõudnud ette vabadussõjalaste vägivaldsest võimuhaarangust, millega vabadussõjalased olevat üritanud püstitada Eestis fašistlikku diktatuuri, ei leidnud hilisemal kohtulikul uurimisel kinnitamist.

[...]

12. märtsi sündmuste ümber levitatud legendide asemel peab tõsiasjana võtma fakti, et K. Päts juba enda ametisse nimetamisel oktoobris 1933 sõlmis kokkuleppe sotsialistidega «vabadussõjalastele päitsete pähe panemiseks», Riigikogu tegevuse tõkestamiseks, diktatuuri sisseseadmiseks, mida võib vaid nimetada konspireerimiseks kehtiva põhiseadusliku korra vastu ja mis oli Eesti seaduste põhjal karistatav. Tõsiasi on ka see, et säärane vandenõu «demokraatia päästmiseks vabadussõjalaste diktatuuri ohust» polnud Pätsi ainueesmärgiks. Oma isiklike ambitsioonide teenimise kõrval püüdis ta enne 12. märtsi 1934 maksnud «lodevat korda» asendada korporatiivse «kodade-süsteemi» või «juhitud demokraati» korruga, millist teguviisi ei saa nimetada demokraatlikuks.

William Tomingas. Mälestused. Vaikiv ajastu Eestis. N. Y, 1961. Lk 494.

M

Anekdooidid

Riigikogu töö ja tegemised on alati olnud rahva tähelepanu all. On ju sellest ajast laenatud tänasesse päeva termin poliitiline «lehmakauplemine»:

Oli valitsus ja oli rahvas. Kumbki ei teadnud, mis teine teeb. Rahvas otsustas saata saadiku järele kuulama valitsuse kavatsusi. Saadikuks valiti lehm. Lehm tuli tagasi ja kiitis, et valitsus olevat häa. Keegi polevat osanud teda enne nii puhtaks lüpsta. Rahvas otsustas igakülgse informatsiooni saamiseks saata koera saadikuks. Koer tuli tagasi ja vandus. Valitsus nõudvat kõva suukorvi. Ei lubavat iitsatadagi. Nii vastakate otsuste puhul otsustas rahvas saata eesli kolmandaks saadikuks. Eesel ei tulnudki tagasi. Pärast saadi kuulda, et ta olevat valitsuse täiendamiseks ära kasutatud.

Sirk läinud Soomes hambaarsti juurde. Hammas olnud juba üsna lagunenu. Arst hakanud tõrelema, miks mees varem pole arstima hakanud. Sirk vastanud: «Ei saanud – tuln Eestist, seal ei tohi suud lahti teha!»

Miks kindral Laidoner lasi maha oma valge hobuse?

Kindral Laidoner sõitis hobusega koju, hobune läks sammu: vaps, vaps, vaps... Kindral Laidoner jäi kuulama ja siis andis hobusele piitsa, hobune kiirendas sammu: larka, larka, larka... Kindral Laidoner andis veelkord tugevasti piitsa ning hobune pistis jooksma: sirk-sirk, sirk-sirk. ...Siis kindral Laidoneril sai süda täis ning ta lasi hobuse maha.

Kadi Sarv. Poliitiline anekdoot. <http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr1/nalinet.htm> [12.01.2004].

N

Viljandi elaniku mälestused 1934. aasta sündmustest:

1934. aastal olin 14-aastane ja õppisin Viljandi Eesti Haridusseltsi Tütarlastegümnaasiumis. Saksamaal möllas samal ajal Hitler ja Itaalias oli fašism juba mõnda

aega kestnud. Mäletan hästi, et kõik minu tuttavad hingasid kergendatult, kui said teada vapside riigipöörde nurjumisest. Just vapsid valmistasid ette riigipööramist, mitte kindral Laidoner. Kas aga seda saab nimetada riigipöördeks, kui hoiti ära Eesti langemine fašismi küüsi? Mida muud võis vapsidelt oodata? Et tekkinud olukorras tuli riiklikku režiimi karmistada, on minu arvates loomulik. Meie, tavakodanikud, ei tunnetanud midagi niisugust ei siis, kui kehtis veel vana põhiseadus, ega ka siis, kui kehtestati uus, mille järgi loodi presidendi institutsioon. Igatahes riiklik sotsiaalhoolekanne selle all ei kannatanud. Ka ei kajastunud diktatuur koolide programmis.

Eva Ganitševa. Mäletan seda aega hästi. // Sakala. 2003. 19. veebruar.

0

Endiste riigivanemate märgukiri K. Pätsile:*

Meie ei ole mitte ainult juba kolm aastat olnud ilma sõna-, koosoleku- ja ühinemisvabaduseta, mis on õiguslikule riigile eriti tähtsad ja rahva poliitilisele kasvatusel vajalikud, et rahva tahet siduda riigi saatusega, vaid puudub ka tunne sellest, et asi paraneks lähemas tulevikus. Kuigi teie konstaterite, et eesti rahvas on paranenud oma haigusest, jätkatakse kaitseseisukorra erakorralise võimu piiramata rakendamist kõigil maa ja rahva elualadel ja teiselt poolt erakorralist dekreedandlust ka sellistel aladel, kus see ei rajane mingile edasilükkamatule riiklikule vajadusele. Selletõttu on erakorraline seadusandlus muutunud harilikuks seadusandluseks. Rahvaesindus on juba pikemat aega olnud täielikult kõrvaldatud meie rahva elust ja omavalitsusorganitesse on pandud määrustega nimetatud isikud, millega riigi püsimisele tähtis harjumus rahvalitsuse ja omavalitsusega on laiades rahvahulkades jäetud arendamata. [...] Samal ajal näeme murega, et meie rahva aktiivsus ja riigikaitsetahe lõdveneb, mille tagajärjel valitsus on sunnitud otsima tuge mitte rahvast endast, vaid administratiivselt rakendatud riigikaitse aparaadist. [...] Valitsusvõimule toeks loodud Isamaaliit on jäänud poolametlikuks organisatsiooniks, millel puudub elav suhe rahvaga.

Poliitilise mõtte ajaloost Eestis aastatel 1930–1940. Dokumente ja materjale. Jaan Tõnissoni Instituut, 1995. Lk 135–136.

*K. Päts jättis märgukirja vastuseta ega lubanud seda avaldada ka ajakirjanduses [koostaja märkus].

Tööülesanded

1. Hinnake alapeatükis kasutatud allikate ja varemõpitu alusel Eesti valitsusorganite tegevuse positiivseid ja negatiivseid jooni. Kas need soodustasid või takistasid Eesti Vabariigi arengut? Põhjendage.

► Täitke tabel

Positiivsed jooned	Negatiivsed jooned

- Kirjutage arutlus teemal «Miks viis Eesti Vabariigi areng aastatel 1918–1933 riigipöördeni 1934. aastal»?

2. Rollimäng.

- Tuginedes allikatele J, K, L korraldage klassis pressikonverents, mille teemaks on sündmused 12. märtsil 1934. Ajakirjanikele vastavad K. Päts, J. Laidoner ja

- A. Sirk. Küsimuste ring on järgmine.
- Kas riigipööre oli parim vahend demokraatia kaitsmiseks?
 - Kas võimu keskendumine ühe inimese kätte on mõistlik vahend demokraatia kaitsmiseks?
 - Millised isikud või grupeeringud osalesid pöörde läbiviimisel?
- Kirjutage ülevaade pressikonverentsist oma ajalehele:
- üleriigilisele ajalehele «Päevaleht»;
 - rahvaerakonna ajalehele «Postimees»;
 - vabadussõjalaste häälekandjale «Võitlus»;
 - Leningradis ilmuvale EKP häälekandjale «Edasi»;
 - põllumeeste ajalehele «Kaja»;
 - Soome päevalehele «Helsingin Sanomat».
- Artiklis tooge esile järgmised momendid:
- leidke kõnedest propagandistlikke väiteid;
 - kuidas konverentsil osalejad seletasid riigipöörde hädavajalikkust;
 - milliseid poliitilisi eesmärke pooldasid konverentsil osalejad;
 - andke oma hinnang konverentsil osalenute väidetele.
3. Analüüsige allikat *I*. Eristage Maksim Litvinovi kõne põhiseisukohad. Miks Litvinov oli Baltimaade sisemise arengu pärast? Kas M. Litvinovi kõnet võib pida NSVL püüdluseks laiendada mõjusfääre Baltimaades? Põhjendage oma arvamust. Kuidas suhtub sellesse püüdlusse toimetaja? Miks ajalehetoimetaja arvab, et Litvinovi kõne sisaldab ähvardusi Baltimaade suhtes? Milles ajalehetoimetaja näeb ohtu Baltimaade suveräänsusele?
4. **Rühmatöö.**
- Toetudes allikatele *A, D, F, G, H, M* töötab iga rühm välja argumenteeritud vastused järgmistele küsimustele.
- Millised positiivsed küljed on parlamentaarsel valitsemisviisil?
 - Kas riigile ohtlikus olukorras on demokraatlikust valitsemisviisist loobumine õigustatud? Põhjendage.
 - Kas autoritaarse valitsemise abil saab kaitsta demokraatiat? Põhjendage.
- Võrrelge vastuseid, leidke sarnased seisukohad ja olulisemad eriarvamused.
- Töötage välja ühised vastused järgmistele küsimustele.
- Miks vabadussõjalaste nõudmised kutsusid esile vastuseisu Eesti teiste poliitiliste erakondade poolt?
 - Kas vabadussõjalaste nõudmised ohustasid demokraatiat Eestis? Põhjendage.
 - Kas vabadussõjalaste nõudmised olid suunatud diktaatorliku režiimi kehtestamiseks Eestis? Põhjendage.
 - Millised vabadussõjalaste nõudmised rikkusid ülddemokraatlikke printsiipe?
 - Mis oli vabadussõjalaste nõudmistes teie arvates positiivset ja negatiivset? Põhjendage
 - Millega ei olnud vabadussõjalased rahul? Miks?
5. Püüdke allikatele *H, I* ja *L* tuginedes tõestada, et aastatel 1932–33 oli Eestis sisekriis. Missuguseid poliitilisi vaateid pooldavad esitatud allikate autorid? Kas teie arvates õigustas 1934. aasta riigipööre ennast. Põhjendage. Esitage näited.
6. **Rollimäng.**
- Te elate 1934. aastal Eestis ja saite kirja NSV Liidust. Kirjutab teie tuttav moskvalane, kes palub seletada olukorda Eestis. Nõukogude Liidu ajakirjandusest luges ta järgmisi väiteid:

«Kartes võimu üleminekut vapsidele, teostas Pätsi-Laidoneri klikk 12. märtsil 1934 fašistliku riigipöörde ning haaras võimu enda kätte.»

«Kuigi riigipööre oli näiliselt suunatud vapside vastu, kasutati seda tegelikult hoopis töölisklassi vastu.»

«Eestis algas suurkodanluse avaliku terroristliku diktatuuri periood.»

- ▶ Moskvalane tunneb huvi ja palub vastuseid järgnevatele küsimustele:
 - a) kas väited vastavad tõele;
 - b) kes on vapsid ja mida nad taotlevad;
 - c) kas riigipööre kaitseb demokraatiat;
 - d) kelle huvides teostati riigipööre;
 - e) kuidas hindate olukorda Eestis riigipöörde järel.
- ▶ Vastuse koostamisel valige mõni alljärgnev roll:
 - a) te olete oskustöoline ja elate Narvas;
 - b) te olete Vabadussõja veteran;
 - c) te olete talunik ja elate Tallinna lähedal;
 - d) te olete üliõpilane ja elate Tartus;
 - e) te olete ettevõtja ja elate Tallinnas.

7. Millist informatsiooni sisaldavad anekdoodid ja mälestused (allikad *M* ja *N*)? Mida ja miks allikakatketes kritiseeritakse? Tooge näiteid.

8. Rollimäng.

Moodustage kaks meeskonda: 1) Laidoneri meeskond ja 2) Larka meeskond ning organiseerige (allikate *C* kuni *H* näitel) valimiskampania riigivanema valimisteks 1934. aastal (valimisplakatid, loosungid, tutvustused, kõned jms).

9. Millist rolli püüdsid vabadussõjalased täita Eesti riigielus ja poliitikas? Kas vabadussõjalaste liikumist võib pidada parempoolseks ja antidemokraatlikuks (allikas *G*)? Põhjendage.

10. Koostage tabel allikaid ja varemõpitud kasutades.

1934. aasta riigipööre Eestis oli suunatud	
riigi ja demokraatia kaitsele	isikliku võimu hoidmisele
Tunnused ja põhjendused:	Tunnused ja põhjendused:

- ▶ Kirjutage arutlus teemal «Kelle huvides toimus 1934. aasta riigipööre?»

Võimalused ja valikud 1939. aastal

A

Johan Laidoner 1936. aastal:

Oma siseelu suudame me nii või teisiti korraldada. Välisoht tuleb aga vastu meie tahtmist. Sellepärast peame olema äärmiselt ettevaatlikud, püüdes ette näha mitte ainult tänaseid, vaid ka tuleviku sündmusi. See on meie valitsuse tähtsaim ülesanne meie tuleviku kindlustamise seisukohalt. On olemas kaks potentsiaalset ohtu: idast – venelased, läänest – sakslased. Üks neist on ohtlik füüsilise, teine vaimse jõu poolest. Suhtes mõlematega peame olema korrektsed ja valvel.

П. Варес, О. Осипова. Похищение Европы или Балтийский вопрос в международных отношениях 20 века. Таллинн: Издательство Эстонской Энциклопедии, 1992. С. 89-90.

B

Ingrid Rüütli mälestused:

Mäletan, et 4-aastasena küsisin ma isalt, mis on Venemaa ja Saksamaa. Isa vastas: «Need on kaks elajat, kes tahavad Eesti alla neelata. Me peame valima neist kellegi. Üks ehk võimaldab meil ellu jääda, koos rebivad nad meid tükkideks.»

Tsiteeritud: На чаше весов: Эстония и СССР, 1940 год и его последствия. Таллинн, 1999. С. 282.

C

Evald Tõnissoni mälestused:

Rahva hulgas oli selline meeleolu, et kuskile poole peaks Eesti niikuinii kalduma, kas siis itta või läände. Pigem arutati, kas parem oleks edasi minna sakslaste või venelastega. Jõukamad kaldusid sakslaste, vaesemad venelaste poole. Kuidagi ei saa väita, et eestlased oleksid rahvusteadlikult venelaste vastu olnud. [...] Ei olnud selgust, mis on tulemas.

Tsiteeritud: На чаше весов: Эстония и СССР, 1940 год и его последствия. Таллинн, 1999. С. 281.-282.

D

Petrovski vestlusest Pätsiga Eesti-Vene Kaubanduskojas korraldatud õhtusöögil (1925. aastal):

Päts teatas Nõukogude saatkonna sekretärile, et mitte keegi ei tule Eestit aitama Nõukogude Liidu rünnaku korral. Teatas ka, et need Eesti poliitikud, kes soovisid arvestada rahvuslikke huve ja otsida liitlasi, olid lihtsalt rumalad. Eestil tuli kohanduda Nõukogude Liiduga: «Me teame, et meie kui niisuguste pärast, mitte keegi sõrmegi ei liigutaks, kui Venemaa mõtleks meid, kui iseseisvat ühikut hävitada. [...] Arvestades, et eksisteerimine seisneb tänapäeval rahvusvaheliste jõudude tasakaalul ja sellel, et me sisemiselt omame kõiki märke iseseisva elu arenguks, me oleme teame, et väikese rahva iseseisev eksisteerimine ei pea seisnema selles, et olla riiklikeks, ässitajaks ja alatiseks rahutuks elemendiks oma palju suurematele naabritele.»

Päts lisas veel vestluse käigus ootamatult, et «no vaat mina, kuidas ma võin olla Venemaa vaenlane, kui minus voolab poolvene veri, ema on venelane, lapsepõlves kõnelesin vene keeles, kasvatatud vene hingega [...]»

Magnus Ilmjärv. Konstantin Päts ja NSV Liidu Tallina Saatkont. // Postimees. 1999. 13. september. <http://arhiiv2.postimees.ee:8080/leht/99/09/13/> [10.01.2004].

E

Väljavõte NSV Liidu valitsuse noodist Eesti valitsusele 28. märtsil 1939:

[...] suurt tähtsust omistas ja omistab Nõukogude valitsus nii Eesti kui ka teiste Balti riikide täieliku iseseisvuse säilitamisele, mis ei vasta mitte üksnes nende vabariikide rahvaste huvidele, vaid ka Nõukogude riigi elulistele huvidele. Siit peaks olema ka selge, igasugused «vabatahtlikud» või välise surve all sõlmitud kokkulepped, mille tagajärjeks oleks Eesti vabariigi sõltumatus ja iseseisvuse kärpimine või piiramine, kolmandale riigile poliitilise, majandusliku või muu ülemvõimu loovutamine, [...] tunnistaks Nõukogude valitsus lubamatuks ja kokkusobimatuks eelnimetatud, käesoleval ajal tema vastastikuseid suhteid Eestiga reguleerivate lepingute ja kokkulepete vaimu ja eeldustega, isegi nende kokkulepete rikkumiseks kõigi sellest tulenevate tagajärgedega. Käesolev avaldus tehakse siira heasoovlikkuse vaimus eesti rahvale, et tugevdada tema julgeolekutunnet ja veendumust selles, et Nõukogude Liit on valmis vajaduse korral tegelikult tõendama oma huvi Eesti Vabariigi iseseisva riikliku olemasolu ja poliitilise ning majandusliku sõltumatus säilitamise vastu, samuti selles, et Nõukogude Liit ei saa jääda osavõtmatuks pealtvaatajaks, kui tehakse avalikku või varjatud katset hävitada see iseseisvus ja sõltumatus.

Molotovi-Ribbentropi paktist baaside lepinguni. Dokumente ja materjale. Tallinn: Perioodika, 1989. Lk 16–17.

F

J. Stalini kõnest J. Laidoneri auks korraldatud vastuvõtul Moskvas 8. detsembril 1939:

Suurtel rahvastel pole enam eluõigust kui väikestel, sest iga rahvas erineb millegi poolest, tal on millega rikastada inimkonna kultuuri varasalve. Sellepärast on igal rahval õigus sõltumatule elule, et edendada oma rahvuskultuuri.

На чаше весов: Эстония и СССР, 1940 год и его последствия. Таллинн, 1999. С. 258.

G

V. Molotovi läbirääkimistest K. Selteriga Moskvas 24.–25. septembril 1939:

Ärge sundige Nõukogude Liitu tarvitama jõudu selleks, et saavutada oma eesmärged. Meie ettepanekute kaalumisel ärge pange lootusi Inglismaale või Saksamaale. Inglismaa ei suuda miskiit Balti meres ja Saksamaa on sõja tõttu seotud Läänes. Praegu oleks kõik lootused välisele abile illusioon. Võite nii siis olla kindlad, et N Liit sel või teisel viisil kindlustab oma julgeoleku. Kui te ei soostuks meie ettepanekuga, teostaks N Liit oma julgeoleku kindlustamise teisel viisil oma tahtmise järgi ka ilma Eesti nõusolekuta.

Molotovi-Ribbentropi paktist baaside lepinguni. Dokumente ja materjale. Tallinn: Perioodika, 1989. Lk 126.

H

Väljavõte J. Laidoneri sõnavõtust Riigikogu komisjonide koosolekul 26. septembril 1939 N Liiduga vastastikuse abistamise lepingu sõlmimise ettepaneku arutamisel: Kahtlusi ei tohiks olla, et kui meie Venega kokkulepet ei saavuta, siis on sõda. [...] Annan nüüd ülevaate, kuidas oleks meie vastupanemise võimalused sõja korral. Kindlasti võime vastu panna teatava aja.

Kui kaua see kestab, seda on raske öelda – võib-olla mõni kuu või ka kauem. Kuid lõpp on selge. [...] Maaväega saaksime vast kuidagi toime. Mis puutub aga õhujõududesse, siis seda võib Vene meie vastu väga palju saata. Meie õhuvägi on aga väi-

ke. [...] Kas on meil abi loota? Ütlen kindlasti, et seda praegu kuskilt ei saa, sest keegi ei saa seda anda küllaltki tugeval määral ja ei taha ka anda, sest see kisuks teda ka konflikti ning sellest püüab igaüks ennast eemale hoida. Praegu on kõik egoistid. [...]

Oleks väga kergemeelne viia meie riiki sõjalisse konflikti.

Molotovi-Ribbentropi paktist baaside lepinguni. Dokumente ja materjale. Tallinn: Perioodika, 1989. Lk 138–139.

Väljavõte A. Jürima sõnavõtust Riigikogu komisjonide koosolekul 26. septembril 1939 N Liiduga vastastikuse abistamise lepingu sõlmimise ettepaneku arutamisel: Meil on siis kaaluda, kas sõda või rahu. Arusaadav on, et kui sõlmime lepingu, et siis olukord on ka tulevikus raske. Kas meil ei ole ennast praegu kergem kaitsta, ehkki sõja kaotus on ette näha. Küsimus on: võidelda või surra täielikult, – võidu-võimalusi ei ole.

Molotovi-Ribbentropi paktist baaside lepinguni. Dokumente ja materjale. Tallinn: Perioodika, 1989. Lk 139.

Inglismaa välisministeeriumi töötaja D. Lancellese memorandumist 1. septembrist 1939:

Eestis said venelased kõik, mis tahtsid «rahumeelsete» vahenditega. Suhteliselt vähe šokeerides rahvusvahelist üldsust, nad sisuliselt allutasid Eesti oma protektoraadile ja tõenäoliselt neelavad ta lähitulevikus alla. Kui Eesti oleks avaldanud vastupanu, oleks tulemus sama, kuid mulje, mis oleks jäänud rahvusvahelisele üld-susele, oleks sootuks märkimisväärsem.

На чаше весов: Эстония и СССР, 1940 год и его последствия. Таллинн, 1999. С. 77.

Vabariigi president ütles: «Võime rahulikult oma tööd edasi teha...» Vabariigi pre-sidendi kõnest Kaitseliidu Toompea maleva ees 1940. aastal:

Me elame niisugustel aegadel, kus rahvaste ja riikide saatused sagedasti ühe ööga ära otsustatakse. Meie näeme, kuidas riigid kokku on langenud, kuidas rahvad kannatavad ja varandused kokku varisevad ja kuidas haavad, mis praegu lüüakse rahvastele, on valusad ja hirmsad.

Kui meie kõike seda võrdleme oma eluga siin meie armsal kodumaal, siis meie võime öelda, et ...meie oleme võinud igaüks rahulikult oma tööd teha...

Kui me tahame rahulikku elu edasi elada, siis peab meie rahvas kogu oma jõu kokku võtma, et lahkeliid ei tekiks ja oma riiki ja oma riigikorda hoidma ühel meelel ja ühel teadmisel, et kui meie riik kokku variseb, siis on meie rahulik ja õnnelik elul lõpp peal pikemaks ajaks.

Päevaleht. 1940. 16. mai.

Väikeriigid ja sõda

Sellest tekib kõigile vähematele erapooletuile riikidele oht, et nad võivad loovutada erapooletuse uuekujulise teostamisega oma suveräänsuse väärtuslikuma osa – poliitilise reageerimisvõime ja aktiivsuse, olles sunnitud võimaluste ulatuses piirduma vaid majandusliku ja kultuurilise tegutsemisega. Ent poliitilise tegutsemi-

se vabadus, sõltumatus, ongi ju, mis iseseisvat riiki sisuliselt eraldab pooleldi iseseisvast riigist, ületades väliste võimatribuutide tähtsuse. Jõudnud poliitilise ükskõiksuse staadiumi ning kaotades seega edasikiskuva, sündmustest etteruttava jõu, võib ühiskond muutuda inertseks edasilohistatavaks, mis ei reageeri isegi siis, kui võib-olla saabub olemasolu otsustav moment. Passiivne ühiskond on sobiv pind samuti igasugustele võõrastele sepitsustele. [...]

Kui erapooletuse ülim eesmärk väikeriigile on oma rahva füüsiline säilitamine, [...] on teisalt nähtavasti tõmmatud erapooletusegi juurde piir, kus see võib muutuda iseseisvusele hädaohhtlikuks, ja nimelt moraalse lämbumise või poliitilise kandejõu kustumisega. Sest iseseisvus [...] on teatavatest poliitilistest ideaalidest ja tegutsemisihast elustatud inimestehulga füüsilise püsimisega [...].

Ettenägelik oleks seepärast igal väikerahval kogu tema iseolemise vaimset integriteeti hoida kõigi võimalustega.

Päevaleht. 1940. 27. aprill.

M

Oleks vale kinnitada, et jõuvõtted olid sõja ajal omased vaid NSVL või totalitaarsetele riikidele. Rahvusvahelise õiguse sätted ei peatanud Inglismaad, kui tal oli vaja oma India ookeanis asuvate kommunikatsioonide ohutuse ees kaitsmiseks hõivata Madagaskari saar, kuigi Madagaskar kuulus Prantsusmaa Vichy valitsusele, kes järgis sõjas neutraliteeti. Esitades Balti riikidele ultimaatumid lähtusid Stalin ja Molotov tõenäoliselt eelkõige NSVL riikliku julgeoleku huvidest. Need meetmed olid dikteeritud objektiivse vajaduse poolt, kuna Balti riikide vägede sõjalised võimalused ei oleks kindlustanud kaitset Hitleri agressiooni vastu. Ükski kolme riigi valitsustest ei lükanud nõukogude nõudmisi tagasi, ükski ei lahkunud riigist, ega ei loonud valitsust eksiilis, mis oleks rahvusvahelise õiguse subjekt (nii nagu seda tegi, näiteks, Poola valitsus).

A. Орлов. СССР и Прибалтика. 1939–1940. / Война и политика. 1939–1941. М. Наука, 1999. С. 201–202.

N

August Rei mälestused

Vastupanu ainukeseks tulemuseks oleks rahvuse eliidi häving ning ülejäänud elanikkonna massiline deporteerimine, mis viiks rahva hajutamiseni üle kogu Siberi ja Venemaa teistesse kaugetesse nurkadesse. See oleks võrdne rahvuse vabatahtliku eneseta-puga. Kui rasked katsumused ja kibedad kannatused ka ei oodanud eesti rahvast ees peale järeleandmist nõukogude valitsuse ähvardustele, oli siiski võimalik loota, et ku-ni rahvas säilib füüsiliselt, säilib ka võimalus, et tulevad paremad ajad ja toovad kaasa rahvuse taassünni. Rahvale, kes on hävitatud ei too tulevik miskit. Tuli lähtuda kõrgeimast käsust – säilitada rahvus füüsiliselt. Selle tõttu polnud muud väljapääsu, kui ta-ganeda saatuse eest ja anda järele nõukogude valitsuse nõuetele.

Tsiteeritud: На чаше весов. Эстония и СССР. 1940 год и его последствия Таллинн 1999. С. 256.

O

Eesti saadiku Rootsis H. Laretei vestlusest Rootsi välisminister Udeniga:

Vastuhakkamine oleks nõudnud küll ohvreid, kuid see oleks terveks jätnud rahva hinge. Ei saa salata, et mittevastuhakkamine kutsus esile suure pettumuse ja kibestustunde neis noortes, kes olid üles kasvanud vabas Eestis ja kellele oli õpetatud, et Vabadussõjas võidetud vabadust tuleb kaitsta vajaduse korral relvaga käes.

Heinrich Laretei. Saatuse mängukanniks. Mällu jäänud märkmeid. Tallinn: Abe, 1992. Lk 204–205.

P

1937. aastal vastu võetud põhiseadus andis erinevalt varasematest põhiseadustest presidendile õiguse ratifitseerida välisriikidega sõlmitud lepingud Riigikogust mööda minnes. Teame, et iseseisvuse päästmiseks ei kasutatud ka poliitilisi vahendeid.

Pätsi ja Laidoneri režiim hakkas vastastikuse abistamise pakti sõlmimise järel ise maailmale kuulutama, et 28. septembril Moskvas sõlmitud leping oli sõlmitud poolte vastastikuse kokkuleppe alusel.

Välispassid tühistati 1939. aasta sügisel just Laidoneri otsusega. See takistas paljudel, kes sündmusi ette nägid, maalt lahkumast. Nii lasub Laidoneril kaassüü 1941. aasta suvel aset leidnud küüditamise eest.

Ka 1940. aasta suvel Nõukogude Liidu ultimaatumis esitatud süüdistusi ei lükatud tagasi. Agressiooni ohver õigustas agressorit.

Maailm hindas toimunut just nende avalduste põhjal. Niisiis saame rääkida ainult sellest, et Päts ja Laidoner ei teinud neil aastal mitte kõige vähematki iseseisvuse päästmiseks ja et end sisepoliitiliselt isoleerinud režiim varises Euroopa kriisis kokku nagu kaardimajake. Saame rääkida sellest, et Päts ja Laidoner valisid rahvusliku reetmise tee.

Ain Auksimäe. Müüt puruneb lõplikult varem või hiljem. // Sakala. 2003. 19. veebruar.

R

1939. aastal ei olnud toimunud vaikse allaandmise peaorganisaator mitte Päts, vaid hoopis ülemjuhataja Johan Laidoner. Arhiivis on säilinud Laidoneri tagasiastumispalve Konstantin Pätsile, milles ta tõstab esile oma pingutusi sõja vältimisel ja rahumeelse kokkuleppe saavutamisel Nõukogude Liiduga. Laidoner lähtus oma allaandlikkuses vaeleavastusest, et peagi algav Nõukogude Liidu-Saksamaa sõda hävitab NSVL-u niikuinii.

Alo Lõhmus. Ajaloo kohtuotsust Pätsile veel pole. // Postimees. 1999. 11. september. [http://arhiiv2.postimees.ee:8080/leht/99/09/11/\[10.01.2004\]](http://arhiiv2.postimees.ee:8080/leht/99/09/11/[10.01.2004]).

S

President Päts, ettevaatlik ja ebalev, otsustas teisiti. Ta oli näinud liialt palju näiteid maailma avaliku arvamuse võimetusest ja ebausaldatavusest. Ta oli kõike muud kui argpüks. Tema füüsilist ja moraalset julgust polnud kunagi kahtluse alla seatud. Sellest hoolimata otsustas ta saata Moskvasse volinikud tingimuste üle aru pidama. Kõige järgi otsustades arvas ta, et ainus võimalik moodus Eestit päästa on aja võitmine. Vastuhakk oleks ilmselt tähendanud kogu rahva väljasuremist ning loorberid rahva haul oleksid olnud liialt kallis hind, mida riigipea oleks tahtnud taotleda.

Ants Oras. Eesti saatuslikud aastad 1939–1944. Mälestused. Tallinn: Olion. Lk 30.

Tööülesanded

1. Milliseid probleeme Eesti välissuhetes peegeldavad allikad *A*, *B*, *C* ja *K*? Reastage probleemid tähtsuse järjekorras. Mil määral oli Eesti valitsus poliitiliste otsuste tegemisel vaba? Põhjendage.
2. Selgitage, kuidas on allikas *L* mõistetud neutraliteeti ja suveräniteeti. Kuidas on neid mõisteid allikas seostatud?
 - ▶ **Rühmatöö** allikas *L* põhjal. Moodustage kaks rühma. Kumbki rühm püüab sõnastada neutraliteedi piirid, mille ületamine võib saada riigi iseseisvusele ohtlikuks. Kaaluge teise rühma argumente ja töötage välja ühine seisukoht.
 - ▶ Koostage 10-punktiline teavituskampaania plaan teemal «Balti riikide valitsuste tegevus 1939. aastal». Kampaania eesmärgiks on levitada ideed:
 - a) vajadusest hakata vastu välissurvele;
 - b) vajadusest säilitada neutraliteeti.
 - ▶ Korraldage teavituskampaania teemadel debatt. Andke hinnang teise rühma kampaaniale.
3. Kujutlege end valitsuse liikmena 1939. aastal. Korraldage ministrite kabineti nõupidamine teemal «Rahvusvaheline olukord». Pakkuge välja valitsuse võimalikud tegevused ja nende eeldatav tulemus Euroopas käiva sõja tingimustes (kasutage allikaid *A*, *B*, *C*, *K* ja *L*).
4. Kas NSV Liidu poliitika vastas välispoliitilistele deklaratsioonidele (allikad *F*, *G*)? Põhjendage. Seletage, millest lähtusid NSV Liidu juhid oma poliitikas Balti riikide suhtes (allikad *E*, *F*, *M*). Leidke allikatest *E* ja *F* näiteid nõukogude propagandast. Mil määral sõltusid Eesti valitsuse otsused rahvusvahelisest poliitikast (tuginege allikale *G*)?
5. **Rühmatöö.**
 - ▶ Moodustage kaks rühma. Mõelge läbi Balti riikide valitsuste võimalused seista vastu NSV Liidu survele 1939. aastal. Oma argumentid märkige tabelisse.

Eesti valitsuse võimalused 1939. aastal	
Riigikaitse alal	
Välispoliitikas	
Sisepoliitikas	

- ▶ Töötage välja kahe rühma ühine seisukoht – kui oleksite EV sõjavägede ülemjuhataja, milliseid meetmeid kasutaksite riigi kaitseks. Kas olete nõus allikate *H* ja *I* väidetega? Põhjendage.
6. Koostage nimekiri sammudest, mida peaksid riigid astuma, et mitte kaotada oma iseseisvust (allikad *H*, *I*, *N*, *O*)? Järjestage tähtsuse järjekorras.
 7. Korraldage allikate *I*, *K* ja *L* alusel arutelu teemal «Kas K. Pätsi poliitika oli suunatud Eesti isoleerimisele välismõjudest ja milleni see poliitika oleks viinud Euroopa sõja tingimustes.»

8. Leidke allikast *M* vähemalt kaks rahvusvahelist probleemi. Selgitage, mille alusel tegite sellised järeldused ja miks valitud näiteid saab käsitleda probleemina.
9. **Paaristöö.**

Kujutage ette, et olete NSV Liidu ja Saksamaa diplomaatilised esindajad ja kohtute valitsustevahelisel konverentsil, kus arutatakse koostööd Balti regioonis. Sõnastage ja esitage viis argumenti oma riigi vajadusest kehtestada kontroll Balti riikide üle. Koostage konverentsil vastu võetav memorandum (märgukiri) selles küsimuses.
10. 1939. aastal oleksid Balti riikide juhid võinud moodustada eksiilvalitsused. Kasutage allikat *K* ja koostage sellise valitsuse tegevuse ja selle tegevuse tulemuste prognoos:
 - a) Balti riikidele;
 - b) NSV Liidule.
11. Korraldage allikate *J*, *N*, *O* alusel arutelu teemal «Vastupanu agressorile – kas suured ohvrid aitavad säilitada rahvust?».
12. **Rühmatöö.**

Kirjutage oma sõbrale Lätis kiri Eestis 1939.–40. aastal valitsenud meeleoludest (toetudes allikatele *C*, *N*, *O*). Esimene rühm kirjutab kirja sündmuste kaasaegse seisukohalt, teine tänapäeva abituriendi seisukohalt. Võrrelge kirju ning leidke ühised ja erinevad jooned.
13. Leidke allikaid *D*, *P* ja *R* ühendav idee. Kas saab väita, et allikad on objektiivsed? Põhjendage oma vastust.
14. Korraldage allikate *D*, *J*, *M*, *P* ja *R* põhjal **rühmatöö**. Vastake küsimusele «Millised olid poliitikute ja diplomaatide meeleolud Eestis 1939. aastal?». Töötage välja ühised seisukohad.

Tööleht

Konstantin Päts ja erinevad hinnangud tema kohta

Tunni eesmärk

- ▶ Analüüsida allikate *A, G, M, N, O, P, R* ja *S* (ptk 1.3) alusel erinevaid hinnanguid Konstantin Pätsi kohta ja kujundada oma arvamus.
- ▶ Võrrelda ja hinnata erinevate allikate poolt esitatud teavet (mälestused, hinnangud, CV)

Tunni käik

1. Kes on hea poliitik? Loetlege eeskujusid tänapäeva poliitikast/ajaloost.
2. Lugege allikad läbi ja grupeerige seisukohad.
 - ▶ Täitke töölehe lisa «Konstantin Päts: riigi rajamisest hävinguni».
 - ▶ Arutlege, kas esitatud hinnangud on võrreldavad.
3. Kirjutage kokkuvõtte, mis sisaldaks tunnis arutatut. Millised olid Eesti võimalused ja valikud? Kuivõrd sai riigipea neid muuta/mõjutada?
 - ▶ Konstantin Päts 1934 ja 1940.
 - ▶ Konstantin Päts 1917–1918 ja 1934.
 - ▶ Konstantin Päts 1917–1918 ja 1940.

Lisa 1. Konstantin Pätsi tegevus: riigi rajamisest hävinguni

Riigi ja rahvuse huvide kaitsel

**Konstantin Päts:
poliitik ja riigimees**

Erakondlike / kildkondlike
huvide kaitsel

Isiklike huvide kaitsel

2

Valikud Teises maailmasõjas

20. sajandil mõjutas Eesti ajalugu kõige rohkem Teine maailmasõda. Selle tagajärjel kaotasime pooleks sajandiks iseseisvuse, selle käigus pidime langetama mitmeid raskeid otsuseid. Möödunud sajandi teisel poolel kasutati Eestist Teises maailmasõjas rääkides peamiselt musti ja valgeid toone. Sõjas osalenud inimesi on vastavalt sellele, kummal poolt rindejoont nad võitlesid, kujutatud ainult kas positiivsete või negatiivsetena, seejuures on positiivsetest tegelastest saanud mitmeid kordi üleöö negatiivsed ja vastupidi. Käesoleva kogumiku üheks eesmärgiks on nende stereotüüpide muutmine.

Maaailma ajaloo suurim sõda ei jätnud Eestis puudutamata mitte kedagi. Kuigi sõja lõpust on möödunud ligi 60 aastat, on selle mõju veel tänapäevalgi tuntav. Olgu siinkohal näidetena toodud Harju tänav Tallinnas või Tartu kesklinna haljasalad, vaidlused okupatsiooni või anneksiooni mõistet pooldavate ajaloolaste vahel, erinevatel pooltel sõdinud sõjameeste mälestused kirjasõnas ja pildis.

Allikmaterjali valikul ei ole tähelepanu pööratud mitte niivõrd sündmustele, kui-võrd inimestele ja nende käitumisele ning valikuvõimalustele nendel keerukatel aegadel. Hinnangute andmine on jäetud eelkõige õpilastele.

2.1

Okupatsioon või vabatahtlik liitumine NSV Liiduga?

Eesti liitmisel NSV Liiduga on oluliseks peetud kahte kuupäeva: 17. juunit 1940, mil Eesti Punaarmee poolt okupeeriti, ning 21. juunit 1940, mil kukutati eelmine ning moodustati uus valitsus eesotsas Johannes Vares-Barbarusega. Esitatud allikad on püütnud valida nii, et esindatud oleksid mõlemad pealkirjas pakutud variandid ning õpilased saaksid küsimusele iseseisvalt allikaid analüüsides vastata. Et ajalugu ja kirjandus on sageli väga lähedased õppeained ning ajalooliseks tõendusmaterjaliks ei ole ainult ametlikud dokumendid, on ajastu õhustiku paremaks tabamiseks allikate hulka lisatud ka luuletusi ja laulusõnu.

2.1.1

17. juuni 1940

A

NSV Liidu kaitserahvakomissari Direktiiv
nr. 02622
09. juunil 1940 Moskva

Punalipulise Balti laevastiku juhataja viitseadmiral V. Tributs

[...]

KÄSIN:

1. Punalipulisel Balti laevastikul (PBL) 10. juunil k.a. alates 5.00 minna üle Lenigradi sõjaväeringkonna juhataja operatiivalluvusse ja 12. juuniks olla valmis täita lahinguülesandeid viimase juhatusel.

A Tagada Tallinna, Paldiski, ja Liepaja sadamas asuvate PBL mereväebaaside ja laevade alaline valmisolek.

B Leningradi sõjaväeringkonna juhataja juhatusel vallutada baasides asuvad Eesti ja Läti sõjalaevastiku laevad.

C Vallutada kaubalaevastik ja ujuvvahendid.

D Valmistada ette ja organiseerida dessantide maandamine Paldiskisse ja Tallinnasse, vallutada Tallinna sadamad ja patarei.

[...]

Sõjategevuse alguse täpse aja määrab Leningradi sõjaväeringkonna juhataja

[...]

NSVL kaitserahvakomissar Punaarmee kindralstaabi ülem

NSV Liidu marssal

NSV Liidu marssal

S. Timošenko

B. Sapošnikov

Eesti iseseisvus ja selle häving. Koostaja Mart Laar. Avita, 2000. Lk 121.

B

Väljavõte NSV Liidu valitsuse noodist Eesti valitsusele 16. juunist 1940:

NSV Liidu valitsus peab kategooriliselt vajalikuks ja edasilükkamatuks:

1. Et Eestis loodaks selline valitsus, kes suudaks ja tahaks Nõukogude Eesti pakti ausalt ellu viia.

2. Et viivitamatult oleks kindlustatud Nõukogude sõjavägedele vaba läbipääs Eesti territooriumile nende paigutamiseks Eesti tähtsamatesse keskustesse küllaldases suuruses, et kindlustada Nõukogude-Eesti vastastikuse abistamise pakti elluviimine ja vältida võimalikke provokatsioonilisi akte Nõukogude garnisoni vastu Eestis. [...]

Nõukogude valitsus ootab Eesti valitsuse vastust kuni kella 12-ni 16. juuni öösel. Eesti valitsuse vastuse mittesaabumist selleks tähtajaks vaadeldakse kui ülalmainitud Nõukogude Liidu nõudmiste täitmisest keeldumist.

Eesti iseseisvus ja selle häving. Koostaja Mart Laar. Avita, 2000. Lk 122.

C

Kokkulepe NSV Liidu ja Eesti vabariigi sõjavägede juhtkondade vahel 17. juunist 1940 [Narva diktaat]:

[...]

2. Eesti väejuhatuse esindajad nõustuvad:

1) Kogu Eesti lennuvägi hoidub lendudest vabariigi kohal 14 päeva jooksul käesoleva kokkuleppe allakirjutamisest alates.

2) Anda Nõukogude väejuhatusele Eestis võimalikult täielikult kasutada raudteed ja muud liiki transporti vägede ja igasuguste kaupade, sealhulgas kütuse veoks Nõukogude vägede dislokatsioonipunktidesse* ja lasta läbi Nõukogude raudtee-ešelone veostega Punaarmee paiknemispiirkondades Eestis.

[...]

9. Arusaamatuste ja provokatsioonide vältimiseks võtta 48 tunni jooksul, arvates kokkuleppe allakirjutamisest, relvad kogu Eesti tsiviilelanikkonnalt ja hoida neid Eesti sõjaväeladudes

[...]

Nõukogude väejuhatuse esindaja poolt armeekindral (Meretškov)

Eesti väejuhatuse esindaja poolt diviisikindral (Laidoner)

Baaside lepingust anneksioonini. Dokumente ja materjale. Koostajad Jüri Ant jt. Toimetaja Heino Arumäe. Perioodika, 1991. Lk 147–148.

*Dislokatsioon – sõjaväeosade rahuaegne paiknemine asulates, sõjaväelinnakutes, laagrites jne [koostaja märkus].

D

Sõjavägede ülemjuhataja määrus 18. juunist 1940:

1. Kõigil eraisikuil on keelatud enese juures hoida ja kanda püstoleid, revolvreid, kuulipüsse ja neist jõulisemaid relvi. Äridel ja relvatöökodadel on keelatud panna välja ja müüa eraisikuile igasuguseid relvi.

2. Nimetatud relvad tulevad ära anda hoidmiseks Eesti sõjaväe ladudes kohaliku politseikomissarile või vallavalitsusse hiljemalt 19. juunil kell 15.00.

[...]

4. Käesoleva määruse rikkujaid karistatakse vangimajaga või arestiga kuni kolm kuud või rahatrahviga kuni kolm tuhat krooni

Postimees. 1940. 19. juuni.

E

Väljavõte sõjavägede staabi 1. osakonna ülema kolonelleitnant Alfred Lutsu mälestustest:

17. juuni hommikul rongi Jõhvi jõudes oli seal juba näha öösel üle piiri tulnud punaväe soomusmasinaid.* Jõhvist edasi Narva poole sõites oli mõlemal pool raudteed näha punaarmee jalaväe üksusi, mis liikusid lahingukorras üle põldude ja läbi metsa lääne suunas, ees piilkonnad ja nende järel, hargnenud rivis, jalavägi.

Alfred Luts. Heitluste keerises. 1. Stockholm: Välis-Eesti & EMP, 1975. Lk 149.

*Tegemist oli Eesti sõjavädelegatsiooni erirongiga, millega Johan Laidoner sõitis Narva, et Punaarmee täiendavate vägede sisetoomise üle alles läbirääkimisi pidada [koostaja märkus].

F

17. juunil veerevad Vene tankid ja autokolonnid läbi Tallinna tänavate. Seisan Elfi ja Jüriga kõnniteel. Meist mööduvad Vene kolonnid. Rahutult liigutavad venelased päid, silmad pilguvad. Mõned püüavad lehvitada ja hüüavad inimestele tervitussõnu. Jäine vaikimine on vastuseks. Vene pommilennukid keerlevad lakkamatult linna kohal.

Tänaval aga seisab Eesti rahvas – ja nutab.

Robert Raid. Kui venelased tulid... AS Kupar, 1995. Lk 118.

G

Johan Laidoner valitsuse istungil 16. juuni õhtul 1940:

Väljastpoolt pole kuskilt abi loota [...] Paljud meist kaotavad sõjaväljal oma elu. Kuid kas me peame kaua vastu selles ebavõrdses võitluses? Arvan, et mitte kaua, ja tulemuseks on, et Eesti riik ja meie rahvas hävitatakse. Kas meil on õigus lükata oma rahvas lootusetusse sõtta? Arvan, et mitte.

Eesti iseseisvus ja selle häving. Koostaja Mart Laar. Avita, 2000. Lk 123.

H

Väljavõte 47 eesti ohvitseri kirjast president K. Pätsile 09. aprillil 1940:

Härra President

Meie, allakirjutanud Eesti kaitseväe ohvitserid, pöördume teie poole suures mures oma Isamaa saatuse üle. Olles truud Isamale antud vande, ei suuda meie rahuliku olemisega vaadata pealt seda, mis praegusel ajal meie maal sünnib ja sündimas on [...]

1924. a. mässu korraldamine ja julmimad kallaletungid piirivalvuritele 1938. a. peaksid olema küllalt selged tunnistused sellest, et kommunistlikku Venemaad ei saa usaldada. Praeguses olukorras tuleks kiirendatud korras noorema mobilisatsioonivaru arvel suurendada kaitseväe koosseisu, ja kõikide muude ostude arvel muretseda hädasti tarvilikku soomuskaitse ja õhukaitse relvi ning jalaväe automaatrelvi. Kõikide abinõudega tuleks piirata uute punavägede koondiste ja igat liiki raskete relvade, lennukite ja soomusmasinate arvu täiendamist oma maale.

Kui seda, mis praegu Eestimaal sünnib, ei peatata, kaotab meie rahvas peatselt Vabadussõja ohvrite hinnaga kätte võidetud vabaduse, ja meid allutatakse punase Venemaa ülemvõimule.

Eesti iseseisvus ja selle häving. Koostaja Mart Laar. Avita, 2000. Lk 120.

Tööülesanded

1. Leidke allikatest tõendusmaterjali, et 1940. aasta juunis okupeeriti Eesti Vabariik NSV Liidu poolt. Põhjendage oma vastust (allikad *A–G*).
2. Hinnake presidendi ja Eesti Vabariigi valitsuse tegevust 1940. aasta suvel (allikad *B, G* ja *H*). Kas oli mingeid võimalusi olukorra teistsuguseks lahendamiseks? Vastates lähtuge ka varemõpitust.

2.1.2

21. juuni 1940

A

1940. aasta juunis toimusid suuremate sealsete proletaarsete keskuste – Riia, Tallinna, Kaunase ja Vilniuse tänavatel võimsad töötajate demonstratsioonid. Töölised vabastasid poliitvangid, moodustasid relvastatud salkasid ja hõivasid valitsushooned. Kõikjal algas stiihiline vennastumine Punaarmee võitlejatega, kes asusid seal NSV Liidu ja nende maade valitsuste vahel sõlmitud lepingute põhjal. [...]

Uudses olukorras viidi juulis läbi valimised Eesti, Läti ja Leedu parlamenti. Pankurite, ettevõtjate, kalasuurkaupmeeste ja kulakute asemel said saadikuiks töölised, sulased, õpetajad ja põrandaalused revolutsioonilised aktivistid. [...] Kõik kolm parlamenti kuulutasid üksmeelselt välja nõukogude võimu ja kiitsid heaks otsuse astuda NSV Liitu.

NSV Liidu ajalugu. Lühülevaade. II osa. Suurest sotsialistlikust oktoobrirevolutsioonist tänapäevani. Tallinn, 1983. Lk 220.

B

Lendleht 21. juunist 1940:

Seltsimehed!

Täna ilmuvad kõik Tallinna töölised tänavale, et nõuda praeguse valitsuse lahkumist ja selle asendamist uuega!

Kõik vabrikud seisavad.

Politsei meid ei takista.

Ilmume kohe kõik Vabadusväljakule.

Esitame oma nõudmised ja nõuame nende elluviimist:

1. Maha praegune sõjaprovokaatorite valitsus.
2. Nõuame valitsuse loomist, kes ausalt täidab Nõukogude Liiduga sõlmitud pakti.
3. Nõuame töötavale rahvale tööd, leiba ja vabadust.

Olaf Kuuli. Revolutsioon Eestis 1940. Tallinn: Eesti Raamat, 1980. Lk 77.

C

Tervitus Punaarmeele

Tartu tööliskond tervitab soojalt kangelaslikku Punaarmeed ja Nõukogude Liidu rahupoliitikat.

Tartu tööliskond avaldab oma südamlikku heameelt selle üle, et Punaarmee on võtnud Eesti julgeoleku kindlustamise oma ülesandeks....

Usume, et Punaarmee Eestisse asumine tagab töötavale rahvale rahu ja õnneliku tuleviku ning kindlustab sõpruse kujunemise Nõukogude Liidu ja eesti rahvaste vahel.

Elagu võidurikas Punaarmee ja tema juht marssal Vorošilov

Elagu sm. Molotov

Elagu sm. Ždanov

Elagu rahvaste juht sm. Stalin

Postimees. 1940. 22. juuni.

D

21. juuni sündmustest Tallinnas:

Rahva nõudel laskis komandant kol. Kanep lossi väravad avada. Esiteks läksid sisse O. Sepre, A. Pirson, ja H. Arbon, kes nõudsid vahtkonnalt relvade äravõtmist ja üleandmist töölikorrapidajatele. Kutsuti sisse kümme töölist, kes said relvad. [...] Kell 18.20 viidi punased lipud Toompea lossi rõdule. 10 minutit hiljem marssis juba rühm püssidega varustatud mehi, tulles linnast, lossi hoovi. Neile järgnes teatavate vaheaegadega veoautosid püsside, revolvrivate, padrunikastide ja kuulipildujatega. [...] Kell 18.45 tõmmati Pika Hermani torni töörahva punane võitluslipp. [...] Kell 22.15 teatati rahvavalitsuse moodustamisest eesotsas Johannes Vares-Barbarusega.

Olaf Kuuli. Revolutsioon Eestis 1940. Tallinn: Eesti Raamat, 1980. Lk 80–81.

E

21. juuni sündmustest Tallinnas:

Jõuk, mis koosnes kõige madalamast pööblist, keda õhutas pealinna kriminaalne element ning keda saatsid tankid ja Punaväe relvastatud soldatid, murdis sisse politseijaoskondadesse, võttis politseinikelt ära relvad, laskis vabaks nn. poliitvangid (enamjagu neist oli vangis istunud kui NSV Liidu salakuulajad) etc.

Per Wiselgren. Vasarast haakristini. Rootsi keelest tõlkinud Maiu Elken. Kunst, 2002. Lk 64–65.

F

21. juuni sündmustest Tallinnas:

Minu suureks imestuseks kuulsin mõnda osa kolonnist sovjeti-vene laule laulvat, mida ma esmakordselt Moskvas olin kuulnud ja mis kindlasti olid kõikidele Eestis tundmatud. Esimesel hetkel, kui ka seda laulmist kuulsin eemalt, kust veel ei saanud lauljaid näha, arvasin, et grupid nõukogude vebe sõdureid või madruseid marsivad kolonnis kaasa. Mu oletus osutus aga eksituseks: kõik need, kes laulsid, olid erariietes. Nende riietus, näod ja kogu hoiak ei jätnud ühtegi kahtlust sellest, et nad olid venelased ja nõukogude kodanikud. Muidugi võis nende seas ka erariides punaväe sõdureid ja sovjeti madruseid olla.

August Rei. Traagiliste sündmuste tunnistajana. // Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas. III. Punane aasta. Stockholm: EMP [1956]. Lk 20.

G

Hendrik Alliku mälestustest 21. juunist 1940:

Meenub moment demonstratsioonist Kadrioru lossi ees, kuhu olid kogunenud tuhanded Tallinna töötajad. Rahva nõudmistele püüdis Päts lossi rõdult midagi vastata, kuid demonstrantide vahelehuüded lämmatasid tema sõnad. Ainuke, kes Pätsi katsus toetada oli lossi vasakpoolse nurga juures seisev tüsedapoolne naisterahvas. Nagu hiljem selgus, oli see läbikukkunud oraator keegi Pätsi sugulane lossi teenijaskonnast. [...] See väike fakt on küllalt ilmekas – Pätsi kasuks julgesid sel päeval sõna võtta ainult mõned üksikud valitsevale klikile väga lähedal seisvad [...] inimesed.

Saabus päev. 1940. aasta revolutsioonilistest sündmustest osavõtjad jutustavad. Koostanud M. Teder. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960. Lk 68.

H

Väljavõte Eesti saadiku Moskvast August Rei mälestustest:

Ta [K. Päts] ütles, et ainsaks tähiseks, mis on teda juhtinud tema pikaajalise avaliku tegevuse keskel, on olnud siiras tahe teha kõik, mis tema võimuses, et tõrjuda eemale eesti rahvast viletsusest ja kannatustest ning aidata temal saavutada kultuurirahvale väärilisi paremaid elutingimusi. Presidendi sügava veendega ja hõõguva jõuga väljendatud sõnad kutsusid esile spontaanse käteplaksutuse, mis näitas, et tunduv osa rahvahulgast oli diametraalselt vastupidisel arvamusel meelevaldust korraldajate omaga. Et pääseda ootamatult tekkinud ebamugavast olukorrast, hakkasid viimased presidenti jämedate valehüüete ja lärmitsemisega segama.

Baaside-lepingust anneksioonini. Dokumente ja materjale. Koostajad Jüri Ant jt. Toimetaja Heino Arumäe. Perioodika, 1991. Lk 167–186.

Tööülesanded

1. Leidke allikatest tõendusmaterjali, mille kohaselt 1940. aasta «juunipööre» Eestis oli vaba tahte väljendus. Põhjendage oma vastust (allikad A–H).
2. Täitke alljärgnev tabel (allikad A–H). Põhjendage, millele toetudes te vastasite.

Allikad, mis kirjeldavad sündmuse objektiivselt	Allikad, mille kaudu üritati ajalugu moonutada või võltsida

3. Kujutage ette, et olete:

- a) ajalehe «Pravda» reporter Moskvast;
- b) ajakirjanik Suurbritanniast.

On 1940. aasta 21. juuni hilisõhtu ning teie ülesandeks on kirjutada 10-lauselise lühiartikkel oma ajalehele samal päeval Tallinnas aset leidnud sündmustest.

- Kirjutage artiklid (paaris- või grupidöö). Kuigi kajastatakse ühte ja sama sündmust on tulemused arvatavasti väga erinevad. Mis osas on artiklid erinevad ning mis on teie arvates erinevuste põhjused?

2.1.3

Erinevad vaatenurgad 1940. aasta juunis toimunud

A

Saksa fašistid kasutasid Jürima, Pätsi ja teiste plutokraatide kildkonnavõimu* selleks, et rahulikult teel vallutada Eesti, nagu nad vallutasid Austria, Rumeenia, Ungari, Soome ja mõned teised väikeriigid. Ühel nöl eesti kodanlike natsionalistidega 1938. a. sepietsetud kava alusel tahtsid hitlerlased 1939. a. ja 1940. a. Eestisse saata 10 000 turisti «Kraft durch Freude» organisatsiooni kaudu**, s.o. terve diviisi fašistlikke rünnakrühmlasi, kes pidid võimu täielikult enda kätte võtma ja mobilisatsiooni teostama, et eesti sõjaväge kasutada suurtükilihana Nõukogude Liidu vastaseks sõjaks. Ainult Nõukogude Liidu välispoliitika ja eesti töörahva võit 1940. a. juunis, mille tulemusena Eestis 21. juulil 1940 kehtestati nõukogude võim, ajas nurja eesti kodanlike natsionalistide rahvavaenulikud salasepitsused saksa fašistidega eesti rahva arvel.

Johannes Lauristin. Esimene Nõukogude aasta Eestis. Tallinn, 1946. Lk 4.

* Kildkonna all mõeldakse siin poliitiliselt ja osaliselt perekondlikest sidemetest tingitud presidendile lähedasi inimesi [koostaja märkus].

**Saksamaal natside poolt asutatud organisatsioon, mis mõneti sarnanes Nõukogude Liidu ametiühingule, st jagas puhketuusikuid, organiseeris turismi jne [koostaja märkus].

B

Väljavõte Otto Ville Kuusineni kõnest 6. augustil 1940:

Siis eesti kodanlus pani maksma metsiku terrorirežiimi. Kuid terroriga ei ole võimalik rahvast veenda ebaõiglase võimu õigsuses. Eesti töötav rahvas sai teada stalinlikust konstitutsioonist ja temas tugevnes otsus võidelda samasuguse konstitutsiooni ja samasuguse rahvavalitsuse saavutamiseks. Eesti kodanlik ajakirjandus oli mobiliseeritud laimavale kihutustööle Nõukogude Liidu vastu ja Eesti juhid sepietsesid igasuguseid mahhinatsioone välismaa imperialistidega muuta Eesti territoorium platsdarmiks NSV Liidu vastu. Nad lobisesid Eesti rahvuslike huvide kaitsest, kuid rahvas nägi, et nad lihtsalt olid müünud ta rahvuslikud huvid ja püüdsid kuritegelikult tõugata Eesti rahvast sõtta ja hukatusse. [...]

Oli vaja võtta tarvitusele vastavad abinõud NSV Liidu poolt, et kaitsta NSV Liidu ja Eesti töötava rahva elulisi huve.

Rahva tahe – rahva otsus: kõned NSV Liidu Ülemnõukogu ees 6. VIII 1940 Eesti NSV vastuvõtmise puhul Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu. Tallinn, 1940. Lk 36–37.

C

Karl Ast-Rumor* kirjutas enda ja Eesti kauaaegsele sõbrale Soomes Lauri Kettunenile 1940. aasta juulis:

Kõik on läbi. Kõik on minevik – paljas unenägu nagu elu üldse. Eesti üle on langenud tohutu õõ. [...] Karjub ja lärmitseb vaid vägivald, toorus, inimvääruse jalge alla tallamine ja kõige hukutavam vaimupimedus. [...] Eriti halb oli see, et meie valitsus oli viimase kuue aasta jooksul rahvast võõrandunud. Ta ei esitanud enam rahvuslikku tahet, rahuldudes rahvuslikust fraseoloogiast ja valitseva kliike heaolu eest hoolitsemisest. Selle tagajärjel oli meie surm vääritud ja vilets. Jääb mulje, nagu oleksime ise tagunud endale ahelad kaela. Meie valitsejatel puudus mõistus, kõnelemata eneseohverdamise innust ja heroismist. Tänu sellele pidi rahvas suurema mitte võitleva rahvana, vaid alistuvate orjadena.

Eesti iseseisvus ja selle häving. Koostaja Mart Laar. Avita, 2000. Lk 127.

* Stockholmi saatkonna pressiatašee [koostaja märkus].

D

Punane aasta
Marie Under

Nüüd mälestades seiskem palja päi:
 Mis võeti meilt, meenutagem, ja mis meile jäi.
 Kõik kaotused ja surma vahesein –
 See hoiab püsti meid – meid liidab püha lein.
 Me mure kodu – seiskem selle ees
 Kui elav müür, nii nooruk, rauk kui mees.
 Arm selle mulla vastu rinnast rinda käib,
 Kus puhkab meie hõim, kus kasvab meie leib
 Meilt palju võetud – siiski meile jäi
 Me uhkus, au ning viha: seiskem püstipäi.

Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas. III. Punane aasta. Stockholm. EMP (1956). Tiitelleht.

E

Maakera pöördub itta
Juhan Sütiste

[...]
 Nüüd astugem julgesti, vennastund väed,
 me nõuame õiglaste õigsust.
 Siin on meie tahe, siin on meie käed –
 need täna ei tagane võidust.

Need hooned ja tehased oleme loond,
 meid viletsus jälgis kui vari.
 Me oleme põldudeks kasvatand sood,
 kuid saagi viis kaarnate kari.

Me hädasid irvitas rikaste lääs,
 me õigusi unedeks pidas.
 Meid võitlema virgutas punetav ääs
 ja päike, mis särab idas
 [...]

Juhan Sütiste. Teosed I. Koostanud P. Rummo. Tallinn, 1955. Lk 445.

F

Balti riikide annekteerimine oli imperialistlik akt. Sellisena kuulub see enam võimupoliitika kui kommunismi ajalukku. See evib aga siinses seoses tähendust kui peaproov Ida-Euroopa staliniseerimisele, mis teisele maailmasõjale järgnes ja mis samasuguse hoolimatusega, olgugi vähemal julmal ja vähem tõntsakal viisil teostati.

Hugh Seton Watson. From Lenin to Malenkov. The History of World Communism. London-New York, 1954. // Eesti riik ja rahvas teises maailmasõjas. III. Stockholm: EMP, 1956. Lk 5.

G

Ajaloolane Roi Medvedev Balti riikide inkorporeerimisest NSV Liitu:

Kuid tänini [1989] me kirjutame oma ametlikes ajalooalastes töodes, oma artiklites, oma publikatsioonides, mis ilmuvad Moskvas, et Eesti, Läti ja Leedu ühinesid Nõukogude Liiduga vabatahtlikult, et see oli rahvarevolutsioon, et mingit vägivalda ja ähvardusi ei olnud ning et see oli leedu, eesti ja läti rahva täielikult vaba tahteavaldus. See pole õige. See oli vaieldamatu aktsioon ajal, mil käis imperialistlik sõda ja mil mitte ainult Nõukogude Liidul, vaid ka Saksamaal, Jaapanil, Inglismaal ega Prantsusmaal polnud enam mingit austust väikeriikide- ja rahvaste vastu, nad lahendasid omi probleeme.

Heiki Lindpere. MRP. Raske ülestunnistus. Tallinn: Olion, 1991. Lk 12.

Tööülesanded

1. Kes oli Johannes Lauristin ja milline oli tema roll 1940. aasta sündmustes? Vastamisel kasutage teatmeteoseid ja oma varasemaid teadmisi.
2. Milline on allikate *A* ja *B* peamine sõnum ja eesmärk? Põhjendage.
3. Selgitage, kes oli Otto Ville (Wilhelm) Kuusinen ja kuidas oli ta seotud Soome ajalooa Talvesõja perioodil? Millised allikas *B* toodud väiteid võib pidada tõesteks ja milliseid mitte? Millised väljendid iseloomustavad O. V. Kuusineni suhtumist 1940. aasta sündmustesse? Põhjendage.
4. Esitage Karl Ast-Rumori seisukohad (allikas *C*) 1940. aasta sündmuste kohta kolme üldistava teesina. Põhjendage.
5. Milline oli Marie Underi luuletuse (allikas *D*) sõnum ja millistest meeleoludest on see kantud? Miks oli luuletuse avaldamine Eestis nõukogude ajal keelatud? Põhjendage.
6. Milline oli Juhan Sütiste luuletuse (allikas *E*) sõnum ja millistest meeleoludest on see kantud? Miks oli luuletus Nõukogude Eestis soositud? Põhjendage.
7. Miks seovad allikad *F* ja *G* Balti riikide annekteerimise imperialismiga? Põhjendage.

Tööleht

Erinevad vaatenurgad 1940. aasta juunis toimunud

Tunni eesmärk

- ▶ Saavutada mõistmine, et üht ajaloosündmust on võimalik täiesti erinevalt hinnata.
- ▶ Tutvuda erinevate ajalooallikatega ja teha nende põhjal iseseisvaid järeldusi.
- ▶ Siduda minevik tänapäevaga.

Sissejuhatus

- ▶ Jagage õpilased kahte gruppi. Paluge ühe grupi esindajal nimetada kaks USA Iraagi poliitikat õigustavat argumenti ja teise grupi esindajal kaks hukkamõistvat argumenti. Kirjutage argumentid tahvlile.
- ▶ Rõhutage näidete varal, et tegemist on ühe ja sama nähtuse, kuid täiesti erinevate hinnangutega.

Tunni käik

- ▶ Jagage õpilased gruppidesse:
 1. grupp töötab allikatega B ja C ning vastab küsimustele 3 ja 4;
 2. grupp töötab allikatega D ja E ning vastab küsimustele 5 ja 6.
- ▶ Andke rühmadele aega oma seisukohtade väljaütlemiseks ning demonstreerige ja kõrvutage vastuseid.
- ▶ Esitage provotseeriv küsimus – milline seisukoht on kõige õigem?

Kokkuvõte

Selgitage õpilastele, et erinev suhtumine ajaloosündmusesse on paratamatu. Tooge näide erinevast suhtumisest ristsõdadele (Euroopa ja Araabia, kristlus ja islam).

2.1.4

Muutused ajakirjanduses

A

Ajakirja «Nädal Pildis» kaanefotod 1940. aasta suvest

B

Suuremate artiklite pealkirjad ajakirjast «Nädal Pildis» 1940. Nr 11/12:

Kalevlase Anton Õunapuu mälestuseks

Mõtteid Võidupühaks

Väikerahvaste suurus

Paju lahing ja Julius Kuperjanov

Homme eesti kirjandus

Kirjanduse suhted ajaga iseseisvas Eestis

C

Suuremate artiklite pealkirjad ajakirjast «Nädal Pildis» 1940. Nr 17:

Töötava naise seisukoht

ENSV stalinlik konstitutsioon (põhiseadus)

Stahhaanovlik liikumine ja tehniline areng NSV Liidus

Komnoorte teine ühepäeva laager Kose-Lükatil

Tööülesanded

1. Võrrelge populaarse ajakirja «Nädal Pildis» kaanefotosid 1940. aasta suvest (allikas A). Millised kaanefotod pärinevad okupatsiooni-eelsest ajast, millised sellele järgnenud perioodist? Põhjendage.
2. Milliseid üldistusi on võimalik artiklite pealkirjade järgi teha ajakirjade sisu kohta (allikad B–C)? Põhjendage.
3. Milliseid 1940. a 11/12. numbris avaldatud artikleid ei oleks olnud võimalik avaldada 1940. a 17. numbris (allikad B–C)? Põhjendage.

2.2 Punaarmee või Saksa armee?

22. juunil 1941 alanud sõjategevus NSV Liidu ja Saksamaa vahel jõudis Eestisse juba juuli algul, mil esimesed Saksa väeosad tungisid Lõuna-Eestisse.

Sõja puhkedes aktiveerusid nõukogude võimuorganite ja küüditamise eest varjunud metsavennad, kes nägid sõja puhkemises võimalust iseseisvuse taastamiseks. Nõukogude võimude poolt välja kuulutatud sundmobilisatsiooni käigus, mida jõuti teostada ainult Põhja-Eestis, võeti Punaarmeesse umbes 33 000 eestlast, kes rinde asemel viidi töölaagritesse Uuralites. «Põletatud maa» taktika elluviimiseks moodustati hävituspataljoniid, millega liitusid peamiselt kommunistid ning nende pooldajad.

Uus Saksa okupatsioonivõim 1941. aastal veel sundmobilisatsiooni Saksa armeele välja ei kuulutanud, küll aga liitus sakslastega vabatahtlikult ning saadeti idarindele ligi 10 000 eestlast. Sisekorralduseks moodustati vabatahtlik relvaorganisatsioon Omakaitse.

1941. aasta suvel tuli kümnetel tuhandetel meestel Eestis teha oma valik. Sage li sõltus see ainult sünniaastast või juhusest. Käesolevasse kogumikku on valitud näited liitumisest punavägede või Saksa armeelega. Kahtlemata oli 1941. aastal valikuid tunduvalt enam, kuid antud juhul tundusid just need kõige värvikamatena. Allikate hulka on lisatud ka sõja ajast pärit populaarsete laulude tekste. Võimaluse korral võiks selliseid laule koolitunnis ka helikandjatelt kuulata.

2.2.1 Valikud 1941. aasta suvel

A

Üleskutse

Seltsimehed kogu NSV Liidus! Meie oleme kuulnud, missuguse saatanliku teoga said hakkama fašistlikud tõprad pühapäeva hommikul. Nad ei suuda elada rahu ja katsuvad rahulikke kodanikke hävitada või neid orjastada. Kutsume üles kõiki noori kogu Eesti NSV-s vabatahtlikult astuma võitmatu punaarmee ridadesse ja abistama igal pool eeskujulikult, kus tarvis abistada. Kutsun üles töölisi ja teenistujaid, kes töötavad töökohtadel, pidama eeskujulikkuda korda ja veelgi tõstma tööproduktiivsust. Sellega kindlustame punaarmee kiire võidu.

«Tartu Kommunisti» Osoav.* algorg-i sekretär H. Palm

Tartu Kommunist. 1941. 25. juuni.

* OSOAVIAHIM – lühend vn. nimetusest *Общество содействия обороне, авиационному и химическому строительству* (Riigikaitse ning Lennundus- ja Keemiaalase Töö Abistamise Ühing), töötajate massiorganisatsioon NSV Liidus aastatel 1927–48 [koostaja märkus].

B

Üleskutse Eesti töötavale rahvale

Seltsimehed, kodanikud!

Saksa jultunud fašistlikud röövlid tungisid Eestimaa territooriumile. Nad toovad endaga kaasa eesti rahva paljaksriisumise ja orjastamise, nad tulevad selleks, et eestlastelt ära võtta nende maa, vili, kariloomad, vabrikud ja varandused, et muuta eesti rahvast saksa parunite ja fašistide orjadeks, et maha tallata meie rahvuslikku kultuuri ja kehtima panna saksa fašismi eljalikkuda võimu.

Eesti rahvale on saanud karm katseaeg. Otsustamisel on eesti rahva elu ja surma küsimus. On vaja julgelt silma vaadata lähenevale hädaohule. Ei mingit argust! Ei mingit kartust! Kõik eestlased peavad üles astuma oma õiguste, vabaduse ja oma kodumaa kaitseks. [...]

Tallinn, 03. juulil 1941. a.

Eestimaa Kommunistliku (Bolševike) Partei Keskkomitee

ENSV Rahvakomissaride Nõukogu

Tartu Kommunist. 1941. 5. juuli.

C

Väljavõte EK(b)P Keskkomitee sekretäri Karl Säre kõnest raadios 05. juulil 1941: Meie ülesandeks on vaenlase vastu seada määratu suured jõud ja need jõud peame kiiresti organiseerima. On tarvis, et iga nõukogude tööline, iga nõukogude talupoeg, iga nõukogude haritlane tunneks end selle isamaasõja sõdurina ja võitleks vaenlase vastu viimse veretilgani kõikjal, kuhu vaenlane ka ei ilmuks. Teda tuleb hävitada halastamatult, nii nagu hävitatakse mürgine madu, nagu hävitatakse surmatoov taud.

Tartu Kommunist. 1941. 7. juuli.

D

Eesti Vabariikliku Sõjakomissariaadi käskkiri 20. juulil 1941. aastal nr. 181. Tallinn. Loodesuuna Vägede Ülemjuhataja Käskkirja põhjal käsin:

1. Mobiliseerida väeteenistuskohustuslikud, kes on sündinud 1918. a. kuni 1907. a. kaasarvatud ja kes elunevad Eesti NSV Tartu, Viljandi, Pärnu, Lääne, Järva ja Harju maakondade territooriumeil. [...]
2. Kogunemispunktidesse ilmumisel peab kaasas olema toiduaineid viieks ööpäevaks, kruus, lusikas, käterätt, 2 paari pesu ja korralikud jalanõud ning riietus.
3. Väeteenistuskohustuslikud, kes hoiduvad kõrvale käskkirja põhjal teostatavast mobilisatsioonist, võetakse vastutusele sõjaaja seaduste kohaselt.

ENSV Sõjakomissar polk. Ljubin

Poliitosakonna ülem polgu komissar Dmitriev

Tartu Kommunist. 1941. 22. juuli.

E

ENSV Sõjavägede Juhataja käskkiri

Sotsialistliku kodumaa kaitse kõvendamiseks ja elanikkude kaitseks fašistlik-bandiitlikkude jõukude kallaletungide vastu ning otsustavaks võitluseks deserteerimisega käsin:

1. Iga isik, kes tegeleb banditsismiga või on ära jooksnud sõjaväest, tuleb viibimata koha peal maha lasta
2. Kõik, kes on omavoliliselt maha jätnud töökohad riigiasutustes või oma majapidamises, tuleb arretereida ja üle anda sõjatribunali kohtu kätte ning otsus teha sõjaseisukorra seaduste järgi 24 tunni jooksul.
3. Endid varjavate ja mahalastud bandiitide ja desertööride perekonnad tuleb kohe arretereida ja paigutada vanglasse, nende varandus aga konfiskeerida.

ENSV Sõjavägede Juhataja

kindral-major Ljubovtsev

Tartu Kommunist. 1941. 12. juuli.

F

Eesti mehed!

Õudne punane aasta on seljataga. Võime jälle hingata vabalt, ent meie ei tohi jääda lootma ainuüksi Saksa võiduka sõjaväe abile. Meie kodumaa vabadus ja tulevik kohustab. Kommunism, mis tahtis ja tahab veel praegugi Eesti rahvast, tema kodu ja vara kõige jõhkramal kombel hävitada, peab jäädavalt kaduma. Selleks astugem vabatahtlikena

Eesti rahvusväkke

Kõrge palgaline tasu nagu Saksa sõjaväes, riietus — Eesti sõjaväe vorm. Registreerimine kuni 21. septembrini Viljandis, Tõrvas, Valgas, Mustlal, Suure-Jaanis, Võhmas ja Karksis. Eesti mehed, 18—45 a., oma kodumaa vaba tuleviku nimel —

võitlejate ridadesse!

J. RAUDMÄE,
kol.-ltn.

Viljandimaa Omakaitse Ülem
ja Vabatahtlike Pataljoni Ülem.

G

Üleskutse

Tartus formeeritavasse Eesti julgeoleku pataljoni vajatakse:

ohvitseri, arste, veltveebleid, allohvitseri, sanitarid ja sõdureid—
18–45 a. vanaduseni (ohvitserid kuni 55 a.).

Tasu on järgmine:

		Poisimehele kuus	Naisemehele kuus	Rinderaha
Kompaniitülem	Rbl.	4600,—	5700,—	300,—
Rühmaülem	"	3000,—	3600,—	300,—
Veltveebel	"	2075,—	2725,—	300,—
Allohvitser	"	1575,—	1975,—	300,—
Sõdur	"	975,—	1275,—	300,—

Riietuseks on endine Eesti sõjaväe munder, kellel on omal sõjaväe, või kaitseliidu munder, makstakse järgmist tasu:

Sinel	Rubla	360,—
Kuub. . . .	"	230,—
Püksid	"	150,—
Saapad. . . .	"	120,—
Müts. . . .	"	21,—

Kantud riietel maksetakse nimetatud hinnast $\frac{3}{4}$ kuni $\frac{2}{5}$.

Soovijaid registreeritakse kõikides vallavalitsustes ja Viljandi linnas Omakaitse staabis, Jakobsoni tn. nr. 38 igapäev kella 0800–1700-ni.

Põhjaarmee tagala-piirkonna ülema juures oleva kõrgema SS ja politsei juhi eest

Petersen

major

H

Üleskutse

Suur-Saksa sõjaväe ülemjuhatus korraldusel on lubatud formeerida eesti rahvusväeosad lõplikuks võitluseks kommunismi vastu. Eesti väeosade ülesanne on võidelda ja julgestada rinde tagalas, s.o punaste röövjõukude hävitamine ja rindetaigune julgestusteenistus, Nõukogude Venemaal rajoones, mis suunduvad meie piirilt idasse. Meie rahvuse idapiir on alati olnud meie õnnetus. Nüüd tuleb see hädahoht jäädavalt kahjutuks teha.

Kõik eesti mehed, tulgem võitluseks kokku! [...] Teile on lubatud saksa sõjaväe varustus ja palgaline tasu nagu saksa sõjaväes, mis iseenesest on kõrge.

Teenistuse kestus 1 aasta. Tulgu tugevad ja terved mehed, keskmiselt 18–45 aasta vanuses. [...]

Omakaitse juhatus

Postimees. 1941. 23. august.

I

Moskva käsul kuulutati välja meeste nooremate aastakäikude mobilisatsioon. Nüüd olid mobiliseeritavad asetatud küsimuse ette, mis teha. Punaväkke mineku tahtmist ei olnud kellelgi, üksikud erandid välja arvatud. Kuid mobilisatsiooni käsu mittetäitjaid ähvardati surmanuhtlusega. Oli kaks valikut, kas lasta endid mobiliseerida või pugeda peitu metsadesse ja oodata sakslaste saabumist. Oli teada, et mobilisatsioonist kõrvalehoidja perekonna liikmeid võidi arreteerida. Omaste kannatuste vältimiseks osa mehi järgnes kutsele, need aga, kel kuidagi oli võimalik ka lähemaid omakseid kuhugi maakolkasse varjule viia, läksid metsadesse ja ühinesid seal küüditamise eest peitu pugenutega.

Arno Raag. Saatuslikus kolmnurgas. Mälestusi 1939–1944. Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1974. Lk 116.

J

Esimesed niisugused üksused olid nn. kaitsepataljonid (Eestis Omakaitseüksused), mis hiljem nimetati ümber politseipataljonideks ning kuhu kuulusid peamiselt vabatahtlikud. Nende inimeste motiivid olid mitmesugused. Mõned olid tõepoolest natside pooldajad, teised tahtsid kätte maksta bolševikele omaste mõrvamise või küüditamise ning kodumaa laastamise eest. Mõned tahtsid varjata oma varasemat koostööd NSV Liidu võimudega või püüdsid pääseda sellesuunalistest süüdistustest.

Romuald J. Misiunas, Rein Taagepera. Balti sõlтеаastad. Tallinn: Koolibri, 1997. Lk 58–59.

Tööülesanded

1. Jagage allikad A–H kahte rühma. Rühmitamisel võtke aluseks järgmised märksõnad: propaganda roll, materiaalsed kaalutlused, hirm, kohusetunne, ajalooline taust, võimudepoolne surve, kättemaksuiha. Mille poolst on rühmad sarnased ja milles avalduvad erinevused.

Täitke tabel.

Sarnasused	Erinevused

- Kujutage ette, et olete 22-aastane eesti mees 1941. aasta suvel. Te olete lõpetanud keskkooli ja pärast seda töötanud paar aastat vineerivabrikus. Poliitika ei ole teil olnud vähimatki pistmist. 1941. aasta kevadel abiellusite ja sügisel on sündimas teie esimene laps. Milline üleskutse on teie jaoks kõige mõjuvam? Põhjendage oma arvamust allikate *A–H* põhjal. (Punaarmeesse kutsuvate allikate põhjal kujutage, et elate Tallinnas ning sakslased on hõivanud Lõuna-Eesti. Saksa armeesse kutsuvate allikate puhul kujutage ette, et Saksa armee on kohe kogu Eestit hõivamas.) Vastuse andmisel püüdke lähtuda mitte ainult üleskutsetest, vaid kasutage ka oma varasemaid teadmisi olukorrast Eestis 1941. aasta suvel.
- Miks teeb allikas *D* noorsõduritele kohustuslikuks igapäevase toidu ja tarbeseemete kaasavõtmise mobilisatsioonipunkti, allikas *G* pakub aga vabatahtlikele nii kuutasu kui ka tasuta varustust (lisaülesandena selgitage välja kuutasu väärtus tollel ajal)? Kuivõrd see erinevus võis põhjustada meeste valikut 1941. aasta suvel?
- Kas allikates *I* ja *J* esitatud põhjendused Punaarmee või Saksa armeega liitumise kohta tunduvad teile usutatavana? Milliseid põhjendusi oskate veel nimetada (kasutage oma varasemaid teadmisi, allikaid *A–H* ning ptk 2.2.3. allikaid *A* ning *B*)? Põhjendage oma seisukohta.
- Keda ja miks nimetab allikas *E* «bandiitideks»? Põhjendage.
- Kuidas võisid allikas *E* osutatud sanktsioonid «bandiitide ja desertööride perekondade kohta» mõjutada eesti meeste valikuid 1941. aasta suvel?
- Täitke tabel poolt- ja vastuargumentidega Punaarmee või Saksa armeega liitumisel 1941. aasta suvel. Kasutage oma teadmisi sündmustest Eestis sõja-aastatel ning allikaid *A–J*.

	Punaarmee	Saksa armee
Poolt		
Vastu		

2.2.2

Sõjas lauldud laule

A

Punaarmeeelaste marss

Sõnad: P. Rummo

Viis: E. Arro

Ei meid pidurda džotid ei tõkked
meie maast saagu vaenlase haud!
Võimsaks leegiks saand tasumislõkked
kuivaks pisaraist koduste laud.

Surma trotsides, surutud huuli,
põlisvaenlasist puhtaks kõik teed!
Kodurannale kevadetuuli
toob me võidukas Punaarmee.

B

Eesti SS pataljon

KORD VÕITLES LÕUNA-VENEMAAL KAUGEL DONI STEPPIDES
VAPPER EESTI SS-PATALJON JA LAULIS LAULU KURADIST

TEED TAGASI MEIE JAOKS POLE
SELGE HÄVING ON SILMADE EES.
VABA EESTI EEST SIISKI VÄHE EI OLEKS
KUI LANGEKS MEIST VIIMNE KUI MEES.

EESTI RELVADE TERASEST TULEST
KOSTAB LEEKIDEST KURADI NAER:
HAH-HAH-HAA!
VÕRSUB VABADUSIDU,
EI MURTA NEID RIDU
MIS EESTI EEST ANNAKSID KÕIK.

AEG SANGARID KÕIK UNUSTAB JA TANDRID TASANDAB.
KUID EESTI SS-PATALJON JÄÄB LAULMA LAULU KURADIST

<http://www.hot.ee/laulukogu/EESTI%20SS%20PATALJON.html> [18.12.2003]

C

Hall sõdurisinel

Viis ja sõnad: R. Valgre

Tihti peidab hall sõdurisinel
endas südant, mis üllas ja hea,
mis lahinguis karm, kuid on hellemast hell
siis, kui süles on armsama pea.

Tihti peidab hall sõdurisinel
 endas hinge, mis kaunis ja suur,
 mis kodumaa eest valmis minema tulle,
 kui surma on külvamas kuul.

Raimond Valgre. Laule. Tallinn: Eesti Raamat, 1988. Lk 18–19.

D

Lily Marlene

Kasarmu ees tänaval, öisel kõnniteel
 latern tookord säras, ta särab nüüdki veel.
 Ja ootab et me tema all
 taas kohtuksime tänaval
 ::kui kord Lily Marlene:::

Latern oma kaitsel me õnne pühendas
 kauni tunni maitsel me varjud ühendas.
 Mis sest, et rahvas möödus meist
 me nägime vaid teineteist
 ::mu neid Lily Marlene:::
 [...]

<http://www.hot.ee/laulukogu/LILY%20MARLENE.html> [18.12.2003]

Tööülesanded

- Analüüsige võitluslaulude tekste (allikad A ja B).
 - ▶ Mis on laulude peamine mõte?
 - ▶ Milline võis olla laulude mõju sõduritele?
 - ▶ Milles avaldub laulusõnade sarnasus ja milles erinevus? Esitage vastus üldistatud kujul.
- Analüüsige romantiliste sõdurilaulude tekste (allikad C ja D).
 - ▶ Mis on laulude sõnum?
 - ▶ Milline võis olla laulude mõju sõduritele?
 - ▶ Milles avaldub laulusõnade sarnasus ja milles erinevus? Esitage vastus üldistatud kujul.
- Võimalusel kuulake neid või sarnaseid laule klassitunnis.
 - ▶ Milliseid Teise maailmasõja aegseid laule oskate veel nimetada?
 - ▶ Mille poolest on sõjaaja laulud erilised?

2.2.3

Sarnane või erinev saatus?

Teise maailmasõja lõpust on möödunud ligikaudu 60 aastat. Sõjas osalenud ja praeguseni elus olevate sõdurite arv väheneb paratamatult iga aastaga. Käesoleva peatüki koostaja pidas vajalikuks küsitleda kahte erineval poolel sõdinud sõjameest, esitades neile identsed küsimused.

A

1. Milline oli Teie elu- ja teenistuskäik Eestile saatuslikel aastatel 1939–45?

1939. aastal õppisin Tartu Kaubanduskoolis. Kui algas Nõukogude-Saksa sõda, sain 3. juuliks mobilisatsioonikutse. Mobilisatsioonipunkt asus Tartus praeguses Eesti Üliõpilasseltsi majas. Seal laaditi meid kohe vagunitesse ja viidi Kirovskisse, kus 14. tagavarapataljoni koosseisus saime sõjalise väljaõppe. Varustus ja elamistingimused olid seal heal tasemel. Septembris saadeti meid Uuralitesse tööpataljoni Sobinovskis, kus elasin üle hirmsa 1941/42. aasta talve. Tartust sinna saadetud poistest suri nälga ja külma ligi kaks kolmandikku. Minu tööteenistus möödus vasekaevanduses väga rasketes tingimustes.

1942. aastal õnnestus sealt pääseda, sest edasi saadeti mind mitte rindele, vaid õppima Moskva Kehakultuuriinstituuti, kust saabusin koos pealetungiva punaarmee Tartusse 1944. aasta sügisel ning asusin tööle Tartumaa spordikomitee õppeosakonna juhatajana.

2. Miks liitusite Punaarmee? Kas oli ka valikuvõimalusi?

Oma ea tõttu olin kutsealune ja oleksin ka ilma sõjata pidanud sõjaväkke teenima minema. Teadsin, et kui seda ei tee, siis saan karistada. Seetõttu ei tulnud minu puhul kõrvalehoidmine kõne allagi. Määravaks sai ka juhus. Juuni lõpus oleks mul pidanud olema mandlite löikus. Vahetult enne seda kohtasin sõpra, kes just sarnase löikuse läbi teinud oli. Tema väljanägemine oli vilets ja verd palju. Seetõttu lõin kartma ja ei läinudki löikusele. Kui oleksin löikusele läinud, pidanuksin kolm nädalat haiglas veetma, selle aja peale olid Tartus juba Saksa väed ja minu saatus oleks arvatavasti hoopis teistsuguseks kujunenud.

Teiselt poolt valvas meid Venemaale viivas rongis ainult üks relvastatud punaarmee lane ning loomavagunite ukse ei lukustanud keegi. Enne Vene piiri hüppas poisse päris hulgaliselt maha. Seega valikuvõimalusi oli, kuid kõik oli enda teha.

3. Milline roll oli propagandal?

Propaganda ei mõjutanud mind üldse. Lihtsalt tuli minna ja kõik. Samas ei olnud mul mitte mingisuguseid patriotlikke tundeid Nõukogude Liidu kui kodumaa vastu ega tunnet, et lähen kodumaad relvaga kaitsma.

4. Kuidas suhtusite Saksa armees sõdivatesse eestlastesse? Kas suhtumine on tänaseks muutunud?

Selle peale ma 1941. aastal lihtsalt ei mõelnud. Et meid saadeti Eestist kohe ära, ei saanud kuskilt ka mingit informatsiooni. Alles hiljem sain teada, et kaks minu venda sõdisidki saksa armees ja noorem vend ka langes seal. Teise vennaga loomulikult suhtlesime edaspidises elus ja mingit vaenu sellel teemal meie vahel küll ei ole olnud. Samas tundsin ka nõukogude ajal, et kuigi sõdisin «õigel poolel», oli mul vendade tõttu siiski plekk küljes.

5. Kas Eesti võitis või kaotas Teise maailmasõja?

Eesti võitis Teise maailmasõja. Selle veenvaks tõendiks on fakt, et elame praegu iseseisvas Eesti Vabariigis.

Vestlus Karl Kivastikuga (s 1921) 2002. aasta oktoobris Tartus.

B

1. Milline oli Teie elu- ja teenistuskäik Eestile saatuslikel aastatel 1939–45?

1939. aasta sügisel asusin jätkama oma õpinguid Mustvee Reaalkooli kolmandas klassis. Pärast Eesti okupeerimist NSV Liidu poolt 1940. aastal jätkasin õpinguid Tartu I Keskkoolis. 1942. aastal, nüüd juba Saksa okupatsiooni ajal, lõpetasin kooli ning astusin Tartu Ülikooli. 1943. aasta aprillis kuulutati välja mobilisatsioon mõne aastakäigu mobiliseerimiseks tööteenistusse. Kuulusin mobiliseeritavate aastakäikude alla. Mobilisatsioonist päästis vaid saksa riiklik tööteenistus, astumine Eesti Leegioni või mõnda politsei- või idapataljoni. Aga leidus veel üks võimalus, mis paistis kõige süütumana: abiteenistus saksa sõjaväe juures. Koos paljude üliõpilaste ja keskkooli viimaste klasside õpilastega valisin ka mina selle tee. Aga lõpuks leidsime kõik endid tõelisest sõjaväest. Tuli taluda kõike seda, mida peab taluma tavaline sõdur. Eesti kaitselahinguis Väikese-Emajõe ääres 13. septembril 1944 sain haavata. Haavatuna viidi mind Saksamaale haiglasse. Pärast tervenemist 1944. aasta detsembris kuulusin juba Eesti Diviisi koosseisu. Tuli läbi teha mitmeid kursusi ja õppusi, mis päästsid mind rindeelt Saksamaal. 1945. aasta mai algul langessin taandumise käigus Tšehhoslovakkias vangi nõukogude väeosa kätte. Järgnes vangilaager Austrias Schremsi lähedal. Olin koos umbes 30 000 sõjavangiga. Kahekümne päeva jooksul ei saanud me tükikestki leiba, anti vaid pisut jahu. Septembris paigutati meid vagunitesse ja sõit läks läbi Austria, Rumeenia ja Ungari NSV Liidu piirile, kust algas teekond Kaug-Itta. Teisel jõulupühal jõudsime Magadani, termomeeter näitas 35 kraadi alla nulli. Edasine töö seisnes kulla tootmises: suvel kulla pesemises ja talvel maa all kaevandamises.

2. Millised olid motiivid Saksa armeega liitumiseks? Kas oli ka valikuvõimalusi?

1940. aasta juunis okupeeriti Eesti NSV Liidu poolt, relvade ähvardusel pandi maksma nendele sobiv valitsus, järgnesid avaliku elu tegelaste arreteerimised ja vangistamised. 14. juunil 1941 küüditati ühe öö jooksul Eestist üle 10 000 inimese. Selline eestlasi tabanud saatus oli ettekujutlematu. Seetõttu võeti sakslasi Eestis vastu kui nõukogude okupatsioonist vabastajaid, neile osutati igakülgselt abi. Koos sakslastega liiguti edasi Tallinna poole, paljud Lõuna-Eesti asulad olid juba enne sakslasi eestlaste poolt üle võetud. Osa eestlasi astus saksa sõjaväkke vabatahtlikena juba 1941. aasta sügisel. Pärast esialgselt sakslaste teenistusse astumist see vaimustus siiski vähenes. 1943. aasta esimesel poolel oli sakslastel juba eluline vajadus värvata oma armeele täiendust. Eesti omavalitsuse nimel kuulutati välja teatud aastakäikude mobilisatsioon tööteenistusse. 1943. aasta märtsi algul Tartu Ülikoolis peetud koosolekul vastasid üliõpilased värbamisjutule jalgade trampimisega. 1944. aastal kutsus Eesti Vabariigi endine peaminister Jüri Uluots mehi üles Eesti kaitsmisele. Ka see oli mobilisatsioon. Aga nüüd oli reaktsioon selline, et ei suudetudki kõiki mehi vastu võtta ja osa lasti koju tagasi.

3. Milline oli propaganda roll?

Propagandat usuvad vaid lihtsamad inimesed, kes ei orienteeru antud situatsioonis. Eestlased ei võtnud suuremalt jaolt pakutavat propagandat omaks, vaid suhtusid sellesse kriitiliselt.

4. Kuidas suhtusite Punaarmees sõdivatesse eestlastesse? Kas suhtumine on tänaseks muutunud?

Tundsime kaasa neile eestlastele, kes mobilisatsiooni käigus NSV Liitu viidi. Esimeste lahingute käigus tulid paljud neist Saksa poolele üle. Pärast lühiajalist vangistust lasti nad koju. Paljud jätkasid sõjateed juba Saksa väejuhatuse all. Kahjuks see suhtumine muutus. Punaarmees naasnud olid võitjate poolel. Oli neid, kes asusid teenima julgeolekuüksustes ja jälitasid ning arreteerisid Saksa poolel olnud mehi. Pärast seda oli neile tee karjääriks lahti. Kauplustes olid neil omad ostukohad, kus võimaldati osta defitsiitseid kaupu. Oma veterani-pileti ettenäitamisel võisid nad kõrvale lükata järjekorras seisvaid naisi ja lapsi. Neile olid lahti kõik teed, eriti siis, kui nad kuulusid kommunistlikusse parteisse. Nad olid ju võitjad.

Samas on mul individuaalselt palju sõpru teiselt poolt, kes on väga toredad inimesed ja kes ei viibutanud järjekordades oma veteranitunnistusega.

5. Kas Eesti võitis või kaotas Teise maailmasõja?

Võiks anda väga lihtsa vastuse – Eesti Vabariik ei osalenud Teises maailmasõjas.

Vestlus Karl-Richard Sireliga (s 1922) 2002. aasta augustis, Võrus.

Tööülesanded

1. Millised on sarnased ja erinevad jooned kahe sõjamehe saatuses aastatel 1939–45 (allikate A ja B põhjal). Põhjendage.
2. Kuivõrd võisid ptk 2.2.1. allikad A–I mõjutada nende sõjameeste valikuid 1941. aastal? Tooge konkreetseid näiteid.
3. Miks peavad mõlemad sõjamehed propaganda rolli olematuks? Põhjendage.
4. Kas ja miks sisaldub teie arvates allikate A ja B neljandate küsimuste vastustes kibestumust? Mõlemad küsitletud mehed jäid sõjas ju ellu. Põhjendage.

2.3

Kes olid kollaborandid?

Koostöö võõra võimu esindajatega, millega kaasnevad äärmuslikud hinnangud, on erinevate ajastute ja ühiskondade puhul olnud alati aktuaalne. Ikka võime leida neid, kes teisi hukka mõistavad, ja neid, keda hukka mõistetakse. Sealjuures võivad rollid väga kiiresti vahetuda.

Järgneva materjali eesmärk on avada kollaboratsiooni olemust ja tekitada mõttevahetust kollaboratsioonile viivate motiivide üle. Kus läheb piir kaasajooksikluse ja ametist (rollist) lähtuva kohusetundlikkuse vahel? Kas kollaborantide süüdistamise põhjuseks on nende poolt korda saadetud konkreetsed kuri- ja väärteod või on tegemist hindajate tunnetega – kadeduse ja kahjurõõmuga? Mõnikord on piiri tõmbamine õige ja väärta vahel väga raske. Näiteks, kas ristsõnade koostaja võõra võimu all on ikka tõesti kollaborant?

2.3.1

A

Millised võivad olla suhted okupatsioonirežiimi ja okupeeritud elanikkonna vahel?

1. Kollektiivsed vastupanuvormid: revolutsioon, ülestõus, partisanisõda, banditism, meelevaldused...
2. Individuaalsed vastupanuvormid: sabotaaž, keeldumine koostööst või toetusavaldustest, valetamine, petmine, tüssamine, süütamised, kuulujuttude levitamine, laim, võimuesindajate reputatsiooni rikkumine...
3. Passiivne kuuletumine. Elatakse «tavalist elu», nagu ebanormaalselt polekski.
4. Kollaboratsioon, diktatuurirežiimi või okupatsioonivõimu toetamine ja sellele kaasaaitamine.

Steven Sampson. Ida-Euroopa kollaboratsiooni antropoloogist. // Vikerkaar. 1995. 5–6. Lk 115.

B

Ajalugu on näidanud, et kollaborandid mõistavad end tagantjärele vaat et märtritena, kes rahva halvaksapanuga riskides aitasid raskeid aegu üle elada. Väiksem osa toob vabandusena välja oma naiivsuse, siira usu helgesse üritusse. [...] Ent valdav osa ei pea oma tegevust üldse vabandamisväärseks. Ju nad teavad, et surverežiimi varisedes on võimatu ühiskonda kõigist kollaborantidest puhastada, sest siis ei jääks ühiskonnast suurt midagi järele.

Märt Väljataga. Kollaboratsioonism: kas kuritegu või kestvuse tagatis? // Luup. 1998. 6. aprill. Lk 10.

C

Karl Säre (1903–?)

- sündis Tartus õllevabriku töölise perekonnas;
- töötas majandusliku kitsikuse tõttu kooli kõrval maalriõpilasena ja turbarabas;
- 1917. a liitus kommunistliku liikumisega;
- 1921. a siirdus Nõukogude Venemaale, kus õppis Leningradi vähemusrahvuste kommunistlikus ülikoolis;
- sai eriettevalmistuse tööks Nõukogude luures;
- 1925. a siirdus Hiinasse luuretöele;

- 1920. aastate teisel poolel elas illegaalselt Eestis ja püüdis üles ehitada kommunistliku partei organisatsiooni;
- 1930. aastate algul illegaalsel tööl USA-s;
- 1934. aastast luuretööl Skandinaavias;
- 1938. a, pärast kommunistidele ja vabadussõjalastele väljakuulutatud amnestiat taas Eestis;
- 1940. a. riigipöörde üks peaorganisaatoritest, alates septembrist EKP I sekretär;
- 1941. a suvel jäi Eestisse, et organiseerida sakslaste-vastast partisanivõitlust;
- 3. septembril 1941 arreteeriti pealekaebuse tulemusena;
- oma elu päästmiseks reetis sakslastele oma kaastöölised;
- alates 1943. aastast kadus avalikkuse eest nagu ka kõik jäljed tema hilisemast tegevusest.

Lühendatult: Eesti ajalugu elulugudes. 101 tähtsat eestlast. Koostanud Sulev Vahre. Tallinn, 1997. Lk 150–151.

D

Hjalmar Mäe (1901–1978)

- õppis alg- ja keskkoolis Tallinnas;
- töötas õpetaja ja lektorina Tallinnas;
- 1921. a asus õppima Berliini, hiljem Viini ja Innsbrucki ja Grazi ülikoolides kosmilist füüsikat ning omandas teaduskraadi põhiseaduse alal;
- osales aktiivselt hõimuliikumises ning Nõmme linna seltskonnaelus;
- liitus algul Jaan Tõnissoni Rahvusliku keskerakonnaga, alates 1933. aastast Vabadussõjalaste Liiduga ning sai selle propagandajuhiks;
- 1935. a mõisteti tingimisi vangi;
- valmistas ette vabadussõjalaste mässukatset, mille eest mõisteti 1936. a 20 aastaks sunnitööle;
- 1938. a vabanes vanglast ja oli tegev erinevates ärides;
- 1941. a lahkus koos baltisakslastega Eestist ja taotles Saksamaa võimudelt toetust Eesti iseseisvuse taastamiseks;
- Pärast Eesti okupeerimist nimetati sakslaste poolt Eesti Omavalitsuse juhiks;
- 1944. a septembris lahkus koos sakslastega Eestist;
- Viibis sõjavangilaagrites, töötas Austrias ajakirjanikuna ja mitmetes riigiametites.

Lühendatult: Eesti ajalugu elulugudes. 101 tähtsat eestlast. Koostanud Sulev Vahre. Tallinn, 1997. Lk 148–149.

Tööülesanded

1. Kodune ülesanne.

Uurige mõistete kollaboratsioon ja kollaborant tähendust erinevatest allikatest (kasutage interneti ja võimalikult erinevaid teatmeteoseid, sõnaraamatuid).

Vastake järgmistele küsimustele.

- ▶ Miks rõhutatakse nõukogudeaegsetes allikates ainult koostööd Saksa okupatsioonivõimudega, teistes allikates on mõiste «kollaboratsioon» tähendus laiem?

- ▶ Millised iseloomujooned peavad olema kollaborandil, millised iseloomujooned on eeldatavalt välistatud? Põhjendage.
- ▶ Millised võivad olla kollaboratsioonismile viivad motiivid?

2. Rühmatöö.

Moodustage kaks rühma. Kumbki pakub välja oma seisukohad, arvestades, et tegemist on Teise maailmasõja aastatega Eestis.

Rühma liikmed:

- a) püüavad kollaborante mõista;
- b) mõistavad kollaborandid hukka.

Vahetage kohad (kõrvuti istuvad vastaseisukohtade esindajad) ja võrrelge arvamusi. Tunni lõpul palub õpetaja kaks õpilast klassi ette väitlema ning andke klassile ülesanne hinnata esitatud seisukohtade argumenteeritust.

3. Rühmatöö.

Korraldage debatt teemal «Millised võivad olla suhted okupeeriva riigi võimuesindajate ja okupeeritud ala elanikkonna vahel?» Paluge õpilastel kirjutada oma vastused kilele ning demonstreerida neid grafoprojektoril. Kõrvutage arvamused allikaga A.

- 4. Selgitage õpilastele, et kollaborantidesse on suhtutud valdavalt negatiivselt (Quisling, Petain). Demonstreerige klassile allikat B. Paluge õpilastel kirjutada analoogne lühiartikkel, mis püüab kollaborante mõista.
- 5. Võrrelge Karl Säre ja Hjalmar Mäe elukäiku allikate C ja D põhjal. Vastake järgnevatele küsimustele.
 - ▶ Kas Karl Säret ja Hjalmar Mäed võib nimetada kollaborantideks? Põhjendage.
 - ▶ Kas nende eluloost võib välja tuua tegevusi, mille tulemusena said eesti rahva huvid kahjustada? Põhjendage.
 - ▶ Millised sündmused või asjaolud nende elukäigus võisid soodustada kollaboratsioonismi? Põhjendage.

2.3.2

A

**TOOLIS-TALUPOEGADE PUNAARMEE
SÕJAVÄE VANDETÖÖTUSE TEKST**

„Mina, Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu kodanik, astudes Töölis-Talupoegade Punaarmee ridade, annan vande ja töotan pühalikult olla aus, vapper, distsiplineeritud ja valvas võitleja, valjult hoida sõjalist ja riiklikku saladust ja vastuvaidlemata täita kõik sõjaväe määrustike nõuded ja komandöride, komissaride ning ülemate käsud.

Mina töotan püüdlilikult õppida sõjaasjandust, igati hoida sõjaväe ja rahva varandust ja olla ustav viimse hingetõmbeni oma Rahvale, oma Nõukogude Kodumaale ja Töölis-Talupoegade Valitsusele.

Mina olen alati valmis Töölis-Talupoegade Valitsuse käsul välja astuma oma Kodumaa — Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu kaitseks ja Töölis-Talupoegade Punaarmee sõdurina ma töotan kaitsta teda mehiselt, asjatundlikult, väärrikalt ja auga, säästmata oma verd ja isegi elu täieliku võidu saavutamiseks vaenlase üle.

Kui ma aga pahatahtlikult rikuksin seda minu pühalikku vandetöötust, siis tabagu mind nõukogude seaduse vali karistus ja töörahva üldine vihkamine ning põlgus.“

★

**ТЕКСТ ВОЕННОЙ ПРИСЯГИ
РАБОЧЕ-КРЕСТЬЯНСКОЙ КРАСНОЙ АРМИИ**

«Я, гражданин Союза Советских Социалистических Республик, вступая в ряды Рабоче-Крестьянской Красной Армии, принимаю присягу и торжественно клянусь быть честным, храбрым, дисциплинированным, бдительным бойцом, строго хранить военную и государственную тайну, беспрекословно выполнять все воинские уставы и приказы командиров, комиссаров и начальников.

Я клянусь добросовестно изучать военное дело, всемерно беречь военное и народное имущество и до последнего дыхания быть преданным своему Народу, своей Советской Родине и Рабоче-Крестьянскому Правительству.

Я всегда готов по приказу Рабоче-Крестьянского Правительства выступить на защиту моей Родины — Союза Советских Социалистических Республик и, как воин Рабоче-Крестьянской Красной Армии, я клянусь защищать ее мужественно, умело, с достоинством и честью, не щадя своей крови и самой жизни для достижения полной победы над врагами.

Если же по злому умыслу я нарушу эту мою торжественную присягу, то пусть меня постигнет суровая кара советского закона, всеобщая ненависть и презрение трудящихся».

Punaarmee sõjaväe vandetöötus. Tallinn, 1941 ja selle venekeelne originaal

B

Lissa # 33

EESTI MEHE!

Ärge laske endid mobiliseerida saksa okupantide poolt rindele kahurilihaks, ega Saksamaale sunnitööle!

Minga metsadesse! — Organiseerige võitlejagruppe saksa okupantide vastu. Hävitage transportvahendeid, purustage silda ja teesid. Rikkuge masinaid mis töötavad okupantidele! Kõigi sellega savutame omale kiiremini vabaduse!

Eestlased - vabanemise-tund on lähedal; kui tahad elada - pead tapma sakslast!

Surm saksa okupantidele!

Eestimaa Vabastamise Pärnumaa Komitee.

Pruun katk. Saksa fašistlik okupatsioon Eestis, 1941–1944. Dokumente ja materjale. Tallinn: Eesti Raamat, 1988. Lk 240.

C

Harald Haberman 1940. aasta suvel:

Kutsun kõiki ausaid kodanikke müüdavate hingede paljastamiseks. Pidage nad kinni. Teatage neist RO-le* või kohalikkudele politseivõimudele, kellele kirjutate ette tarvitada kõige karmimat kätt säärase vastutustundetu elemendi suhtes. [...] Eesti töötav rahvas ei mängi oma võiduga, eesti töötavat rahvast ei mõnitata enam. Igat süüdlast selles tabab kõige rängem karistus.

Herbert Lindmäe. *Suvesõda Tartumaal 1941. Tartu, 1999. Lk 19–20.*

* Rahva omakaitse – nõukogude võimu poolt loodud nn vabatahtlike relvastatud üksused 1940. aasta suvel, miilitsa eelkäija [koostaja märkus].

D

Selitus. 6
 Luitalu
 Tunnus Kaari Raidvälja, kuna tema oli üliõpilane Amelichingus nimes ning ümberajandaid ning veldumunaid kommunist üliõpilane. Tean kindlalt, et juba 1940. a. sügisel oli tema kompartei vanataat. Täis lihtsalt läbi kompartei liikumise Kõniga, Välviga, Jõhviga ja Jõhviga. Sama Kõh ja puhkes nimes tema üliõpilane aulak ühtingul kõnega milles kutsus üles üliõpilaste võitlema vanalaste vastu. Samuti on tema teinud puhkudel teinud sõnaga üliõpilastele. Kas tema üliõpilaste ühendamistest on võttis, vaa mina ei tea, kuid avatavasti mitte, sest needel päevadel viibis tema päevad läbi üliõpilasmajas, kus mina teinud raamatupidajana. Järgi kuu lõpu poolt aga tema oli päevad viin üliõpilasmajast kodumaa ning aruajaja Vahmal itles et Raidväl on maal. Täpselt Raidväl viibis alati üliõpilasmajas.
 3. 41.
 Luitalu
 vanataat

Pruun katk. *Saksa fašistlik okupatsioon Eestis, 1941–1944. Dokumente ja materjale. Tallinn: Eesti Raamat, 1988. Lk 185.*

Tööülesanded

1. Mil viisil võis allikates A, B, ja C esitatud soodustada kollaboratsiooni? Tooge näiteid.
2. Kas konstaabel Luitalu võib pidada kollaborandiks (allikas D)? Põhjendage.

2.3.3

A

Dr. Mäe ohkamine

[...]

Hüppan siia, hüppan sinna,
hirmujudin täidab rinna.
Oh mu Ostland lendab uppi,
söö nüüd ise kõrvend suppi.
Ostland, Ostland uppi lüüdaks,
Eestit, Eestit appi hüüaks:
Eesti pojad, tulge appi,
aidake mu mõistust nappi!

[...]

Oskar Loorits. Okupatsioon rahvapilke kõverpeeglis. Tallinn, 1994. Lk 72.

B

Vares väga linnukene lendas Moskva uulitsalle
kargas Kremli katuselle – Vabariigi matuselle.
Seal ta keksis, seal ta vaakus, Eestit Stalinile pakkus.
Oma sugurahva naha nokkis tiblade ees maha.

Herbert Lindpere. Suvesõda Tartumaal. Tartu, 1999. Lk 34.

C

1943. aasta algul toimus Tartus omakaitse poolt korraldatud koosviibimine. Üks seal esitatud lauludest kõlas järgmiselt:
Olen vaene eesti sõdur kaugel ida ra`al,
aga minu neiu Fritsu rinna na`al.
Vihkan eesti neidu, keda armastin,
austan eesti ema, kes minda kasvatand.

Eesti neiu süda kuulub sellele,
kes ju muistsest ajast meie vaenlane!
Vihkan eesti neidu, keda armastin,
austan eesti ema, kes mind kasvatand.

Arno Raag. Saatuslikus kolmnurgas. Mälestusi 1939–1944. Eesti Kirjanike kooperatiiv, 1974. Lk 170–171.

D

Peame tänutundes konstateerima ÜK(b)P KK ja NSV Liidu valitsuse juhtivat ja abistavat osa meie noore nõukogude vabariigi ehitamisel, peame kõrgelt hindama sm. Stalini isiklikku osavõttu meie sotsialistliku ülesehitustöö ja selle arengu juhtimisest. Lakkamatult ja pidevalt jälgis sm. Stalin kõiki meie üritusi, abistades suurejooneliselt kõikidel aladel, kus tekkis raskusi.

Karl Säre. Aruanne EK(b)P Keskkomitee tegevusest EK(b)P IV kongressil ja kongressi resolutsioon aruande kohta (5.–8. veebruarini 1941.a.). Tallinn, 1941. Lk 19.

E

Selle pandiks on ÜK(b)P ja meie suure Stalini juhtimine.

(Kauakestev aplaus.)

Elagu Marxi-Engelsi-Lenini-Stalini suur võitmatu lipp!

(Kauakestev aplaus.)

Elagu Eestimaa Kommunistlik (bolševikkude) Partei!

(Kauakestev tormiline aplaus.)

Elagu suur bolševikkude partei ja tema Leninlik-Stalinlik Keskkomitee! (Kauakestev tormiline aplaus. Tõustakse püsti. Aplaus.)

Elagu meie suur juht ja õpetaja seltsimees STALIN! (Kauakestev tormiline ovatsioon, tõustakse püsti. – Hüüded: Hurraa! Elagu suur Stalin! Hurraa! – Tormiline aplaus.)

Karl Säre. Aruanne EK(b)P Keskkomitee tegevusest EK(b)P IV kongressil ja kongressi resolutsioon aruande kohta (5.–8. veebruarini 1941.a.). Tallinn, 1941. Lk 62.

F

Eestimaa oli küll vabastatud, kuid varemeis. Juba mõeldi tema ülesehitusele, kuid enne pidi võitma vaenlase. Selleks liituvadki eesti vabatahtlikud saksa vägedega ja astuvad Eesti leegioni. Nad võitlevad selle eest, et Eesti ajaloo rängad silmapildid ja halvad ajad oleksid jäädavalt möödas ja et vaba eesti rahvas saaks sama-väärsena seista teiste rahvaste kõrval uues loodavas Euroopas.

Juhan Parijõgi, Toomas Algma, Elmar Kuusik. Ajalugu algkooli VI klassile. Tallinn, 1942. Lk 47.

G

Eesti muistne vabadusvõitlus. Selle käsitlus ei tohi tekitada alaväärsustunnet, enam siis juba uhkustunnet. Üksikud elavalt ning konkreetselt ettekantud võitluse etapid haaravad õpilast ning tema sümpaatiat. Ta jälgib vaimustusega oma esivanemate vaprust ja visadust, ta on vapustatud nende allajäämisest. Kuid ta mõistab, et allajäämine oli allajäämine ülejõule ning kõrgemale sõjalisele kultuurile. Ja ka muidu leidis eesti vapper sõdur sakslases endale väärrika vastase.

Eesti kool. Päevaküsimusi noorsookasvataja tööalalt. 1. Toimetaja K. Ollik. Tallinn, 1943. Lk 77–78.

Tööülesanded

1. Millisest sündmusest kõnelevad allikad A ja B? Milles seisneb luuletuse mõte ja kes võis olla nende autoriks?
2. Mis võis olla allika C kirjutamise põhjus? Kes võis olla selle autor?
3. **Rühmatöö.**
Jagage klass rühmadesse. Andke igale rühmale üks (erinev) luuletuse tekst. Rühma ülesandeks on joonistada luuletuse teksti järgi karikatuur. Demonstree-rige karikatuure klassi ees ja paluge õpilastel arvata, milline luuletus oli karikatuuri aluseks (allikad A–B).

4. Hinnake allikaid *D* ja *E*.
 - ▶ Kas tegemist võib olla K. Säre siiraste sõnade või ajastust tulenevate kohustuslike fraasidega? Põhjendage.
 - ▶ Kas antud hüüdlauseid võisid kedagi 1941. aasta talvel kallutada uue – nõukogude võimu poole? Põhjendage.
5. Kellele on suunatud allikad *F* ja *G*? Miks oli just see sihtgrupp Saksa okupatsioonivõimudele tähtis? Millised asjaolud tekstides viitavad, et need pärinevad just Saksa okupatsiooni ajast?

2.3.4

A

Oskar Angelus. Tuhande valitseja maa. Mälestusi Saksa okupatsiooni ajast 1941–1944. Tallinn: Olion, 1995.

B

1940. aasta. Eel- ja järellugu. Koostanud K. Sotsilovski. Tallinn, 1991. Lk 75.

C

<http://www.historyplace.com/worldwar2/holocaust/h-einz-42.htm>. [10.01.2004].

Tööülesanded

1. Analüüsige allikaid A ja B.
 - ▶ Millise okupatsiooniga on tegemist? Mille põhjal te seda otsustate?
 - ▶ Pakkuge pildile allkiri.
 - ▶ Kas pildil kujutatud isikuid võib nimetada kollaborantideks? Põhjendage oma seisukohta.
2. Leidke allika A ja B piltidel esinevaid sarnasusi. Põhjendage.
3. Analüüsige allikat C.
 - ▶ Kirjeldage, mida on pildil kujutatud.
 - ▶ Allkirjastage pilt.
 - ▶ Kas allikal C olevad inimesed võisid olla pärit allikatelt A ja B?
 - ▶ Kas allikal C kujutatud sõdureid võib pidada sõjakurjategijateks või käsutäitjateks? Põhjendage.

2.3.5

A

1940. aasta. Eel- ja järellugu. Koostanud K. Sotsilovski. Tallinn, 1991. Lk 82.

B

Oskar Angelus. Tuhande valitseja maa. Mälestusi Saksa okupatsiooni ajast 1941–1944. Olion, 1995.

C

Eesti Pildileht, 1943. Nr. 2.

D

Kaks aastat Eesti Omavalitsust
Memento E. Omavalitsuse direktoritele täidet ja tagasvõetud

Eesti Omavalitsuse juht dr. H. Nõu koos Eesti Omavalitsuse juhtidega

E. Omavalitsuse juht dr. H. Nõu kõneleb mees- ja naissõjaväele kokkusaamisel „Jumalale“

Õnnejuhataja G. Anger teeb ühise Tallinna Lõunapiiride kaitsmisele peetava sõjaväe loetelu

Nõudmine ja vahendamine dr. A. Vessali annab sõjaväele kätte registreerimisraamatid

Tehnikadirektor A. Kallik teeb ühise sõjaväe registreerimise sõjaväelaste kinnitamiseks kinnituse taotlemise plaani

Foto: H. Kallik ja M. S. Lõngemäe

Eesti Pildileht, 1943. Nr. 3.

E

1940. aasta. Eel- ja järellugu. Koostanud K. Sotsilovski. Tallinn, 1991. Lk 78.

F

1940. aasta. Eel- ja järellugu. Koostanud K. Sotsilovski. Tallinn, 1991. Lk 87.

G

1		2	3	4		5		6	7	8	9	10		11
12					13									
14							15						16	
	17					18					19	20		
21				22		23				24				
25		26		27				28	29					
	30				31		32		33		34			
35			36		37				38					
39									40		41	42		43
44									45					
46				47										48
		49				50				51				
52							53						54	

Ristsõnad nr. 1 Põikread: 1 Geniaalne väejuht Saksa armees. 5 F. Tuglase teos. 12 Eendine eesti ajakiri. 13 Operett „Estonia“ lavastusist. 14 Joh. Bojeri teos. 15 Kuulus viialikumetnik. 17 Saksa kirjanik XIX s. 19 Seni veel Nõukogude Liidule kuuluv sadam Mustas meres. 22 Prantsuse riigimees. 24 Mitte sügav. 25 Bolševike poolt mõrvatud eesti prants. 28 Alalilled. 30 Viljapuu. 32 Keha mäksõna. 34 Asundus Tartumaal. 36 Tuntuks filminäitlejanna. 39 Soome kirjaniku esinimi ja nimi, † 1934. 41 Strindbergi romaan. 44 Saarestik Ameerika rannikul. 45 Taime osa. 46 Saar Iiri meres. 47 O. Lotza teos. 49 Lapsevanem. 50 Vana-kreeka maajumalanna. 51 Taiplik. 52 Ettemaka. 53 Tühtkuju põhjateevna. 54 Veestõlak

Püstread: 1 Linn Nõukogude Liidus, mis korduvalt on lahingukoerises omanikku vahetanud. 2 Jõgi, mille piirkond on suurte lahingute tallemaaks. 3 Suurtüki liik. 4 Eesti luuletaja, †. 5 Kehaosa. 6teputukas. 7 Saksa kirjanik XIX s. 8 Isikuline ascoõna. 9 Tegevuspiirkond. 10 Eendine Eesti riigimees. 11 Kuulus Händeli heliloo. 13 Järv, mille kallastel peetakas edukaids tõrjelahinguid. 16 Naisemini. 18 Suurvük antiikajal. 20 Muinas-akandõnnavia usundi peajumal. 21 Jutustus eestlaste minevikust. 23 Põhjamerle ssubuv jõgi. 24 Põhja-Aafrikas elava rahvastiku liige. 26 Bolševismivastase võitluse rakendunud riik Euroopas. 27 Liid. 29 Alumiinumi keemiline märk. 31 End. laseisev riik Euroopas, mis langeb bolševike vägivalda rüppe. 32 Jõgi Lääne-Aafrikas. 35 Saar Läänemeres. 37 Kalapüügiriist. 38 Noot. 40 Linnu kehaosa — mitmuses. 41 Linn Afganistanis. 42 Linn Jaapanis. 43 Kaks ühesugust vokaali. 48 Vald Harjumaal.

Eesti Pildileht. 1943. Nr. 2.

Tööülesanded

1. Keda allikatel A ja B kujutatud isikutest võib pidada kollaborantideks ja keda mitte? Põhjendage.
2. Millised fotod kajastavad Nõukogude, millised Saksa okupatsiooni aega? Millised detailid fotodel on sarnased? Kas kedagi pildil olevatest inimestest võib nimetada kollaborandiks (allikad A–F)?

3. Kujutage ette, et olete:
 - a) ajakirjanik Eestis Saksa okupatsiooni ajal;
 - b) Punaarmee rindeajakirjanik Teise maailmasõja ajal.Kuidas allkirjastaksite allikad *A–F*? Põhjendage otsuseid lähtuvalt oma rollist.
4. Millise okupatsiooni ajal on ristsõna ilmunud (allikas *G*)? Põhjendage.
5. Proovige ristsõna lahendada.

3

Inimsusevastased kuriteod Eestis – kuidas oli see võimalik?

20. sajand läks ajalukku ühe verisema aastasajana, mis tõi kannatusi enneolematult suurele osale inimkonnast.

Eestis on kolm riiklikku tähtpäeva, mil meenutatakse neid, kes 20. sajandi riikliku terroripoliitika tõttu kannatasid: 27. jaanuar, 25. märts ja 14. juuni. Käesolevas peatükis on püütud avada Teise maailmasõja ajal ja järel Eestis või Eesti elanike vastu toimunud kuritegude tagamaid. Kuidas oli võimalik, et väikese Eesti pinnal hukati nii palju inimesi? Kes vastutavad nende kuritegude eest ja mis sundis inimesi neid kuritegusid toime panema? Kas kuriteod olid suunatud kindla rahvusgrupi vastu või mitte? Järgnevate allikakatkete eesmärk on valgustada kurbade ajaloosündmuste mõningaid külgi. Allikad on valitud põhiliselt koostaja nägemusest ja lähenemisnurgast lähtuvalt. Tegemist on vaid kildudega mosaiigis. Allikate valiku puhul ei ole silmas peetud võrdsust ja tasakaalu, vaid teemasid ja elanikkonnakihte, mida on seni vähem käsitletud.

Materjali eesmärk on panna õpilasi toimunu üle mõtlema ja arutlema, kas sellised koledused toimusid ainult seetõttu, et Eesti oli okupeeritud või oli teisigi põhjusi? Et tegemist on väga kurbade ja emotsionaalselt rõhuvate sündmustega, siis on loomulik, et õpetaja kui professionaal ja elukogenum inimene jälgib ja juhib arutelude käiku, et õpilased oma teadmiste ja kogemuste nappuse tõttu ei teeks liiga kiireid ja tormakaid järeldusi.

3.1 Kes olid repressioonide ohvrid Eestis?

Käesolev teema on jaotatud kaheks suureks osaks lähtuvalt sellest, millise võimu ajal repressioonid toimusid.

Toodud materjalide abil saavad õpilased ettekujutuse olukorrast, mis valitses Eestis alates 1940. aastast, mil kogu senine elukorraldus ja väärtushinnangud olid pea peale pööratud ning suur osa rahvastikust kaotas nii Nõukogude kui ka Saksa vägivallarežiimi tõttu oma perekonnaliikmeid ja sõpru. Ära on näidatud, et represseerijaid ja represseeritavaid oli kõikide Eesti rahvusrühmade seast.

Juutide traagiline saatus Saksa okupatsiooni aegses Eestis on üks vastuolulisemaid ja valusamaid teemasid. Käesolevas kogumikus on sellel pikemalt peatunud, et õpilastel oleks võimalik paremini mõista nende kurbade sündmuste tagamaid.

Nõukogude repressioonide allikatena on kasutatud vene ja rootsi rahvusest inimeste ülekuulamisprotokolle, kuivõrd nende rahvusgruppide vastu toime pandud repressioonide kohta ei ole eesti keeles ilmunud isegi mälestusi, rääkimata teaduslikest käsitlustest. Loomulikult on Riigiarhiivi Filiaalis (ERAF, endine Parteiarhiiv) säilitatavatest ülekuulamisprotokollidest valdav enamik eestlaste kohta, aga et käesoleva käsiraamatu eesmärk on ka teiste Eesti rahvusrühmade saatuse valgustamine, siis on tasakaal mõnevõrra viimaste kasuks paigast ära.

Tööülesannete ja allikate valikul on seatud eesmärgiks õpilaste tähelepanu juhtimine allikate erinevatele tõlgendusvõimalustele, allikakriitika olulisusele erinevate allikaliikide puhul. Õpetaja peaks seda iga kord üle kordama, sest õpilased puutuvad selliste materjalidega kokku peaaesjalikult ajalootunnis.

3.1.1 Nõukogude repressioonid

A

Aastast 1939 kuni 1980. aastate lõpuni arreteeriti Eestis nõukogude julgeolekorganite poolt Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise riikliku Komisjoni andmetel u 142 000 inimest. Allpool on ära toodud mõned näited.

Andmete järjekord: Perekonnanimi; Eesnimi; Rahvus; Sünniaasta; Sünnikoht; Haridus; Elukutse; Arreteerimise kuupäev ja koht; Otsus; Otsuse kuupäev; Karistus; Süüdistus.

Lühendid: asum – asumisel; arr – arreteeritud; erin. – erinõupidamine (kohtute liik); khk – kihelkond; kinnip-k – kinnipidamiskoht; obl – oblast; s – sündinud; sovh – sovhoos; surn – surnud; trib – tribunal; v – vald; vab – vabastatud.

AKEL, Friedrich-Karl [...] s. 05.09.1871 Pärnumaa Halliste khk; med. kõrgh., EV end. Riigivanem, kolmekordne välisminister, Eesti saadik Soomes, Rootsis ja Sakamaal, arr. 17.10.40 Tallinn, Roosikrantsi 10-2; trib. 03.07.41; surmaotsus; kinnip-k. Tallinn, otsus täide viidud 03.07.41.

Adamson, Mihkel [...] s. 1904 Pärnumaa [...], 5 kl., kalur Orajoe sovh. «Kalur», arr. 08.02.50 [...] karistus 25+5, vähendati. 10 a-le; [...] Oli Saksa sõjaväes ja Omakaitstes.

Agejeva, Niina [...] Venelane, s. 1922 Narva, 8 kl., juuksur, arr. 30.07.44 Leningradi obl.[...], erin. 28.08.45 [...] 5a. Tegi koostööd sakslastega.

Bobkov, Nikolai [...] Venelane, s. 1900 Peterburi, 4 kl., kingsepp, arr. 01.03.46 Pärnu, Jõe 26-2, trib. 18.07.46 [...] 10+5. Töötas Saksa politseis.

Grodzenskaja, Maria [...] Juut, s. 1918. Valgevene, end. Poola, keskharidus, ettekandja, arr. 12.11.44 [...] vab. 07.02.45. Koostöö sakslastega.

Grupp, Julia [...] Juut, s. 1924 Valga, keskhariidus, puhvetimüüja, arr. 12.11.44. [...] vab. 07.02.45. Koostöö sakslastega.

Gutkin, Geinrich [...] Juut, s. 1879 Tallinn, kõrghariidus, kaupmees, arr. 14.06.41 Tallinn, Viru 4-5 [...] surn. 11.10.41. Oli menševik, kaupluse omanik, Riigikogu liige.

Kann, Peeter [...] s. 1883 Muhu, sõjaväeprokurör, kohtuametnik, arr. 13.12.40 Tallinn, Gonsiori 31-24 [...] surmaotsus, 17.05.41 surmaotsus asendati 10. a; kinnip-k. Molotovi obl. Ussollag, surn. asum. 18.01.43. Tsaariarmee kapten. Vabadussõda.

Kuperjanov, Alice [...] 05.11.1894 Tartumaa Aru v., keskh., raamatupidaja, arr. Tartu, Eha 23a-1, erin. 17.06.42 [...]; surmaotsus; kinnip-k. Sverdlovski obl. Sevurallag, otsus täide viidud 17.07.42. Naiskodukaitse. Julius Kuperjanovi abikaasa.

Madisson, Hans [...] s. 12.12.1887 Valgamaa Kuigatsi v., kõrg., arst, professor, Tartu kohtumed. ekspert, arr. 11.05.45, erin. 04.03.46 §58-1a, 58-1b, 58-11, 5a.; Tjumeni obl, vab. 1950. Süüdistati osavõtus Tartu vanglas 1941. a. toimunud mõrvade uurimisest. (Surn. 23.05.56 Tartu.).

Seppar, Rudolf [...] 27.08.1899 Narva, ohvitser, arr. Narva, Tallinna mnt. 4-6, erin. [...] surmaotsus; kinnip-k. Sverdlovski obl. Sevurallag, otsus täide viidud 24.04.42. Judenitši armee. Kaitseliit. Valgetäht. Isamaaliit.,

Seppar, Lucia [...] eelmise abikaasa, 01.06.1899; Tomski obl. Vasjugani raj. Dalni Jar, surn. asum. 01.11.44.

Poliitilised arreteerimised Eestis. 1940–1988. Kõide 2. Koostanud Leo Õispuu. Eesti Represseeritute Registri Büroo jt. Tallinn, 1998.

* Juhul, kui rahvus puudub, on tegemist eestlasega.

B

1940. aasta juunipöörde järel likvideeris Nõukogude võim juba juulis juudi kultuur-autonoomia ning sulges juuli-augusti jooksul kõik juudi seltsid, ühingud ja korporatsioonid, tehes seda pahempoolse juudiorganisatsiooni «Licht» nimekirja alusel. 1941. aasta 14. juunil küüditasid nõukogude võimuorganid umbes 400 eesti juuti, mis Vello Salo sõnul oli Eestis elanud juutide koguarvuga võrreldes kümme korda suurem näitaja kui eestlaste puhul.*

Eugenia Gurin-Loov. Eesti juutide katastroof. Tallinn: Horisont, 1994. Lk 5.

* võrdluseks: Eestist küüditati kokku üle 10 000 inimese 1941. ja 20 722 inimest 1949. aastal [koostaja märkus].

C

26. novembril 1952 võeti ENSV julgeolekuministeriumis vastu otsus, mille kohaselt tuli «taotleda NSV Liidu Julgeoleku Ministeriumi erinõupidamise ees» ema ja õe «väljasaatmist Krasnojarski Kraisse Julgeoleku Ministeriumi organite järelvalve alla» Sest ema ja õde olevat end varjanud 1949. aasta väljasaatmise eest Siberisse. Võetakse teadmiseks ka Verhne-Ussinski SO* 26. veebruari 1951 teates nr. 324 avaldatud seisukoht, et minu [küüditatud] vanaema ei suuda mind [11-aastast eesti poissi] üksinda üleval pida. Ollakse seisukohal, et ema on sotsiaalselt ohtlik. Ta olevat bandiidi naine, kes pealegi on isast [isa oli juba 1944. aastast GULAG-is] materiaalselt sõltuv!? [...]

Järgmine peatus teel Siberisse oli Leningradi vanglas. [...] Järgnes rongisõit [...] tagasi Rakveresse! [...] «Saatelehel» puuduvat üks inimene, minu õde [9-aastane]! Veel viis päeva kodumaa pinnal ja siis tagasi Leningradi. Seekord hoopis teise vanglasse. Oli nelipühade esimene püha. Kambritoideks toored hapukapsad ja peotäis soolasilke. [...] Kaks nädalat tuli emal-õel olla Kirovi vangla tsaariaegsetes puithoonetes, kus lastega naised paigutati eraldi kambritesse.[...] Sverdlovski vanglale järgnesid Novosibirski tsaariaegne vangla, Krasnojarski võrdlemisi «korralik» vangla.

Kuno Raude. Suurriikide jõupoliitika meelevaldas. // Küüditatud 1949. Lääne-Virumaa. Eesti Õigusvastaselt Represseeritute Liit Memento Rakvere ühing. Rakvere, 1999. Lk 124, 126.

* siseasjade osakond [koostaja märkus].

D

Ülekuulamisprotokoll

Tartu 1. juuli 1945. Mina, NKVD Tartu Linna 2. osakonna ülema asetäitja kapten Volšonok, kuulasin üle

Baranin Georgi Konstantini poeg sündinud 1904. aastal Pritšudski vallas Tartu maakonnas, venelane, Nõukogude Liidu kodanik. Abielus, 6 last, elukutselt kalur. Elukoht Suur-Kolkja küla Peipsiääre vallas.

[...]

Küsimus: Millega seletate, et Teie üksi vabanesite [saksa koonduslaagrist], kui teised kõik lasti maha?

Vastus: Seletan seda sellega, et tõenäoliselt ei teatud, et olin hävituspataljoni liige, kuna ma ei röövinud ega tapnud, hävituspataljoni liikmetega tegemist ei teinud, vaid põhiliselt aitasin miilitsat: olin telefonivalves ja postil.

Küsimus: Te ütlesite, et ei röövinud ega tapnud kedagi aga, kes seda siis tegid?

Vastus: Seda tegid Peipsiääre valla hävituspataljoni liikmed. Enne taganemist ja sakslaste tulekut süütasid nad maju, röövisid kõiki talusid ja kauplusi Suur-Kolkja Ninasel ja Alatskivil. Tapsid inimesi. Tapsid Eduard Raua õe Alma Raua, [?]Villu, keda süüdistati teele ummistuse tekitamises takistamiseks nõukogude vägede taandumist. Põletasid Raua, Rätsepa ja Mesipuu talu.

Küsimus: Kas leiaste, et Peipsiääre valla hävituspataljon toimis 1941. aastal sakslaste tuleku eel valesti?

Vastus: Jah, leian, et valesti.

[...]

Küsimus: Keda te nimetatud isikutest hoiatasite selle eest, et neid kavatsetakse arreteerida?

Vastus: Mina ei teadnud sellest midagi ja ei hoiatanud kedagi.

Küsimus: Vale. Te varjate tõde ja valetate ja püüate vastutusest kõrvale hoida. Vastake ausalt [...].

Vastus: Jah, olen süüdi, ma varjasin uurimise eest fakte selle kohta, et 1941. aastal, kui hävituspataljoni liikmed kavatsesid arreteerida rahvavaenlast Aleksander Freibergi, hoiatasin ma teda, et ta läheks metsa ja varjaks end sakslaste tulekuni.

[...]

Küsimus: Kas te kuulusite Omakaitseesse?

Vastus: Ei kuulunud.

Küsimus: Milliseid Omakaitse poolt antud ülesandeid te täitsite?

Vastus: Valvasin järve ääres paate, et punaarmeelased ei pääseks üle järve Nõukogude Liitu.

[...]

ERAF. F. 130. S. 13219. L 10–13.

E

Selles brigaadis tutvusin jälle omamoodi õnnetu mehega. Ta oli olnud eesti korpu-se mees ja oma maailmavaadetelt natuke valitseva korra pooldaja. Ega seda keegi talle nina peale torkima ei läinud, kuid tagaselja muiati küll. Ta oli enne sõda Eestis kõvasti autoasjandust õppinud, ka omal käel. Peale demoppi* läks ta tööle autokooli. Süda kohe tõmbas ja nagu vana kooli mees, ei sallinud ta laisklemist ega muidu lollitamist. Ise oli ta tipp-topp ja nõudis seda ka poistelt. Aga mõnele vimkamehele käis see järjekindlus üle jõu ning poisid tulid enda arvates geniaalsele mõttele. «Vana» pintsakurevääri alla sokutati sini-must-valge lipuke ja helistati, kuhu vaja. Vastavad mehed kontrollisid ja leidsid lipu! Pealegi väitsid poisid, et

BMW on ikka parem pill kui mistahes nõukogude oma. «Kust te seda teate?» «Õpetaja ütles!» Ja kümme aastat oligi kindlustatud.

Fred Salu. Elu varjuküljel. Tallinn, 1997. Lk 90–91.

* autor peab silmas ilmselt demobiliseerimist [koostaja märkus].

F

Süüdistuskokkuvõte

14. juunil 1941 arreteeriti Eesti NSV NKVD organite poolt Sergei Andrei poeg Baikov, 4500 ha suuruse 20 töölisega suurmõisniku poeg, 1919. aastal mobiliseeriti Baikov valgeeestlaste armeesse ja viidi üle Judenitši armeesse, kus poole aasta jooksul teenis kirjutaja ametikohal. Eesti territooriumil elades juhtis Vene klubi tegevust, mis viis läbi kasvatuslikku tööd revolutsioonivastase võitluse vaimus. 1925. aastal oli kirikunõukogu liige Narva linnas. 4 töölisega kulakliku majapidamise omanik Oli vastastikusekrediidiabi panga osanik. Koos emaga omas 10 000 krooni sääste. [...]

[...] tunnistas end uurimise käigus süüdi [...]

Karistuseks 5 aastat asumist.

Süüdimõistev otsus 18. märtsist 1942. aastal Sverdlovskis.

Suri 15.06.1943 Novgorodi oblastis.

Ülekuulamisprotokoll

11. nov 1941

Perekonnanimi: Baikov

Nimi ja isanimi: Sergei Andrei poeg

Sünniaeg: 1896

Sünnikoht: ENSV-s Narva vallas

[...]

Küsimus: Millised ülesanded olid Vene klubil?

Vastus: Vene klubi tegevus oli üldhariv ja kultuurialane kasvatus töö.

Küsimus: Kas klubi poliitiline töö oli suunatud Nõukogude võimu vastu?

Vastus: Otseselt sellist tegevust ei olnud. Klubi püüdis hoiduda poliitilistest küsimustest.

Küsimus: Kas klubil oli raamatukogu?

Vastus: Jah, oli küll.

Küsimus: Kas raamatukogus leidis kontrevolutsioonilisi ja monarhistlikke raamatuid?

Vastus: Jah [...]

Küsimus: Kas te olite monarhistliku organisatsiooni liige?

Vastus: Ei olnud.

Küsimus: Keda te Narva monarhistidest tundsite?

Vastus: Tundsin Nikolai Jakovlevi ja Jakubovi, teisi ei tea.

[...]

ERAF. F. 130. S. 9217. L 6–7,17–18.

G

Fjodor Ivani poeg Baranov, rahvuselt venelane oli sündinud Gatsšina linnas, päritolult talupoeg, kaupluse omanik. 1917 lõpetas lipnike kooli, 1919–20 teenis Judenitši väes. Mõisteti 1941. aasta märtsis 8 aastaks sunnitööle.

Tunnistaja Oblomkova [Baranovi naaber] **ülekuulamisprotokoll 13. novembrist 1940**

Küsimus: Kas tunnete Fjodor Ivani poeg Baranovit?

Vastus: Jah

[...]

Küsimus: Mida teate Baranovi kuritegeliku tegevuse kohta?

Vastus: Baranovi kuritegeliku tegevuse kohta tean, et ta oli nõukogude võimu vastu vaenulikult meelestatud, vihkab nõukogude võimu ja Punaarmeed. Enne nõukogude võimu kehtestamist Eestis ütles Baranov: Nõukogude ohvitserid ja nende perekonnad tulid puupaljastena siia, ostavad kauplused tühjaks, aga need on alles õied, marju näeb alles siis, kui kehtestatakse nõukogude võim.

Tunnistaja Oblomkov [Baranovi naaber]

Küsimus: Mida teate Baranovi kuritegeliku tegevuse kohta?

Vastus: [...] oli meelestatud nõukogudevastaselt ja kiitis kapitalistlikku korda.

Juunis, kui tuli juttu nõukogude vägede saabumisest Eestisse ütles Baranov:

Asjata lasti nõukogude armee Eestisse. Eesti oleks olnud võimeline Nõukogude Liiduga sõdima. [...]

ERAF. F 130. S 9349. L 19–20, 35.

H

Vene rahvusest **Dimitri Golubjatnikov** oli aastatel 1932–39 Muhus arst ja agar seltskonnategelane – Muhu haridusseltsi «Tulevik» esimees, Kaitseliidu Muhu kompanii arst jne. Arreteeriti nõukogude julgeolekuorganite poolt 22. juulil 1941. Suri vangistuses 1942. aastal.

Mälestuskivi Muhu pastoraadi õuel. Foto Eda Maripuu.

ERAF. F 130. S 7429. L 2; Eesti saarte sotsiaalolustik ja tegelased. Tartu, 1939. Lk 70.

Tunnistaja Baarman Arseni [rootslane, EK(b)P liikmekandidaat, haridus 3 klassi, põllutöölaine] **ülekuulamisprotokoll 17. märtsist 1941:**

Küsimus: Mida Teie teate kihutustööst, mis tehakse rootsi rahvusest kodanike seas väljarändamiseks Rootsi.

Vastus: Siin meie vallas Noarootsis mina ei tea kedagi, kes oleks sellist kihutus- tööd teinud. Olen kuulnud ainult, et ankeete ja juhtnööre on andnud N. Blees, kooli- õpetaja põllutöökoolis. [...]

Süüdistatava Nikolai Bleesi [rahvuselt rootslane, Noarootsi kooliõpetaja Rootsi vä- hemusrahvuse sekretär, Rootsi Vasa ordeni kavaler, Riigikogu liige] **ülekuulamis- protokoll 23. augustist 1941**

[...]

Küsimus: Teid arreteeriti [14. juunil 1941] Süüdistatuna selles, et agiteerisite roots- lasi Eesti NSV-st välja sõitma, levitades seejuures laimavaid väljamõeldisi Nõuko- gude Liidu kohta. Kas see on tõsi?

Vastus: Ei, eitan seda kategooriliselt. Ma ei teinud mitte kunagi mingisugust agi- tatsiooni Eesti NSV-st emigreerimise kasuks.

[...]

Küsimus: Millise varjunime all ja kui kaua te töötasite NKVD organites?

Vastus: Alustasin NKVD salajase kaastöölisena tööd 1940. aasta augustis, algul numbri 30 all ja hiljem varjunime Blank all.

Küsimus: Uurimisel on kindlaks tehtud, et olles NKVD kaastööline, viisite te läbi provokatsioone varjates seda organite eest. Kas kinnitate seda?

Vastus: Ei.

[...]

Kuulas üle Stalingradi oblasti NKVD uurimisosakonna uurija julgeoleku seersant

[...]

[N. Blees suri 25. oktoobril 1941]

ERAF. F 130. S 330. L 11–16.

Tööülesanded

1. Iseloomustage Nõukogude repressioonide ohvraid (allikad A, B, C, E, F ja I).

► Täitke tabel.

Sugu	Rahvus	Vanus	Sotsiaalne päritolu/ elukutse	Süüdistus

► Tehke tabeli põhjal järeldus, keda repressiooni. Milliseid eesmärke täitis rep- ressiivpoliitika NSV Liidus? Järelduse tegemisel kasutage ka õpikut ja oma teadmisi.

2. Kus ülekuulatatav Baranin oli sündinud ja kus ta arreteerimise ajal elas (allikas D)? Kas ta oli elukohta vahetanud?

3. Millised oli venelaste valikuvõimalused Eestis enne Saksa okupatsiooni, Suve- sõja ajal ja Saksa okupatsiooni ajal (allikad A ja D, vt ka ptk. 3.1.2. allikas E ja 2.2.1.)?

4. Mis võis olla põhjuseks, et ülekuulatatav oma senistest ütlustest järsku loobus ja end süüdi tunnistas (allikas D)? Tehke järeldus julgeolekuorganitele antud tun- nistuste usaldusvärsuse kohta ka allikas I põhjal.

5. Kes ja millistel põhjustel andsid tunnistusi oma kaaskodanike vastu, kaebasid nende peale või tegid koostööd repressiivorganitega (allikad *D*, *F* ja *I*)? Põhjendage.
6. Tehke allikas *I* põhjal järeldus, mis ootas allikates *E* ja *F* mainitud inimesi. Kas ülekuulatatavad tegid koostööd NKVD-ga? Kuivõrd neil oli võimalik valida, kas teha koostööd või mitte? Millist koostööd neilt oodati?
7. Võrdle Sergei Baikovi süüdistuskokkuvõtet ülekuulamisprotokolliga (allikas *E*). Milles Baikovi süüdistati? Milliste Baikovi ütluste alusel otsus langetati?
8. Iseloomustage venelaste elu (millega tegelesid, kus elasid) Eestis enne Teist maailmasõda. Milline oli nende suhtumine nõukogude võimu (allikad *D*, *E*, *F* ja *G*)?
9. Milles süüdistati Eesti elanikke (allikad *A*, *B*, *C*, *D*, *E* ja *I*)? Võrdle Nõukogude julgeolekuorganite süüdistusi Saksa vastavate organite süüdistustega (ptk 3.1.2. allikas *E*)? Millest tulenevad sarnasused, millest erinevused?
10. Iseloomustage hävituspataljonide koosseisu ja tegevust Eestis 1941. aastal (allikas *D*; vt ka ptk 3.1.2. allikad *E* ja *F*). Kuidas võis nende tegevus mõjutada Eesti elanike meelsust sõja alguses?
11. Keda me mälestame 14. juuni leinapäeval? Kas 14. juuni on rahvuslik leinapäev? Kas see päev lahutab või ühendab Eestis elavaid rahvuseid? Põhjendage (allikad *B*, *F*, *H* ja *I*).

3.1.2

Saksa okupatsiooni aegsed repressioonid. Holokaust ja Eesti

Kohad, kus Saksa okupatsiooni ajal Eestis asusid laagrid või hukati juute. Nn Vaivara süsteemi laagrites peeti kinni peamiselt Lääne- ja Kesk-Euroopast deporteeritud juute. Tallinnas, Tartus ja Pärnus jne hukati kohalikke elanikke.

Alus: Riho Västriku. Klooga koonduslaager – Vaivara süsteemi koletu lõpp. // Vikerkaar. 2001. 8–9. 2001. Lk 147–155.

A

[...] ajavahemikus juulis 1941 novembrini 1944 hukati või hukkus u 7800 EV kodanikku.

[...] andmed on säilinud u 5000 surmaotsusega lõppenud protsessi kohta.

Rahvuse järgi jagunesid hukkunud järgmiselt:

Rahvus	Osakaal (%)
Eestlased	69,4
Venelased	15,2
Juudid	11,9
Mustlased	3,1
Muud	0,4

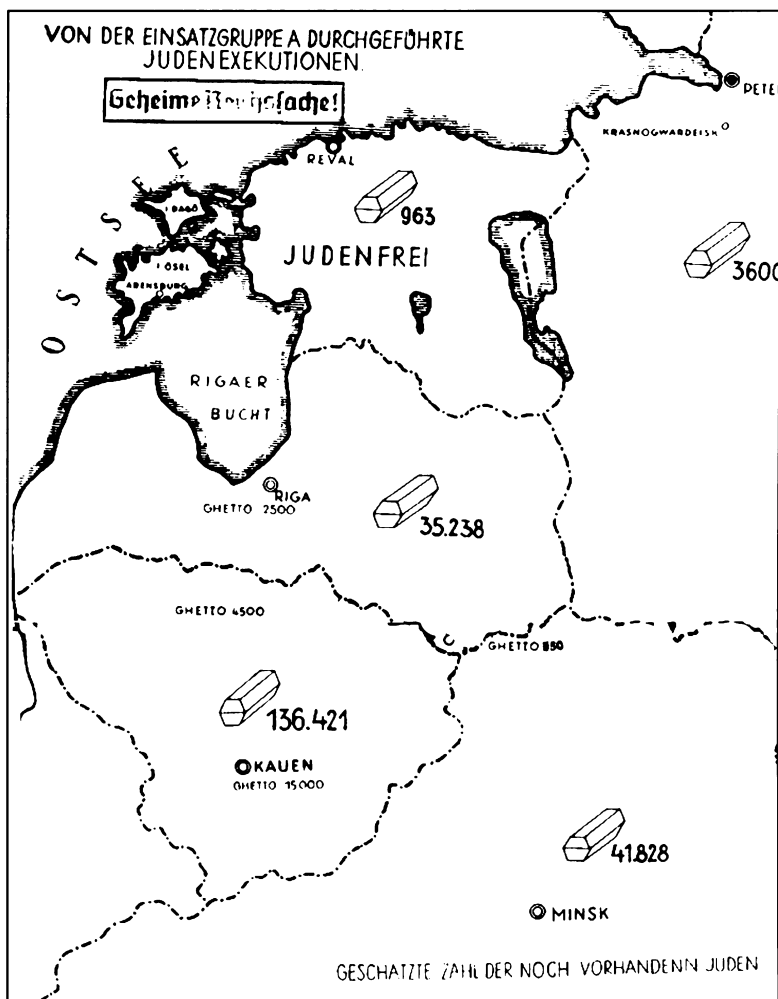
[...]

Kokku sisaldab andmebaas 931 juuti [st peaaegu kogu Eestisse jäänud juudi rahvusest elanikkonda]. [...] Peale juutide hukati rahvusliku kuuluvuse põhjal 243 mustlast.

Eesti Rahvastikukaotused II/1. Saksa okupatsioon 1941–44. Koostanud Indrek Paavle. Okupatsioonide Repressiivpoliitika uurimise Riikliku Komisjoni väljaanne nr. 17. Tartu, 2002. Lk 18–21.

B

Operatiivgrupi A aruandele lisatud kaart juudi elanikkonna hävitamise kohta Valgevene, Leedu, Läti, Eesti ja Leningradi oblasti territooriumil. 16. oktoobril 1941–31. jaanuarini 1942.

Pruun Katk. Saksa fašistlik okupatsioon Eestis 1941–1944. Dokumente ja materjale. Tallinn: Eesti Raamat, 1988. Lk 156.

C

Esimesena hävitati peaaegu kõik juudid ja mustlased Eestis, Lätis hukati 70 000 (71%) ja Leedus 200 000 (90%) kohalikku juuti.

Zigmantas Kiaupa, Ain Mäesalu, Ago Pajur, Gvido Straube. Baltimaade ajalugu. Tallinn: Avita, 1999. Lk 174.

D

Eesti kolleegide palvetest ja sõprade tunnistustest hoolimata [raamatus on toodud ära seitse sellist palvekirja] õnnestus natsidel mõrvata peaaegu kõik juudid Eestis (väljaarvatud 3–5 inimest) nelja kuu vältel (augusti lõpust kuni detsembrini 1941).

[...]

Minule teadaolevatel andmeil mõrvati 1941.–42. aastal Eestis 101 juudi last ja alla 18-aastast isikut.

Eugenia Gurin-Loov. Eesti juutide katastroof. Tallinn: Horisont, 1994. Lk 13.

E

Alljärgnev väljavõte hukatute/hukkunute nimekirjast on tehtud koostaja poolt silmas pidades põhilisi rahvusgruppe ja erinevaid süüdistusi. Kui rahvus puudub, on tegemist eestlasega.

Lühendid:

HP - hävituspataljonid

* - sündinud

Ex - hukatud

Ds - surmaotsus

Rl - kinnipidamiskohast lahkunud

+ - surnud

Viks - hukatud Tallinn-Harju Prefektuuri Poliitilise Politsei ülema Ervin Viksi otsusega.

Andmete järjekord: Nimi. Eesnimi. Isanimi. Rahvus. Sünniaeg. Elukoht. Elukutse. Hukkamise või surmaotsuse aeg. Süüdistus.

Bub, Ette (Jetti). Juut. *1921. Pärnu. Teenistuja. Ex 02.11.41. Juut.

Bub, Feige (Fanny). Juut. *1925. Pärnu. Õpilane. Ex 02.11.41. Juut.

Bub, Karl. Juut. *1885. Pärnu. Kaupmees. Ex 13.07.41. Juut.

Bub, Leib. Juut. *1876. Pärnu. Tööline. Ex 26.07.41. Juut.

Bub, Mille. Juut. *1893. Pärnu. Vaimselt alaarenenud. Ex 02.11.41. Juut.

Bub, Sara. Juut. *1924. Pärnu. Õpilane. Ex 02.11.41. Juut.

Bub, Seine. Juut. *1897. Riga. Pärnu. Õmbleja. Ex 02.11.41. Juut.

Bubinov, Vassili. *1902. Alatskivi. Talupoeg. +16.08.1941

Bubnov, Aleksei. Venelane. *1916. Alatskivi. Ds 08.08.41. HP liige.

Bubnov, Feodor Nikolai. Venelane. *1906. Alatskivi. Kalur. Ex 01.05.42. Kommunist.

Bubnov, Ivan Semjon. Venelane. *1893. Alatskivi. Ex 13.09.41. Kommunist. Kaebas Kalmu ja Tiku peale, kes hukati.

Bubnov, Mihhail. Venelane. *1898. Alatskivi. Kalur. Ex 01.05.42. Kommunist.

Bubnov, Rufin Olga. Venelane. *1923. Alatskivi. Ex 14.10.41. Komsomoli aktivist. HP liige. Võttis röövimistest osa.

Bubnov, Vassili Vassili. Venelane. *1894. Alatskivi. Ex 30.04.42. Kommunist.

Buchmann, Hermann. *1893. Pärnu. Ex 17.07.41. Kommunist, miilits.

Budašev, Boris Nikolai. Venelane. *1915. Kallaste. Ex 12.02.42. Kommunist. HP liige.

Buntsel, Ernst Rudolf. *1911. Undla. Rakvere. Ex 19.08.41. Võttis osa HP tegevusest.

Buras, Michail Meier. *1900. Tallinn. Ex 19.09.41–06.10.41. Juut.

Buras Moses Meier. *1905 Tallinn. Kuressaare. Arst. Ex 15.12.41. Juut. Evakueeris perekonna Venemaale.

Burge, Nikolai Kusta. *1884. Ex 18.02.42. Ei teatanud nõukogude langevarjuritest.

Burkevitš, Alma Adam. Mustlane. *1921. Ds 27.10.42. Viks.

Burkevitš, August Kristof. Mustlane. *1880. Ds 27.10.42. Viks.

Burkevitš, Austra Ernst. Mustlane. *?. Ds 27.10.42. Viks.

Burkevitš, Emmi Adam. Mustlane. *1925. Ds 27.10.42. Viks.

Burkevitš, Emmi Susanna. Mustlane. *1918. Ds 27.10.42. Viks.

Burkevitš, Helmut Austra. Mustlane. Ds 27.10.42. Viks.

Burkevitš, Hugo August. Mustlane. *1921. Ds 27.10.42. Viks

Burkevitš, Peeter. *1909. Rl 15.07.42.

Burkevitš, Richard Ernst. Mustlane. *1920. Ds 27.10.42. Viks.

Burkevitš, Veronika Jurka. Mustlane. *1922. Ds 27.10.42. Viks.

Burkevitš, Vidrik Liine. Mustlane. *1905. Ds 27.10.42. Viks.

Burlakov, Sergei Pjotr. Venelane. *1920. Mäe v. Ex 26.09.41. Kommunist

Jürgen, Ernst Joosep. *1895. Pajusi. Põltsamaa. Põltsamaa Täitevkomitee esimees. Ex 41.

Jürgen Paul Tõnis. *1899. Suure-Kõpu. Tuhalaane. Ex 41. Propagandist, terrorist. EKP aktiivne liige ja Tuhalaane vallavanem nõukogude ajal.

Jürgens, August. +41. Tapeti telefoniliinide parandamise ajal.

Jürgens, Leonid Ivan. ENSV Ülemkohtu eesistuja. Ex 08.41.

Jürgenson (Hannus) Johanna-Marie Gustav. *1881. Tallinn. Õmbleja. Ex 03.11.41. Kommunist. Rõõmustas küüditamiste üle. Töötas Nõukogude Saatkonnas. Võttis osa demonstratsioonidest, kus kandis punast lippu. Abikaasa hukati 1919. aastal kui kommunist.

[...]

Jürgenson Bernhard Jaan. *1907. Võru. Tööline. Ex 07.41. HP liige. Võttis osa Mõniste Omakaitse vastastest aktsioonidest. Prokuröride Grupi liige.

Jürgenson, Eugen Feodor. *1916. Narva. Ds 18.08.41. Veendunud kommunist. Pealekaebaja.

Jürgenson, Helene Vassili. *1912. Kuressaare. Ds 14.11.41. Veendunud kommunist. Aitas Aleksander Ingaltil põgeneda.

Eesti Rahvastikukaotused II/1. Saksa okupatsioon 1941–44. Koostanud Indrek Paavle. Okupatsioonide Repressiivpoliitika Uurimise Riikliku Komisjoni väljaanne nr. 17. Tartu 2002. Lk 76, 88, 90, 110.

F

Haapsalu elanik, kes võttis osa massihaua avamisest [pärast nõukogude hävituspatljonide lahkumist 1941. aastal], jutustab oma muljeist. [...] Suurel osal ohvreist oli saapad ära võetud ja tallalune nahk oli mustaks kõrbenud. Arstide arvates oli põletamisel kasutatud leeklampi või lihtsalt tehtud seda tulise tukiga. Paljudel mõrvaohvritel olid sõrmeluud painutatud tahapoole ja sel viisil katki murtud. [...] Kolmel või neljal ohvril oli keeled suust välja lõigatud. Osal ohvreist oli peopesadesse torgitud terava esemega augud ja neist tõmmatud okastraat läbi, mis hiljem köideti seljataha kinni. Osa oli mõrvatud kuklalaskudega, osa täägitorgetega kas rinda või kõhtu. Mitmel ohvril oli liiva kopsus. Seega olid need maetud elavana hauda, kus hingasid sisse liiva, kuni lõplikult lämbusid. [...] Isiklikult tundsin ainult kaht ja need olid Konstantin Põld, kohaliku gümnaasiumi õpilane, kellel oli otsaesisel sügav haav, mis tekitatud nüri esemega. Käed olid köidetud okastraadiga seljataha ja see lõiganud sügavale lihasse. Ta parem jalg oli põlvest välja väänatud. Endel Särm, kes Põlluga samavanune, oli mõrvatud samal viisil.

Tuudur Tamm. Need teod süüdistavad. II. Dokumentaalteos Eesti kannatusaastast 1941. Toronto: Oma Press, 1968. Lk 96.

G

Eestis esinenud antisemitismi ilmingud on alati olnud mõnest välisriigist sissetoodud kaup. Algatajateks olid siia jäänud Vene valgekaartlased. [...]

Kõik, mis juhtus Eestimaal pärast riigi okupeerimist 17. juunil 1940 kuni taasiseisvumiseni 20. augustil 1991, ei saa olla mingil määral seostatav eestlaste suhtumisega juutidesse. Selle eest kannavad vastutust Eestis võimul olnud võõrad jõud.

Elhonen Saks. Kes on juudid & mis on Holokaust? Tallinn: SILD, 2003. Lk 144.

H

Juutide hukkamise suhtes leppisid Stahlecker ja Sandberger kokku, et neid peab läbi viima ainult Eesti Omakaitse, mitte aga Stahleckerile alluv Sonderkommando 1a.

Meelis Maripuu. Eesti juutide Holokaust ja eestlased. // Vikerkaar. 2001. 8–9. 2001. Lk 137.

I

Juuditäht seljal [Kokkuvõte teadaandest]

Juudid peavad kandma nähtavat kollast 6-e harulist tähte vähemalt 10 cm läbimõõduga pahempoolsel rinnaesisel ja selja keskel. Heleda riietuse juures täht õmmelda mustale alusele.

Juutidele tuleb keelata:

- elukoha ja elukorteri vahetus ilma prefekti loata;
- käimine kõnniteedel, avalikkude liiklemisabinõude (raudtee, tramm, omnibuss, sõiduvoorimehe) ja mootorsõidukite kasutamine;
- parkide supelasutiste ja spordiplatside kasutamine;
- teatrite, kinode, raamatukogude ja muuseumide külastamine;
- igasugustes koolides käimine;
- raadiovastuvõtuaparaatide ja mootorsõidukite omamine;
- rituaaltapmised.

Juudisoost arstid ja hambaarstid tohivad ainult juutidele arstiabi ja nõu anda. Juutide valduses olevad apteegid tulevad hooldamisele anda aariatõugu rohuteadlastele. Juudisoost loomaarstidele nende kutsetegevus keelatakse.

[...]

Juutidele keelatakse:

- tegutseda advokaadina, notarina või juriskonsuldina;
- tegutseda panganduses, rahavahetuse ja pantimise ärides ja ettevõtetes;
- tegutseda asemikuna, agendina või vahendajana;
- äritsemine kinnisvaradega;
- rändava kaupmehe ameti pidamine.

Kindralkomissari korraldused Riias. // Postimees. 1941. 11. september.

J

1941. aasta juulist novembrini arreteeriti 10 000 inimest. Juudid moodustasid neist 10%.

Meelis Maripuu. The execution of Estonian Jews in the local Detention Institutions in 1941-42, according the investigation records of the Soviet Peoples' Commissariat of the Internal Affairs and the Soviet State Security Committee. <http://www.history-commission.ee>. [18.12.2003].

K

Pärnu linna ja maakonna Politseiülemale.

PALVE

Raske seisukord sunnib meid Teie poole pöörduma suure palvega. Meie kõik, lapsed, naised ja mehed, kannatame väga puuduliku riietuse ja pesu all, jalanõud on peaaegu kõigil kandmiseks kõlbmatud.

Meid vahistati juulis palaval ilmal, ei öeldud, mida kaasa võtta, see pidi olema mõneks tunniks, ülekuulamiseks; mõned on isegi töölt tulles tee pealt kaasa võetud.

Nüüd oleme juba peaaegu 6 nädalat vahialused, moraalselt ja füüsiliselt purustatud. Sellises seisukorras väikeste laste kannatusi, nälga ja haigusi pealt vaadata on emadele hirmus raske ja valus. Sügis ja talv lähenevad, ööd on külmad; ei ole millega ennast katta ega midagi pea alla panna. Laps ei saa aru oma seisukorrast; ta ainult nõuab süüa ja sooja riietust.

Pisarsilmil palume Teie kaastunnet, sest oleme kõik Eestis sündinud ja kasvanud, oleme lojaalsed kodanikud ja armastame oma kodumaad kogu südamest.

Palume veelkord inimlikkuse nimel Teie lahkete kaasabi, et saaksime oma vajaliku riietuse kodust ära tuua. Loodame, et Teie meie rasket seisukorda mõistate ja meie palvele vastu tulete.

Kõige austusega kõik juudisoost lapsed ja naised. Pärnu, 5. [aug mahatõmmatud] sept. 1941

Väga austatud härra Vanglate Inspektor.

Jällegi oleme sunnitud pöörduma Teie poole suure palvega, sest meid kõiki ei suutnud rahuldada kolmest perekonnast säilinud riietusesemed. [...]

Loodame, et leiate võimaluse ka teiste perekondade esemeist kõige vajalikumad [...] meile kätte muretseda.

Pavlovski, Permand, Bloch, Birnik, Binnmann, Margolius, Brenner, Salkind, Salkind, Ella Goldberg, Bub, Lebin, Hanna Hirschfeldt, Rosa Goldberg, ?, Helene Levin.

Eugenie Gurin-Loov. Eesti juutide katastroof. Tallinn: Horisont, 1994. Lk 47–48.

L

Jägala laagri komandandi Aleksander Laagi adjutandi R. Gerretsi tunnistus kohtuprotsessil Tallinnas

Mahalaskmise koht oli puudega piiratud. Mina korjasin vangidelt sõrmuseid, kõrvarõngaid, kellasid ja prille. Mahalaskmine toimus hommikust õhtuni.[...]

Laak oli augus ja tulistas. Augus oli lõpuks laipadest kuhi. [...] Automaaturid tulistasid laibakuhja. Ka mina tegin seda oma püstolist. Laibad olid kõik alasti – vanad mehed ja naised. Lapsed kuulusid kõik mahalaskmisele, rinnalastest kuni 15-aastasteni. [...]

Väikesed grupid, näiteks haiged lasti maha Laagi otsusel. Suuremate gruppide hävitamist otsustasid Bergmann ja Mere [Eesti julgeolekupolitsei ülem].

[...]

1943. aasta märtsis hukati Eesti Julgeolekupolitsei ja SD korraldusel Kalevi-Liival umbes 25 3–5 aastast ja samapalju täiskasvanud mustlast. [...]

Autojuht avas autol presendi ja tegi lahti tagaluugi. Auto pealt hüppasid maha umbes 3–5 aastased lapsed, kes karjusid ja nutsid külma pärast. Valvurid haarasid lastel kätest ja tirisid nad kahekaupa auku. Viimasel kahel lapsel võtsin mina käest kinni ja viisin augu juurde.

Mineviku varjud. Episoodid Eesti ajaloost aastail 1934–1940 ja 1941–1944. Koosanud. Ü. Koit. Tallinn: Perioodika. 1986. Lk 89–90.

M

a) Kalevi-Liival tapetud aastatel 1942–43 2000–3000 Theresienstadt (Terezini) koonduslaagrist toodud juuti ning nende teistest rahvustest perekonnaliiget;

b) Vaivara koonduslaager 1943–1944. Kokku oli laagris umbes 10000 Kaunase ja Vilniuse getodest toodud juudi vang. 1944. a sügisel tapeti neist mitusada Vaivara koonduslaagri koosseisu kuuluvates Ereda ja Lagedi laagrites (täpne arv tead-

mata) ja 1800–2000 inimest Klooga laagris. Nendele lisanduvad vangid, kes surid 1943–44 epideemiate ja ülejõu käiva töö tõttu (täpne arv teadmata). Ellujäänud juudid viidi 1944. a sügisel Stutthofi koonduslaagrisse Poola territooriumil;
c) Prantsusmaalt toodud umbes 400 juudi vangi hukkamine Tallinnas 1944. a suvel.

Inimsusevastased kuriteod ja sõjakuriteod Eestis. Eesti raport Euroopa Nõukogu Rahvusvahelisele Holokausti Kollokviumi jaoks. Koostanud Toomas Hiio. Tallinn 2002.

N

Puškini, Tossno, Šestjanaja Gorka, Krasnoje Selo, Krasnogvardeiski ja Tšudovo rajoonis valitses 1941/42. aastal näljahäda, mille põhjuseks oli kariloomade äraajamine Nõukogude tagalasse, kolhoosipõldude koristamata jätmine, väheste isiklike loomade sundrekvireerimine või röövimine saksa sõjaväelaste ja hispaania sinise diviisi võitlejate poolt. Märtsis jagati registreeritud eestlastele ja soomlastele vähesel määral jahu (17 185 inimesele 34 370 kilo). 1942. a alates algas Loode Venemaalt ingerisoomlaste ja eestlaste ümberasustamine Eestisse. Esialgu oli plaan asustada ümber 10 000 soovijat. Ingerisoomlased asustati 1943 ümber Soome. [...] Põgenike jaoks rajati laager Paldiskisse, kus 11 kuu jooksul suri üle tuhande ingerlase. Põhjuseks põhiliselt plekiline soetõbi. [...]

Lisaks saksa sõjaväevõimude korraldatud sundevakuatsioon 1943. aastal. [...]

Kokku asustati ümber 63 000 ingerisoomlast, kellest Nõukogude Liidu nõudmisel saadeti 1944–45 57 000 tagasi Nõukogude Liitu, kus peaaegu kõik saadeti GULAGI laagritesse.

Tiit Noormets. Rahvusvähemuste ümberasustamine Loode-Venemaalt Saksa okupatsiooni ajal. // Tuna. 2001. 2. Lk 39–59.

O

Tegelikult suutsid paljud juudid sõprade abiga sõja üle elada. Üks päästjaid oli Uku Masing. Tema auks kasvab Jeruusalemmas asuva memoriaali Yad Vashemi parkis nimeline puu.

Foto Eda Maripuu.

Elhonen Saks. Kes on juudid & mis on Holokaust? Tallinn: SILD, 2003. Lk 149.

Tööülesanded

1. Milles süüdistati juute? Mida teate natside juudivastasest genotsiidist ja selle põhjustest Euroopas (allikas *E*)?
2. Kui kaua said Eestis elavad juudid täita nende kohta 11. septembril 1941 avaldatud korraldusi? Põhjendage (allikad *A*, *D* ja *I*).
3. Võrrelge allikaid *A* ja *C*. Milliseid järeldusi võib nende põhjal teha? Mille poolest on allikas *C* eksitav?
4. Keda arreteeriti ja hukati Saksa okupatsiooni esimestel kuudel? Valige välja ja kandke tabelisse viis isikut (allikas *E*), kelle hukkamine tundub eriti julm, absurdne jne. Miks? Mõtisklege, mida oleksite nende inimeste päästmiseks saanud teha, kui oleksite olnud nende kaasaegne.

Sugu	Vanus	Rahvus	Elukutse	Elukoht	Süüdistus

5. Kirjutage allikaid *K*, *L*, *M* kasutades holokausti iseloomustus – sulgudes olevate juhiste asemele pange sobivad sõnad (sellist metoodilist võtet nimetatakse teemantluuletuseks ja seda kasutatakse teemast kokkuvõtte tegemiseks):

Holokaust

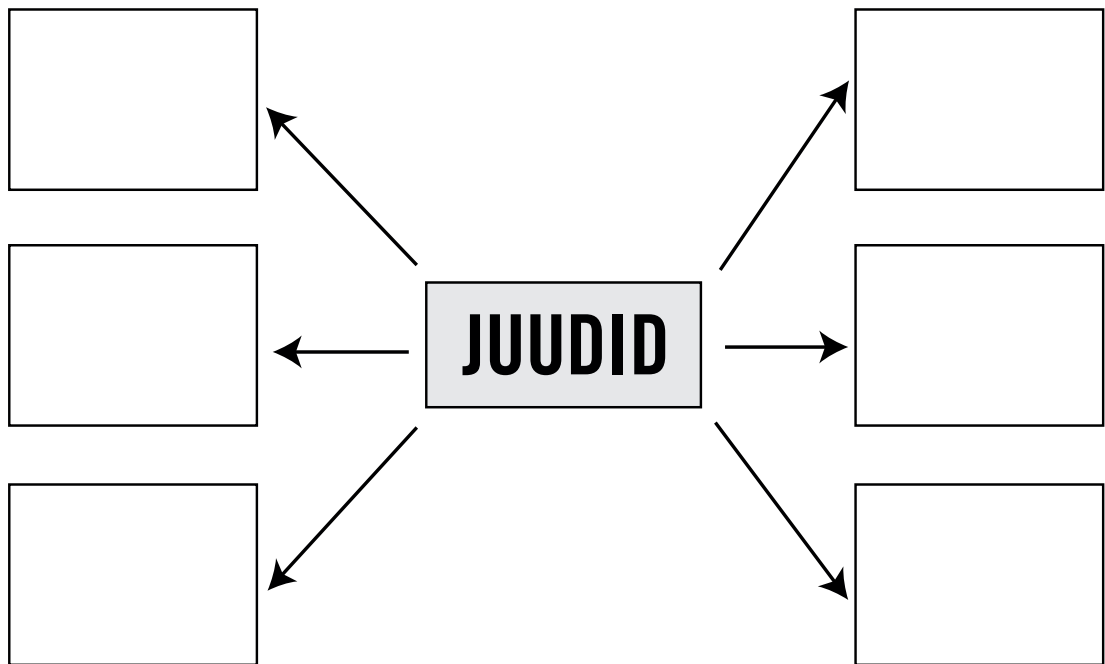
Keelamine verine (lisage omadussõna)
 tapmine (teigusõna)
 (lause)

(Holokausti sünonüüm)

6. Miks võib allikat *B* nimetada tõsiseks süüdistuseks natside rassipoliitika vastu? Kui suur osa juudi elanikkonnast hävitati Baltimaades (allikad *B* ja *C*)?
7. **Rühmatöö.**
 - ▶ Täitke allika *E* põhjal sarnased skeemid eestlaste, juutide, venelaste ning mustlaste süüdistuste ja hukkamise põhjuste kohta. Iga rühm saab ülesandeks täita skeem ühe rahvusrühma kohta ja esineb ülevaatega selle rahvusrühma süüdistuste kohta.

Näide:

Süüdistused

► Milliseid järeldusi võib skeemide põhjal teha?

8. Hinnake süüdistusi ja karistusi. Arutlege koos õpetajaga, millisel puhul võib karistuse karmust pidada põhjendatuks? Põhjendage (allikas *E*).
9. Milline rahvusrühm domineeris hukatute ja arreteeritute hulgas (allikad *A* ja *J*)? Kuidas see võis mõjutada avalikkuse tähelepanu juutide saatuse suhtes?
10. Millises ajavahemikus toimus Eesti juutide hävitamine? Kas kaasaegsed oma-
sid ülevaadet hukatutest ja nende hukkamise põhjustest? Põhjendage (allikad
J ja *D*).
11. Milline oli eestlaste osa juutide ja mustlaste saatuses (allikad *E*, *L*, *D* ja *O*; vt ka
ptk 3.2. allikas *A*)? Põhjendage.
12. Mis võis esile kutsuda hoolimatu või vaenuliku suhtumise oma kaaskodanikesse
(allikad *F*, *H* ja *J*)? Põhjendage.
13. Kas allikas *K* toodud palvekirjas esitatud palveid võeti kuulda? Milline saatus
sai osaks allikas *K* toodud palvekirja kirjutanutele (allikad *A*, *E* ja *K*)?
14. Kas Euroopa juutide Eestisse toomine ja laagrites hoidmine oli tol ajal erandlik
nähtus? Põhjendage (allikad *N* ja *O*).
15. Tehke allikate *B*, *E*, *G*, *H* ja *L* põhjal järeldus, keda võib süüdistada Balti riikides
toimunud genotsiidis. Põhjendage.

Tööleht

Holokaust ja Eesti – kuidas oli see võimalik?

Tunni eesmärgid

- ▶ Anda ülevaade Saksa okupatsioonivõimude juutidevastasest poliitikast Eestis 1941. aastal, kasutades allikaid *A*, *B* ja *I*.
- ▶ Arutleda, milles seisnes selle poliitika inimsusevastane olemus.
- ▶ Selgitada, millised olid selle poliitika tagajärjed ja nende mõju tänapäeva Eesti poliitikale.

Tunni käik

1. Sissejuhatavad küsimused:

Mida teate juutide saatusest? Kui palju juute elas Eestis? Milline oli nende olukord Eesti Vabariigis?

2. Valige teadaandest välja viis teie arvates kõige alandavam piirangut?

- ▶ Põhjendage, miks need teid häirivad (allikas *I*).

Piirang	Väljavalimise põhjus
1. Juutidel keelatakse tegutseda advokaadi, notari või juriskonsuldina	Paljud juudid kaotasid töö ja sissetulekud

- ▶ Arutlege klassis, miks need piirangud on teie jaoks kõige alandavamad. Kas on selliseid piiranguid, mis tunduvad õigustatuna? Miks? Millist eesmärki piirangud täitsid?

3. Milline oli okupeeritud Eestisse jäänud juutide saatus?

4. Milles juute süüdistati? Mida teate natside juudivastasest genotsiidist ja selle põhjustest Euroopas?

5. Milline on toonaste sündmuste mõju tänapäevale? Põhjendage.

Kas ebainimlik režiim hävitab inimlikkuse?

Järgnev teema käsitleb ebainimlikke kannatusi, mida ühed inimesed põhjustasid teistele. Need on valusad mälestused, mille kohta aeg-ajalt kostab hääli, et sellistest koledustest ei tohiks lastele rääkida. Tänapäeva maailmas toimuv ei jäta aga lootust, et kõik selles osas kirjeldatu kuulub minevikku. Vaikimine ei aita kuidagi kaasa selliste sündmuste ärahoidmisele tulevikus. Õpetaja ülesanne on tähelepanelikult jälgida ja suunata klassis läbiviidavate arutluste käiku ja juhtida tähelepanu ka allikate subjektiivsele iseloomule.

A

Praegu Jeruusalemmas elava juuditari Masha Greenbaumi meenutused Kiviõli ja Narva koonduslaagritest aastatel 1943–1944.

Nägin mitu ööd unes jälle seda hirmsat teed Narva ja Kiviõli vahel. Ümberringi kõndimas eestlastest vahimehed, ees ja taga mootorratastel sakslased. Kõndisime seda maad terve nädal, kordagi ei saanud selle aja jooksul ei süüa, ei juua. Ahmisi-me lund. Ööseks läksid valvurid lähedastesse taludesse lõbutsema ja magama, jättes meid metsa lume peale. Ronisime üksteise peale hunnikutesse, et niimoodi sooja hoida. Meil olid seljas ainult puuvillased hõlstdid ja puukotad paljaste jalgade ot-sas. Me ei teadnud, kuhu meid seekord aetakse ja kui kaua teekond kestab.

Oleksime ju võinud öösiti sealt metsast põgeneda, läbi lume kahlata... Kuhu? Me ei osanud eesti keelt. Kord jäeti meid lausa küla külje alla. Me ei koputanud ühelegi uksele. Mõni ikka ütles: «Võiks ju proovida, küsiks sooja vettki?» Teised vastu:

«Vaata meie valvureid, miks Sa arvad, et teised eestlased teistsugused peaksid olema?» Ühtemoodi hullusti peksid vange nii eesti kui ka saksa soost valvurid. Kui mõni vangidest marssimisel vankus, läks valvur ta juurde ja lõi pikali. Nägin, kuidas eesti valvur ühel vangil hoobiga käeluu murdis. [...]

Ühel septembripäeval võeti *Aktion*'iga* kinni mu ema ja isa. Meid aeti raudteejaama, loomavagunitesse. Rappusime viis päeva pimeduses. [...]

Valitud naised aeti ühe vana tehasehoone suurde haisvasse keldrisse. Me jäime uksele troppi ja tunnistasime pilti. Esimesel hetkel mõtlesin, et oleme vaimuhaiglas, sest sealsed elanikud, mitusada naist, istusid puulavatsitel, näod mustad, ilma juusteta, triibulistest räpastes kleitides. Neil polnud ka kingi, vaid rohmakad puukotad. Enamik neist nuuskisid midagi oma riidetest nagu koerad. [...]

Järgmisel hommikul raseeriti meie pead täiesti paljaks. Juuksed läksid Suur-Sak-samaa madratisitööstusse. Nad olid ju nii punktuaalsed, neil oli juutide «jäätmete» põhjal terved tööstusharud tekitatud. Eks see samm tegi neile piinamise natuke lihtsamaks – me ei näinud pärast raseerimist enam inimeste moodi välja. Ja me ei saanud lihtsalt minema põgeneda, meile oli vangistaatus näkku kirjutatud.

Kord kuus viisid valvurid meid kuuma dušši saama. Viis minutit vee all – ja see-järel pidime, grupp naisi, marssima läbi koridori, kus meesvalvurid seisisid ja meid vaatasid. Me olime täiesti alasti. Mehed vaatasid meie käsi, jalgu, kehaehitust ... Mitte keegi ei vaadanud näkku. Meil polnudki nagu ega nime, me nagu polnudki inimesed. Kes neile liiga kõhn ja haiglane tundus, selle number pandi kirja ja viidi järjekordse *Aktion*'iga minema. Küll siis punnitasime kõhtusid suuremaks, et sel-lest kadalipust veelkord eluga pääseda. [...]

Vahel viidi meid mõne eestlase põllule kartuleid korjama. Siis me, eluga riskides, «organiseerisime» ka endale kartuleid. Toppisime mõne pisikese pabula oma pesu alla. Läbiotsimisega nad reeglina oma käsi ei määrinud. [...]

Ametlikult saime hommikuti sooja helepruuni maitsetut vett, nad kutsusid seda kohviks. Öhtupoole sai leiba: üks viil oli neljale inimesele, kes selle ise pidid jaga-

ma. Ja siis oli supp: vesi, kapsas, söödapeet, ja terve paja peale oli ka paar tükki hobuseliha. Köht korises kogu aeg.

Meie lähedal oli üks venelastest sõdurite laager. Nendel oli veel palju hullem olukord kui meil, näiteks polnud neile üldse jalatseid ette nähtud ja lumes kõndimiseks mässisid nad jalgade ümber ajalehti. Osa meie inimesi nägi, kuidas venelased «haaranguid» korraldasid: kui nägid kassi või koera laagri territooriumil, püüdsid ta kinni, kiskusid tükkideks ja sõid toore liha ära. [...]

Alguses tahtsin ma sakslasi tappa, nüüd on viha väiksemaks läinud. Nüüd ei taha ma lihtsalt ühegi sakslasega ühes ruumis viibida. Ka noortega mitte. Ma lihtsalt tõusen ja kõnnin välja. Eestlasi ma ei vihka. Küllap tänu sellele eesti talunaisele, kelle põllul me kaks päeva töötasime ja kes meile suure potitäie kartuleid keetis. Olen seda eestlannat ka kõigile rahvusvahelistele ajakirjanikele maininud, kes mu lugu on kuulata tahtnud.

Arhitekt Henno Sillaste, kes elas samal ajal Narvas, meenutab:

Olin 1943. aastal seitsmeaastane. Mäletan: kord nädalas lasti koonduslaagri lapsed, pisikesed juudid Narva linna peale kerjama. Meie pere võttis, nagu ka paljud teised kohalikud pered, oma hoole alla ühe konkreetse juudi lapse. Juba enne oli tädi pannud tema jaoks valmis toidukoti. Köögis auras juba vann sooja veega: kui poiss tuppa sisse jooksis, hakkas ta kiiresti lahti riietuma ja mu tädi ootas seebi ja harjaga kõrval. Tädi pesi ta puhtaks ja poiss jooksis minema. Järgmisel nädalal samal kellaaajal tuli ta jälle.

Ma ei mäleta mitte ühtegi hetke, kus eestlased oleksid juutide kohta midagi halba mõelnud või öelnud.

Epp Väljaots. Neiu põlv Eesti koonduslaagrites. // Eesti Ekspress. 2000. 2. november.

* haarangu käigus [koostaja märkus].

B

Ühel päeval istume Riia lähedasel uuel Spilve-nimelisel lennuväljal [...]. Ja siis näeme imelikku pilti. Hulk tumedapäiseid noori naisi, kõik kenasti riides [...] veeretavad 200-liitriseid bensiinivaate. Niisugune töö mättalisel pinnal ei olnud sugugi naiste töö. Ja veel tüdrukute taga tõllerdab mingi püssimees. Hüppasime püsti ja läksime sellele seltskonnale vastu. Ja siis sai meile asi selgeks. Kõigil naistel helendas rinnas kollane Aabrami [Taaveti] täht. Nagu hiljem selgus, oli tegemist Tšehhoslovakkiaast pärit juuditariidega. Olime eestiaegsed poisid. Meid oli õpetatud koolis, kodus ja isegi lennukooli seltskondliku kasvatuse tundides naisterahvast austama ja nüüd selline pilt. Hüppasime kohe appi ja asusime tünne veeretama. Noorikutel, kes arvatavasti ei olnud enam midagi inimlikku kohanud, võttis silma märjaks. Püssiga vanamees ajas küll silmad punge, aga vahele siiski ei seganud. [...] üks meist [...] jõudis juba ühte kaunisse juuditari lausa armuda: «Poisid, ma röövin selle tüdruku ära ja põrutan Gotlandi. [...] ja siis, kujutlege jumbusid, võetigi kalkulaator välja ja hakati kruttima lennuaega ja bensiinikulu. Ja siis selgus, et Haraldil hakkaks kütust nappima ja seda kusagil mere kohal. Sinna see meie romantiline plaan ära kustuski. Harald andis tüdrukule oma pehmest nahast lendurikindad, et vaate veeretada. Ka jagasime laiali oma šokolaadid ja keeksid ja oma lennuratsiooni ja nii me Riist läksimegi. [...] See oli meie kõigi jaoks esimene tõeline kohtumine rassismiga kogu tema mõttetuse julmuses. Meid ootas ees suure sõja lihamasin. Neid vaeseid tüdrukeid üle jõu käiv töö, lõpuks gaasikamber või venashaua kaldal kuul kuklasse. [...] Need juuditariid on mul siiani silme ees.

*Kaljo Alaküla. III eskadrill. Viimsi, 1999. Lk 162.**

* Kaljo Alaküla oli Teise maailmasõja ajal saksa sõjaväes lendur [koostaja märkus].

C

Päevanormiks oli 8 vagunit kive lõhkuda ja laadida. [...] Kuue vaguni täitmisega oli jõud nii otsas, et pea käis ringi. Kuumus nagu põrgukatlas. Eemalt vaatas pealt valvur ja karjääri ülem, kes oli kuulus oma toore söimuga (endine sunnitöövangla valvur). [...] Tema nimigi on mul hästi meeles – Korovin. Äkki juhtus ime. Valvur nägi minu mannetut seisu, võttis haamri ja sõnagi lausumata lõhkus poole tunniga normi jagu kive puruks. Aitäh talle.

Sain oma supitalongi ja ronisin vaevaliselt ukseni. Trepiastmeid oli 93. [...] Tööpäev oli läbi. Söökla nurgas sõi kolm kohalikku naist. Mina lürpisin oma supilaga ja siis üks vanem naine, kelle silmad olid pisarais, tõusis ja pani minu ette tüki leiba. Ka minul tuli vesi silma. [...]

Ametlikus kõnepruugis olime läänest saabunud paadunud fašistid, kohalikud inimesed aga suhtusid meisse heatahtlikult.

Leo Leola. Uurali tööpataljoni nr. 17 sunnitööle. // Eestlased tööpataljonides 1941–42. Koostanud Urmas Usai. Tallinn: Olion, 1993. Lk 121.

D

Taivo Toomi akvarell tööpataljonis läbielatud

Eestlased tööpataljonides 1941–42. Koostaja Urmas Usai. Tallinn: Olion, 1993. Lk 266.

E

1941. aastal küüditatud lapse mälestused

Jalatseid ei olnud, sidusime kaltsud ümber jalgade, lasime vett peale, see külmus ära ja saabas missugune. Öhtul kui koju tulime, sulatasime jälle kontsud lahti.

Mu ema kandis laulatussõrmust kotikesega kaelas ja selle kiskus perenaine ema käest vägisi ära. Samuti võttis ta vägisi ära meie viimased linad, mida ema hoidis surilinateks, et mitte päris paljalt mulda ei pandaks.

Kui elasime Rakovite juures oli perenaine lambakarjus. Mind saadeti talle vaba päeva andma. Hommikul, kui karjaga välja läksin, lugesin mina üksinda lambad üle, õhtul luges aga perenaine koos farmi juhatajaga. Ehkki lambaid oli täpselt sama palju kui hommikul, leiti üks puudu olevat. Perenaine sõi liha ja minu terve aasta palk läks lamba katteks. [...]

Märtsikuus tapsid kaks eestlast ühe Narva juudi naise koos pojaga, nendel oli palju riidekraami. [...] Ema hooldas selle juudi tüdruku ja veel kolme tapjate last nii kaua kui nad Aipolova lastekodusse viidi. [...]

Märtsi lõpuks oli meie 109-st eestlasest järgi 27 inimest. [...]

1943. aasta maikuus lubati meil juba enda jaoks maad harida ja anti teelusikatäis naeriseemneid. Seni olime olnud maata «fašistid». See sõna saatis meid alati. Maikuus olin mina nii nõrk, et kui ema tööle läks, pani mind voodis külili, kui langesin selili või kõhuli, siis enam küljeli keerata ei suutnud.

Maie Leuska (sünd. Ridali). Ühe pere lugu. // Me tulime tagasi. Koost. Rutt Hinrikus. Eesti Kirjandusmuuseum. Ühendus «Eesti elulood». Tartu, 1999. Lk 110–114.

F

Võib öelda, et 2 taldrikutäie tulise vee ja leivaga tuleb päevast päeva olla pakase käes ja suuri puid maha võtta, saamata grammigi rasvaineid. [...]

Paar toakaaslast passisid õhtuti pataljoniülema koera, kuid seda kätte ei saanud. Nad avastasid aga uue toiduallika. Tabasid ära aja, millal meie hobusemees oma kronu sööda ja virtavad õhtuti hobuse eest mõne peotäie kaeru. [...]

Artur Rätsep. Spordidressis surmaorgu. // Eestlased tööpataljonides 1941–42. Koostanud Urmas Usai. Tallinn: Olion, 1993. Lk 228–229.

G

Algas läbiotsimine, et ehk on neid [metsavendi] veel rohkem. Mind [16-aastast tüdrukut] aeti igale poole, andes võmme selga, öeldes «idi, idi!» Sellest oli vähe, võeti ette, viidi talli otsas oleva heinaküüni otsa ja hakati sõrmi väänama, vastu nägu peksma ning lõpuks maha tõugatuna jalgadega andma. [...]

H. Kerge (Vasemägi). Meenutades oma kurba noorusaega ja ühe eesti pere saatust 1949. aasta suvel, sügisel... // Kõuditatud 1949. Lääne-Virumaa. Eesti Õigusvastaselt Represseeritute Liit «Memento» Rakvere ühing. Rakvere, 1999. Lk 272.

H

Peeter Õunpuu mälestused

Patarei vanglas ootan kohut, see tuleb 29. juulil [1945], minu 22. sünnipäeval. Viiekümnele vangile määratakse surmanuhtlus, sama paljudele kas 20, 15 või 10 aastat sunnitööd. Millise otsusega mõõdetakse minu süüd? Surmaotsusega, selgub. [...] Keeldun kirjutamast armuandmispalvet, sest arvan, et mahalaskmine on kergem surm, kui vaevelda elu lõpuni laagrites. Kuid paistab, et armuandmispalve peab saama. Otsitakse mu omakseid [...] Siis kirjutab mu armuandmispalve ülekuulaja ise. Otsusest loen: 15. aastaks sunnitööle N. Liidu eraldatud rajoonides.

Molotovsk. Meid on 1500, eestlasi 1200.

Edasi Jenisseid mööda Dudinkasse. Siinne polaarjoonetagune jääb tõenäoliselt meie viimaseks töölaagriks ja ka eluasemeks. Keegi ei hellita lootust siit pääseda. Dudinkas saavad meie koduks laudkuurid, milledeks on kolmekordsed narid ja raudvaadid. Naridel, kui seal ligistikku lamada, võib uinudagi, isegi välja puhata. Kuid kõik ei mahu naridele. Paljudele jääb asemeks põrand ja nad on hommikuks külmunud.[...]

Tööks saab raudtee ehitus. Kaevame kirkade abil külmunud pinnast, mille kärutame raudtee tammiks. Jõuame 2–3 kärutäit mehe kohta päevas, võiks rohkem. Annan töödejuhatajale nõu, et tööd võiks targemini korraldada – võiks auru abil puurida pinnasesse augud, võiks... Enne kui oma ettepanekud olen ette ladunud, teatab ta ülimalt ükskõikselt ja ilmselt ka ausalt: «Me ei vaja teie tööd vaid piinlemist.» [...]

Tahangi ma elada? Kas need, kes siit hommikuti regedele lapitakse ja väravast välja veetakse, ei küsinud nii? Nüüd lööb valvur neile haamriteravikuga otsmikule, et tõesti oleksid surnud. Kevadeks on eestlastest järel 500 meest.

Mind talutatakse tööle kaenlaaukudest hoides, samaviisi veetakse tagasi. Olen apaatne. Mälu on nõrgenenud, isegi oma nime peab meelde tuletama. [...]

Ühel õhtul, oo õnnistust – sunnitakse meid sauna. Ligi kolm aastat on sellest, kui sain pesta oma ihu. Nüüd siis jälle! Mitte vangivalvurite leebusest vaid medkomisjoni korraldusest. [...]

H. Rauniste. Vere värvid. / Saarte Hää. 1989. Nr. 23–24. Lk 3.

Tööülesanded

1. Hinnake toodud allikate usaldusväärsust ajalooallikatena. Põhjendage oma seisukohta.
2. Võrrelge Saksa ja NSVL laagrite tingimusi (allikad A, C, D E, F, G ja H).

► Täitke tabel.

	Saksa koonduslaagrid Eestis	NSV Liidu vangilaagrid
Toit		
Riietus/jalanõud		
Hügieenitingimused		
Suhted kohalikega		
Valvurite/sõdurite käitumine		

► Arutlege nende allikate alusel, miks inimesed on teiste vastu julmad ja hoolimatud?

3. Kirjutage tabeli põhjal ajaleheartikleid (kasutage ka alateema 3.1.2. allikaid A, K ja L).

Teemad:

- represseeritute olukord NSV Liidus;
- koonduslaagritest okupeeritud Eestis.

4. Kirjutage tabeli põhjal arutlus «Kas ebainimlik režiim hävitab inimlikkuse?».

5. Arutlege, kas see eesti talunaine, kes kasutas juutide tööjõudu, käitus õigesti või valesti? Mõelge, mida te tunneksite, kui keegi ei sooviks teiega ainult selle-

pärast ühes ruumis viibida, et olete eestlane, venelane, ukrainlane, soomlane vms (allikas A).

6. Võrrelge juuditaride kirjeldust Kaljo Alaküla tekstis ja Masha Greenbaumi mälestustes (allikad A ja B). Miks oli vaja vangide välimust muuta? Kas toodud allikate alusel võib väita, et juutide kohtlemine oli alati ühesugune? Põhjendage.
7. Arutlege, mis teid rohkem häirib, kas tingimused, milles sõja ajal tuli paljudel elada, või inimeste suhtumine ja käitumine (allikad A, D, E, G ja H). Kas selline suhtumine inimestesse on võimalik ka tänapäeval? Põhjendage.
8. Kirjutage arutlus teemal «Milleks on vaja leinapäevi?» või «Kas me vajame leinapäevi?».

4

Vabade riikide murdmatus liidus*

Nõukogude periood on käesoleva käsiraamatu teemadest meile ajaliselt kõige lähemal. Võiks arvata, et mida lähemal oleme minevikus toimunule, seda rohkem me neist sündmustest teame. Koolitundides puutume aga sageli kokku vastupidisega – lähiminevikus on «valgeid laiike», kummalisi ettekujutusi ja siirast teadmatust rohkemgi kui kaugemate aegadega seoses.

Meie eesmärgiks on muuta lähiminevik mõistetavamaks. Tahaksime aidata õpilastel mõista, mida kujutas endast Nõukogude demokraatia ja kuidas see praktikas realiseerus. Kuidas toimusid valimised nõukogude ajal? Kas Nõukogude Liidus oli olemas meile praegu nii harjumuspärane sõnavabadus?

Tänapäeva Eesti mitmete probleemide juured asuvad nõukogude ajas. Näiteks kontrollimatu migratsioon, mis muutis oluliselt Eesti rahvuslikku koosseisu ja seadis eestlased ohtu jääda oma kodumaal vähemusse. Iseseisvuse taastamise ajal moodustasid eestlased napilt üle 60% elanikkonnast. Me pole kindlad, kas migratsioon oli Moskva poolt sihiteadlikult organiseeritud protsess või nõukogude majandussüsteemile omane stiihiline nähtus. Mida kujutas endast sotsialistlik internatsionalism? Kuidas see kommunistliku ideoloogia tähtsaim põhimõte realiseerus praktikas, millised ohud kaasnesid sellega eestlastele ja teistele siin elavatele rahvustele?

Käsiraamat ei anna nendele küsimustele üheseid vastuseid. Loodame, et erinevaid allikaid, illustratsioone ja statistikat kasutades kujuneb õpilastel oma arvamus, mis aitab kaasa praegu Eesti ühiskonnas toimuvatele integratsiooniprotsessidele.

* parafraas NSVLi hümnist

4.1 Demokraatia nõukogude moodi

4.1.1 NSVL konstitutsiooni sätted ja nende praktiline realiseerimine

A

1977. aasta Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Konstitutsioon (Põhiseadus)

§ 2. Kogu võim NSV Liidus kuulub rahvale.

Rahvas teostab riigivõimu rahvasaadikute nõukogude kaudu, mis moodustavad NSV Liidu poliitilise aluse. Kõik teised riigiorganid on rahvasaadikute nõukogude kontrolli all ja annavad neile aru.

[...]

§ 5. Kõige tähtsamad riigielu küsimused esitatakse üldrahvalikuks aruteluks, samuti pannakse rahvahääletusele (referendumile).

§ 6. Nõukogude ühiskonna juhtiv ja suunav jõud, tema poliitilise süsteemi, riiklike ja ühiskondlike organisatsioonide tuumik on Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei. NLKP eksisteerib rahva jaoks ja teenib rahvast. Olles relvastatud marksismileninismi õpetusega, määrab Kommunistlik Partei kindlaks ühiskonna arenemise peaperspektiivi ning NSV Liidu sise- ja välispoliitika suuna, juhib nõukogude rahva suurt loovat tegevust ning annab plaanipärase, teaduslikult põhjendatud iseloomu tema võitlusele kommunismi võidu eest.

[...]

§ 14. Ühiskondliku rikkuse ning rahva ja iga nõukogude inimese heaolu kasvu allikaks on nõukogude inimeste ekspluateerimisvaba töö.

[...]

§60. Iga töövõimelise NSV Liidu kodaniku kohustus ja auasi on kohusetundlikult töötada tema poolt valitud ühiskondlikult kasulikul tegevusalal ning kinni pidada töödistsipliinist. Kõrvalehoidmine ühiskondlikult kasulikust tööst ei sobi ühte sotsialistliku ühiskonna põhimõtetega.

Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Konstitutsioon (Põhiseadus). Tallinn: Eesti Raamat, 1989. Lk 6–8,18.

B

1978. aasta Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Konstitutsioon (Põhiseadus)

§ 48. Vastavalt rahva huvidele ning sotsialistliku korra kindlustamise ja arendamise eesmärgil on Eesti NSV kodanikele garanteeritud sõna- ja trükivabadus, koostöö, miitingute, tänavarongkäikude ja demonstratsioonide vabadus.

Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Konstitutsioon (Põhiseadus). Tallinn: Eesti Raamat, 1981. Lk 21.

C

Eesti Vabariigi 1992. aasta põhiseadus

§ 45. Igaühel on õigus vabalt levitada ideid, arvamusi, veendumusi ja muud informatsiooni sõnas, trükis, pildis või muul viisil. Seda õigust võib seadus piirata avaliku korra, kõlbluse, teiste inimeste õiguste ja vabaduste, tervise, au ning hea nime kaitseks.

Eesti Vabariigi Hümn. Eesti Vabariigi Põhiseadus. Kodakondsuseadus. Tallinn: DEPRAG, 2001. Lk 12.

D

Saksamaa Liitvabariigi konstitutsioon (23. maist 1949)

§ 5.

(1) Igaühel on õigus vabalt väljendada ja levitada oma arvamust suuliselt, kirjalikult või kujundlikult, samuti saada informatsiooni üldkasutatavatest allikatest. Garanteeritud on trüki- ning infovabadus raadio ja kino vahendusel. Tsensuur puudub.

(2) Need õigused on piiratud seadusandluse üldnormidega, seadusandlike aktidega noorsoo kaitsest ning isikuõigustega.

Конституции буржуазных государств. Москва: Юридическая литература. 1982. С. 171.

E

Õiguste ja vabaduste juriidilised garantiid olid esitatud ka sotsialistlike riikide konstitutsioonides. Õiguste ja vabaduste kataloogid olid nende põhiseadustes tih- tipleale väga mahukad. Praktikas aga osutusi nad sageli formaalseteks, mittegaran- teerituteks. Üheparteisüsteemi valitsemine poliitilises elus, kontroll pressi üle vä- listasid sõna- ja infovabaduse. [...] Tõenäoliselt kõige tähtsam oli sõltumatu kohtu puudumine, see jättis inimese täiesti kaitsetusse asendisse riigi suhtes.

Конституционное право зарубежных стран. Москва: НОРМА-ИНФРА-М. 1999. С. 88–89.

Tööülesanded

1. Leidke NSVL konstitutsioonist üksteisele vasturääkivad paragrahvid (allikas A). Põhjendage valikut.
2. Võrrelge ENSV 1978. aasta põhiseaduse (allikas B) seisukohti inimõiguste koh- ta Eesti Vabariigi 1992. aasta põhiseadusega (allikas C) ning Saksa Liitvabariigi põhiseadusega (allikas D).
 - ▶ Millised õiguste ja vabaduste piiramise tingimused on ette nähtud nendes kol- mes konstitutsioonis?
 - ▶ Milles seisneb teie arvates nende kolme konstitutsiooni peamine erinevus?
 - ▶ Millist inimõiguste mõiste sõnastust põhiseaduses eelistate teie? Põhjendage.
 - ▶ Milline toodud paragrahvidest annab võimuorganitele suurema võimaluse sõna- õiguse piiramiseks? Põhjendage.
3. Kas teie arvates peavad mingid inimeste isiklike vabaduste ja õiguste piirangud eksisteerima? Millised ja miks? Põhjendage.
4. Sotsialistlike riikide konstitutsioonid sisaldavad ulatuslikku loetelu inimestele garanteeritud vabadustest ja õigustest. Selgitage allika E abil, mis takistas nende realiseerimist tegelikkuses.

4.1.2

Valikuta valimised

A

Nõukogudeaegsed valimisplakatid

Hääletage meie armastatud kodumaa iga linna ja küla õitsengu poolt!

Kes hääletab kommunistide ja parteitute bloki kandidaatide poolt, hääletab nõukogude laste õnne poolt!

Meie kodumaa edasise õitsengu nimel!

Valigem riigi parimad inimesed!

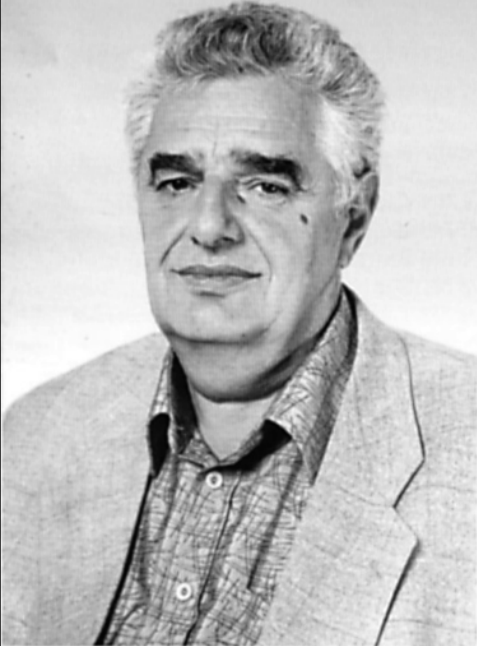
Nõukogude noorsugu hääletab õnneliku nooruse poolt

Mina hääletan riigi industriaalse võimsuse kasvu poolt!

B

Eesti Vabariigi kohalike omavalitsuste valmiste plakatid 2002. aastal

769
EESTIMAA ÜHENDATUD RAHVAPARTEI

VLADIMIR VAINGORT
769 VALIMISRINGKOND KESKLINN
ИЗБИРАТЕЛЬНЫЙ ОКРУГ

Valida saab kokku neljal päeval: 14.-16. oktoobril kl 12-20 ning 20. oktoobril kl 9-20.
Võta kaasa pass, kindel tahe ja selge mõte.

Siiri Oviir
Nr. 124 Kesklinnas

Vali uus poliitika!

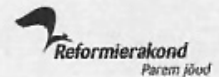
Kandidaat nr
1116
Kesklinnas

Res Publica aseesimees

» Turvalise tervishoiu nimel!

Pille Ilves
Eesti Patsientide
Esindusühingu juhataja

Kui on mure, kirjuta.
pille@epey.ee

Siiri Oviir
Nr. 124 Kesklinnas

Siiri Oviir

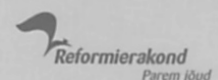
Meiega võidavad!

Rein Lang
Nr. 315

» Olen veendunud, et iga tänase maksukrooni eest on võimalik tallinlastele pakkuda rohkem. Ja ma olen valmis seda tõestama.

Kesklinn

C

Katkend artiklist «Nõukogude demokraatia» (Läti ajakirjast *Zvaigzne* 1953. Nr 5)

Nõukogude demokraatia on tõeline rahvademokraatia. Rahvas juhib riigis kõiki eluvaldkondi valitud nõukogude kaudu. Viimased valitakse kõige demokraatlikumalt. Nõukogude valimiste kohta on seltsimees Stalin öelnud, et maailmas pole kunagi olnud nii tõeliselt vabu ja tõeliselt demokraatlikke valimisi. Iialgi! Ajalugu ei tea teist sellist näidet.

[...] Töötajad ise koos Komparteiga seavad üles parteitute ja kommunistide ühise bloki kandidaadid. Meil pole erinevaid nimekirju vaja. Nõukogude võim ühendab parteitute ja kommunistide ühtsesse nõukogude inimeste kollektiivi.

Seetõttu on kommunistide ja parteitute blokk valimistel ainuke ja elujõuline. Seetõttu on valimistele töötajate poolt esitatud kandidaadid kommunistidel ja parteitutel ühised, seetõttu hääletab rahvas üksmeelselt kommunistide ja parteitute bloki kandidaatide poolt.

Юрис Фрейбергс. Новейшая история. XX век. Рабочая тетрадь для основной школы. Рига: Zvaigzne ABC, 2000. С. 95.

D

Valikuteta valimised tähendavad seda, et valijate kohtu ette astub ainult üks kandidaat. [...] Hääletada saab ainult «poolt» või «vastu». [...] Valitsev partei [...] esitab ühe kandidaadi igale valitavale positsioonile. Konkurents kandidaatide vahel puudub. Just selline olukord oli Nõukogude Liidus, kus vaadeldi täitmata hääletusedelit kui «poolt» häält. [...] Selleks, et hääletada vastu, tuli nimi maha tõmmata. Sellise tee valisid vähesed, kuna «vastu» hääletamise protseduur oli palju keerulisem, võis tekitada võimudes kahtlusi, pealegi ei pakkunud mingit rahuldust valijale: olgu, sai hääletada sobimatu kandidaadi vastu, kuid polnud kedagi, kelle poolt oleks võinud hääletada. [...] (NSV Liidu valijatele oli pakutud piiratud valimisvõimalusi alles 1987. a. kohalikel valimistel).

[...] arvesse tuleks võtta, et just tema [valitsev partei] on monopoliseerinud häälte lugemise protsessi.

Rein Taagepera, Matthew Soberg Shugart. Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems. New Haven, 1989. <http://politstudies.ru/fulltext/1997/3/10.htm> [26.01.2004].

E

Teadaanne ENSV Kohalike rahvasaadikute Nõukogude valimiste kohta:

24. veebruaril 1980 toimusid Eesti NSV kohalike nõukogude rahvasaadikute valimised. Valimistel ilmnis valijate suur aktiivsus. Valimised demonstreerisid Eesti NSV töötajate tihedat koondumist Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ümber. Valimised viidi läbi 15 rajooni, 32 linna, 4 Tallinna linnarajooni, 25 alevi ja 193 küla rahvasaadikute nõukogudesse. [...]

Rajoonide, linnade, Tallinna linnarajoonide, alevite ja külade rahvasaadikute nõukogude valimistel võttis valijaid hääletamisest osa:

Rajooninõukogude valimistel 99,99%

Linnanõukogude valimistel 99,99%

Tallinna linnarajoonide nõukogude valimistel 99,99%

Alevinõukogude valimistel 99,98%

Külanõukogude valimistel 99,99%

Seega võtsid peaaegu kõik valijad valimistest osa. Saadikukandidaatide poolt hääletas valijaid:

Rajooninõukogude valimistel 99,84%
 Linnanõukogude valimistel 99,90%
 Tallinna linnarajoonide nõukogude valimistel 99,97%
 Alevinõukogude valimistel 99,86%
 Külanõukogude valimistel 99,80%
 [...]

Hääletamise tulemused näitavad, et valijad hääletasid üksmeelselt kommunistide ja parteitute vääramatut bloki kandidaatide poolt.

Rahva hää. 1980. 29. veebruar.

F

Parlamendi ja presidendi valimiste tulemused mõnedes Euroopa riikides juunis-detsembris 2002

Riik	Valimiste läbiviimise kuu	Valimiste liik	Osalusprotsent
Serbia	detsember	presidendi (3. voor)	44,9
Leedu	detsember	presidendi (1. voor)	53,9
Tšehhi	juuni	parlamendi	58,0
Sloveenia	detsember	presidendi (2. voor)	65,1
Slovakkia	september	parlamendi	69,9
Sloveenia	november	presidendi (1. voor)	72,2
Türgi	november	parlamendi	76,9
Saksamaa	september	parlamendi	79,1
Šveits	september	parlamendi	80,1
Austria	november	parlamendi	80,5

Koostamise alus: Rahvusvaheline valimissüsteemide Liit (IFES). <http://www.ifes.org/eguide/turnout2002.htm> [26.01.2004].

G

Eesti Vabariigi valijate aktiivsus parlamendi valimistel:

1992 – 67,84%

1995 – 69,06%

1999 – 57,43%

2003 – 57,93%

Koostamise alus: <http://www.vvk.ee/> [26.01.2004].

H

Karikatuur teemal «Valimised Nõukogude Liidus»:

Kabineti uksel on kiri:
«Hääletamismasin»

See on ohtlikum kui
vesinikupomm!

http://marxists.anu.edu.au/subject/art/visual_arts/satire/stalin/stalin3.jpg [26.01.2004].

Nõukogudeaegne anekdoot

Brežnev kohtab tänaval vana usbekki, kes kannab arbuusi. Brežnev palub: «Lugupeetu, müü mulle arbuus!»

«Vali», vastab usbekk.

«Kuidas ma valin, kui sul on ainult üks?» küsib Leonid Iljitš.

«Aga meie ju valime!»

Tööülesanded

1. Võrrelge nõukogudeaegseid valimiseelseid plakateid (allikas *A*) ja Eesti Vabariigi kohalike valimiste plakateid 2002. aastast (allikas *B*) ning vastake küsimustele.
 - ▶ Keda on kujutatud nõukogudeaegsetel ja kaasaegsetel plakatitel?
 - ▶ Miks polnud nõukogude ajal plakateid konkreetsete isikutega?
 - ▶ Mille poolest plakatid veel erinevad?
2. Püüdke selgitada, mida peeti silmas «hääletamismasina» all (allikas *H*). Miks pidasid Nõukogude Liidu liidrid «hääletamismasinat» ohtlikumaks vesinikupommist? Kas selline karikatuur oleks võinud ilmuda Nõukogude Liidus?
3. **Kodune ülesanne**
 - ▶ Küsitlege vanema põlvkonna inimesi (vanemad, vanavanemad, tuttavad), kes osalesid nõukogudeaegsetel valimistel (vt küsitluslehte lisa).
 - ▶ Arvestage küsitluslehtede põhjal välja võimalik valimistest kõrvalehoidnute protsent. Kas see vastab ametlikele andmetele (allikas *D*)? Kui andmed ei kattu, püüdke oletada, miks?
 - ▶ Võrrelge valijate protsente NSV Liidus valijate protsendiga mujal maailmas aastal 2002 (allikas *E*). Milles ja miks need erinevad?
4. Tuginedes küsitluse tulemustele koostage informatiivne jutustus teemal «Valimised Nõukogude Liidus». Püüdke selles vastata järgmistele küsimustele.
 - ▶ Miks inimesed osalesid valimistel?
 - ▶ Kas valijad said valida kandidaatide hulgast sobivaima?
 - ▶ Kas valimistulemised olid seotud valijate tahtega?
 - ▶ Mida kujutas endast nõukogudeaegne hääletamissedel. Kas see eeldas valimiskabiini olemasolu?
 - ▶ Kuidas valijaid valima meelitati või sunniti?
 - ▶ Kas valimistulemused võisid kaasa tuua mingeid muutusi riigis? Põhjendage.

4.1.3

Nõukogude tsensuur

A

Nõukogude seadusandlus [tsensuuri] kohta hakkas kujunema 1918. aasta lõpust. 1922. aastal vormistati see määrusega Glavlit-ist (Kirjandusajade Peavalitsus). 6. juunil 1922 kinnitati Glavlit Haridusajade Rahvakomissariaadi juurde. Selle peamiseks eesmärgiks seati klassikontrolli teostamine ideoloogilisel rindel.

[...] talle omistati õigus tsenseerida foto- ja kinokunsti, lubada draama ning muude teoste avalikku ettekandmist ning demonstreerimist, kontrollida kuulutuste ilmumist perioodilistes väljaannetes. Glavliti käes on raamatute eramüügi ja toimetamise reguleerimine ning välismaalt sissetoodava kirjanduse läbivaatamine.

Väljavõte teatmeteosest: *Энциклопедический словарь. Т. 45. Москва: Редакция «Русского Библиографического Института Гранат», [1936]. С. 291*

B

Tsensuur (ld. *censura*) on ametivõimude (ilmalike ja vaimulike) kontroll näidendite ja teiste satiiriliste teoste, kino- ja fototeoste, kujutava kunsti teoste, raadio- ja teleaadete, aga mõnikord ka erakirjavahetuse üle, et vältida või piirata selliste ideede ja andmete levitamist, mis on tunnustatud võimude poolt kahjulikeks või mittesoovitavateks.

Vastavalt rahva huvidele ning sotsialistliku korra tugevdamise ja arendamise vajadusele garanteerib NSVL konstitutsioon kodanikele trükivabaduse. Riiklik kontroll on sisse seatud eesmärgiga takistada avaldamast trükis ja levitamas teistes massikommunikatsiooni vahendites üksnes riiklike saladusi või teisi andmeid, mis võivad kahjustada töörahva huve.

Väljavõte teatmeteosest: *Большая Советская Энциклопедия. Т. 28. Москва: «Советская Энциклопедия», 1978. С. 489.*

C

Väljavõte määrusest Glavliti kohta

Glavliti ülesanded on:

kõigi publitseerimiseks ja levitamiseks ettenähtud nii trükitud kui käsikirjaliste, perioodiliste ja mitteperioodiliste väljaannete, fotode, joonistuste, kaartide jms. läbivaatamine;

lubade väljastamine nii üksikute teoste kui ajakirjanduse välja andmiseks;

müügiks ja levitamiseks keelatud väljaannete nimekirjade koostamine;

kõigi ajakirjade, kirjastuste, trükikodade, raamatukogude ja -poodide kohta käivate reeglite, korralduste ja instruksioonide välja andmine.

<http://www.kolokol.ru/press/2809.html> [26.01.2004].

D

Väljavõte «Instruksioonist kunstiteoste tsensuuri kohta» (kehtestatud 18. jaanuaril 1952)

Tsensuuriorganid on kohustatud tagama kõigi riiklike ja sõjaliste saladuste hoidmise, mitte lubama publitseerida ja levitada poliitiliselt kahjulikke, ideoloogiliselt

võõraid, ideedevaaseid, haltuuramaigulisi, labaseid, nõukogude tegelikkust vääralt peegeldavaid teoseid.

T. M. Горяева. Политическая цензура в СССР. 1917–1991 гг. Москва: РОССПЭН, 2002. С. 296.

E

1945.–50. aastatel loodud raamatukogude erifondid sisaldasid kogu Glavliti poolt keelatud kirjandust – nõukogudevastast, kontrrevolutsioonilist, antisemiitlikku, pornograafilist, natsionalistlikku, vaimulikku jne. Erifondides töötasid Glavliti töötajad, kes olid arvatud raamatukogude töötajate hulka. Paljud neist olid KGB koosseisulised või koosseisuvälised töötajad.

Kogu kirjastustegevus oli täielikult riigi kontrolli all, iga trükitud leheke oli rangelt arvele võetud. Kirjastuste töötajatelt nõuti rikkumata poliitilist minevikku. 1945. aasta juunist võeti arvele kõik trükimasinad, 1947. aastast pidid kõik kirjastused esitama kirjanduse ilmumise plaanid kolmeks aastaks ette.

Keelatud ja mittesoovitava kirjanduse hävitamise kõrgaeg saabus 1949. aastal, mil kogu võõrkeelne kirjandus hävitati ilma igasuguste eelnevalt koostatud nimekirjadeta.

Poliitilise sula ajal, kui taastus võimalus pidada kirjavahetust väliseestlastega, hakkas Eestisse saabuma ka välismaal eesti keeles ilmunud kirjandust. Loomulikult konfiskeeris Glavlit kui tsensuuri organ kõik need saadetised ja alguses hävitas need otse tollis. Nendes lõketes hävisid kahjuks paljud käsikirjade ja tõlgete originaalid, põlesid ka autorite autogrammid ja fotodokumendid. Edaspidi väljastas Glavlit osa saadetisi, mis sisaldasid kirjanduslikke väljaandeid, adressaatidele, konfiskeeritud kirjanduse aga suunas raamatukogude erifondidesse.

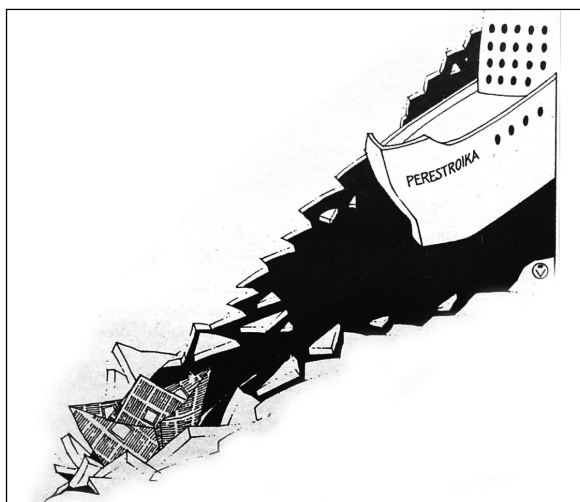
[...] 1962. aastal loobuti paljuarvulistest keelatud raamatute nimekirjadest, nende asemele koostati kaks koondnimekirja. Esimeses olid Eesti NSV ajal ilmunud ja raamatukogudest eemaldamisele kuuluvad teosed, teine koosnes eemaldamisele kuuluvatest 1918-1940 a. ning Saksa okupatsiooni ajal ilmunud raamatutest.

[...] 1960.-70. aastatel tsensuuri tegevus jätkus, uurimised ja keelud olid suunatud põrandaaluste, dissidentlike ja natsionalistlikele väljaannetele.

Tõlge artiklist: Piret Lotman. Okupatsiooniaegne trükitsensuur Eestis. <http://www.okupatsioon.ee/rus/1940/koikfreimid.html>. [26.01.2004].

F

Perestroikaegsed karikatuurid

Olavi Vaheri karikatuur. // Sirp ja Vasar. 1988. 6. mai.

Mis on kord juba välja pääsenud, seda on raske tagasi panna.

Jim Berry karikatuur. // Sirp ja Vasar. 1989. 17. märts.

Tööülesanded

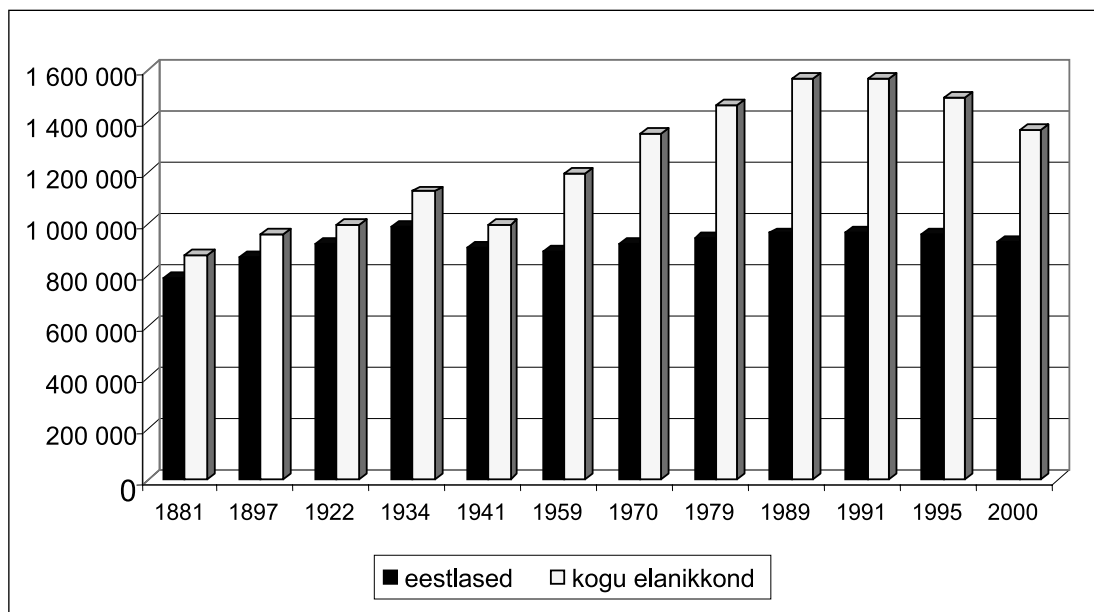
1. Kasutades allikaid *A* ja *B*, võrrelge tsensuuri (või riikliku kontrolli) vajaduse põhjendamist NSV Liidus 1936. ja 1977. aastal. Kas leiate olulisi erinevusi?
2. Kuidas tõlgendate allikas *B* esitatud väljendit «töötajate huve kahjustavad andmed»? Kas teie vanemad on samal arvamusel?
3. Määratlege NSV Liidu tsensuuriorganite peamised tegevusvormid (allikad *C*, *D* ja *E*).
4. Totalitaarse režiimi üks tunnustest on ühe ideoloogia valitsemine. Lähtudes sellest põhjendage, kas sõna- ja trükivabadus oli NSV Liidus teoreetiliselt võimalik (allikas *E*).
5. Millised tagajärjed olid Gorbatšovi käivitatud avalikustamispoliitikal NSV Liidule? Selgitage esitatud karikatuuride mõtet (allikas *F*).

4.2

Migratsioon – kas stiihiline või juhitav protsess?

A

Eestlaste ja muulaste vahetõrge Eesti elanikkonnas aastatel 1881–2000

Diagrammi koostamise alus: Eesti rahvaste raamat. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1999. Lk 141, 273; 2000. aasta rahvaloendus Eestis. <http://www.stat.ee> [26.01.2004].

B

Tõepoolest, stalinismi aastatel oli vähenemine [põliselanikkonna osas] nii järsk, et tekib küsimus, kas Moskva ei lähtunud mitte pikaajalisest ja sihipärasest venestamise poliitikast. [...] Ühelt poolt võivad sellised nähtused nagu massiline deporteerimine NSVL poolt Teise maailmasõja käigus saadud uutelt läänealadelt olla denatsionaliseerimise sihipärase poliitika tõestus. Teiselt poolt võib olla ka nii, et Moskva peamine eesmärk oli majanduslik. Tööstusliku toodangu kiire kasv Balti vabrikutes nõudis vastavat tööjõu kasvu.

Eestise ja Lätise, kus kohalikud ressursid olid puudulikud tööstuse vajaduste rahuldamiseks, toodi suur hulk inimesi teistest rahvustest. Leedus olid kohalikud ressursid rohkem sobilikud ja seal vähenes leedukate osakaal Stalini ajal tunduvalt vähem. Tuleks aga meeles pidada, et Stalinit ei huvitanud väikerahvaste (v.a võibolla grusiinide) ellujäämine, sõjajärgsel perioodil domineeris «vanema venna» kontseptsioon.

Toivo U. Raun. *Estonia and the Estonians*. Stanford: Hoover Institution Press, Stanford University, 1987. P. 182.

C

1945. aasta suvel võttis EK(b)P vastu otsuse tööjõu komplekteerimise printsiipide muutmiseks. Loomulikult tuli värvata töölisi teistest liiduvabariikidest. [...] Eesti lülitati tööjõu üleliidulise rotatsiooni süsteemi.

Tiit Made. Eesti tee. Stockholm: Kirjastus Välis-Eesti&EMP, 1989. Lk 23.

D

[...] on vääär kinnitada, et industrialiseerimist ja sellega seotud migratsiooni teostas Moskva ainult eesmärgiga allutada oma võimule vastupanu osutavaid riike. See argument langeb ära kui me võrdleme rahvastiku kujunemise protsesse sõjajärgsetes Leedus ja Eestis. Leedus, kes oli Eestiga sarnastes inkorporeerimise tingimustes, oli rohkem inimohvreid seoses metsavendade pikemaajalise tegevusega ja katoliku kiriku järjekindla vastasseisuga. Lähtudes poliitilise migratsiooni argumentidest, peaks järeldama, et just Leedu, aga mitte Eesti, pidi seisma suure venekeelsete ümberasujate migratsiooni probleemi ees inkorporatsiooni käigus. Leedus aga moodustasid migrantid ainult 10% nõukogudeaegsest elanikkonnast. Pilt selgineb, kui võrrelda kahe riigi majanduslikke protsesse. Sündivus oli Leedus sõjajärgsetel aastatel 7 korda kõrgem kui Eestis. Leedu majanduse aeglane kasv sundis nõukogude võimu investeerima eelkõige Eestisse ja Lätisse. Sündivus Leedu maapiirkondades vastas täielikult tööjõu tagasihoidlikule nõudlusele tööstuses. Võrreldes sõjajärgseid Eestit ja Leedut võib tõdeda, et tööjõu massiline juurdevool Eestisse toimus teiste Lääne Euroopa regionidega, kus toimusid kiired industrialiseerimise protsessid, analoogilise skeemi alusel.

Кристина Каллас. Как эти русские все-таки сюда попали? <http://tribuun.pri.ee/forum/viewtopic>. [26.01.2004].

E

1949. aasta märtsis küüditati Eestist 20 702, Lätist 47 322, Leedust 29 180 inimest, kokku 92 204.

[...]

1949. aasta küüditamisega loodi eeldused massiliseks muukeelse elanikkonna sisse-rändeks Balti riikidesse ja järsule nihkele elanikkonna rahvuslikus koosseisus. Eriti suure ulatuse omandas sisseränne linnadesse ja tööstuskeskustesse. Küüditamise abil purustati normaalne majandussüsteem ning Balti riikide majandus korraldati ümber ebaefektiivseks koloniaalmajanduseks.

Aigi Rahi. Stalini välksõda Balti rahvaste vastu. // Eesti Päevaleht. 1999. 25. märts.

F

Nõukogude Eesti tööstusele on sõjajärgsel perioodil iseloomulik olnud kiire arengutempo. Vabariigi rahvamajanduse kogutoodang suurenes aastail 1940–1960 enam kui 10% aastas [...]. Nõukogude Eesti tööstus suutis 1970. aastal anda 10 päevaga niisama palju toodangut, kui andis kodanliku Eesti tööstus kogu 1939. aasta jooksul. Iseloomulik on olnud energeetikatööstuse kiire areng. Kui elektrienergia tootmine kasvas kogu maailmas aastail 1951–1969 4,7 korda, siis Nõukogude Eestis suurenes see samal ajavahemikul 23-kordseks.

Kõik need edusammud saavutati uute ettevõtete ehitamise ja vanade rekonstrueerimise tulemusena. 1951.–60. aastatel anti käiku või rekonstrueeriti üle 200 tööstuse-, transpordi- ja sideettevõtte.

Tänu sotsialistlikule industrialiseerimisele muutus Eesti agrariigist arenenud tööstusriigiks. Kui 1939. a. ületas põllumajanduslik toodang tööstuslikku 1,6 kor-

da, siis 1970. aastate keskel oli tööstusliku ja põllumajandusliku toodangu suhe 3:1 esimese kasuks.

[...] Vabariigist viiakse välja [...] 60% masinatööstuse toodangust, 88-90% elektrienergiast.

Юхан Кахк, Карл Сийливаск. История Эстонской ССР. Таллинн: Периодика, 1987. С. 206, 209–210.

G

Okupatsioonivõimude genotsiidipoliitika teiseks osaks oli Eesti koloniseerimine. Eestist väljaviidud tööjõu asemele toodi siia N. Liidust uut tööjõudu, üritades tsiviilgarnisoni loomise kaudu okupatsiooni pöördumatuks muuta. Sel eesmärgil asuti Eestis igasuguse majandusloogika vastaselt eelistempos arendama tööjõumahukat rasketööstust, mistõttu töölistest tuli puudus. See omakord andis hea ettekäände mujalt Nõukogude Liidust inimesi sisse tuua. Eriti intensiivne oli muulaste sissevool vahetult pärast sõja lõppu. Aastatel 1945–1950 suurenes Eesti NSV elanikkond muulaste arvel 170 000 inimese võrra. [...]

Hoidmaks kolonisatsiooni vajalikul tasemel tegid okupatsioonivõimud Eestisse asuvaltele muulastele rohkem soodustusi. Eeskätt puudutas see elamispinna saamist. Ametliku statistika kohaselt elas 1970. aastate lõpul 70% eesti muulasi kõigi mugavustega varustatud elamispinnal, 70% eestlasi aga mitteheakorrastatud pinnal.

Mart Laar, Urmas Ott, Sirje Endre. Teine Eesti. Eesti iseseisvuse taassünd. 1986–1991. Tallinn: Meedia- ja Kirjastuskompanii SE&JS, 1996. Lk 41–42.

H

Sõjajärgse kiire tööstusliku tootmise laiendamise tulemuseks oli Eestis urbaniseerumine. [...] Urbaniseerumise näitajad kasvasid 1940. aastate teisel poolel keskmiselt 3,2% aastas, ja vaatamata kasvu aeglustumisele 1950. aastate alguses, jäi edaspidigi kõrgeks. Ajavahemikus 1939–1959 oli eesti urbaniseerumiselt NSV Liidus esikohal. Urbaniseerumine toimus eelkõige suuresti mitte-eestlastest immigrandidest juurdevoolu arvel. Rajati uusi linnu. Nii loodi 1946. aastal põlevkivi basseini Kohtla-Järve. Vanad kasvasid territoriaalselt. Jätkus ka sisemigratsioon maalt linnale, seda vaatamata põllumajanduspiirkondade elanikkonna vähenemisele deporteerimise tulemusel. Seda protsessi kihutas tagant eestlaste hirm olla kuulutatud kulakuteks.

Toivo U. Raun. Estonia and the Estonians. Stanford: Hoover Institution Press, Stanford University, 1987. P. 182.

Eesti elanikkonna etniline koosseis aastatel 1959–1989

	1959	1970	1979	1989
Elanikkonna üldarv	1 196 791	1 356 079	1 446 476	1 565 662
eestlased	892 653 (74,6%)	925 157 (68,2%)	947 812 (64,7%)	963 281 (61,5%)
venelased	240 227 (20,1%)	334 620 (24,7%)	408 778 (27,9%)	474 834 (30,3%)
soomlased	16 699 (1,4%)	18 537 (1,4%)	17 753 (1,2%)	16 622 (1,1%)
ukrainlased	15 769 (1,3%)	28 086 (2,1%)	36 044 (2,5%)	48 271 (3,1%)
valgevenelased	10 930 (0,9%)	18 732 (1,4%)	23 461 (1,6%)	27 711 (1,7%)

	1959	1970	1979	1989
juudid	5 433 (0,5%)	5 282 (0,4%)	4 954 (0,3%)	4 613 (0,3%)
lätlased	2 888 (0,2%)	3 286 (0, %)	3 963 (0,3%)	3 135 (0,2%)
poolakad	2 256 (0,2 %)	2 651 (0,2%)	2 897 (0,2%)	3 008 (0,2%)
muud	9936 (0,8%)	19 728 (1,4%)	814 (0,05%)	24 187 (1,5%)

Tabeli koostamise alus: Eesti rahvaste raamat. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1999. Lk 577–581.

J

Põliselanike osakaal Eesti, Läti ja Leedu elanikkonnas:

Riik	Põliselanike osakaal (%)		
	1939. aastal	1959. aastal	1989. aastal
Eesti	91,8	74,6	61,55
Läti	75,5	62,0	52,04
Leedu	73,7	79,3	79,6

Tabeli koostamise alus: Национальные процессы в СССР. Москва: Наука, 1991. С. 141, 199, 201, 204, 209; М. Тумма, Э. Саар. Молодое поколение. Москва: Мысль, 1986. С. 17–18; <http://www.demoskop.ru/weekly/2002/081/analit01/php> [20.08.2003].

K

Valik vastuseid Tallinna Õismäe Vene Lütseumis ja Tallinna Haabersti Vene Eragümnaasiumis 2003. aasta kevadel läbi viidud küsitlusest «Kuidas minu vanemad sattusid Eestisse?». Vastasid 9.–12. klassi õpilased, kokku 234.

«Isa teenis sõdurina aega Eestis 1960. aastate alguses. Neile, kelle teenistusaeg lõppes, pakuti tööd kalatööstuses. Isa kirjutas avalduse ja sõitis ära koju. Kolme kuu pärast tuli kutse. Isa töötas Eesti kalatööstuses 10 aastat, sai sealt korteri.»

«Vanaisa (ema isa) viidi 1965. aastal üle tööle Narva Balti Elektriijaama. Enne seda elas ta Ivangorodis. Samal aastal sai ta Narva korteri. Isa tuli 1960. aasta juulis koos vanematega Narva, kes suunati siia tööle.»

«Vanaema tuli Eestisse Leedust. Ta abiellus eestlasega. Ema sai isaga tuttavaks Moskva Instituudis õppides. Pärast kõrgkooli lõpetamist suunati nad Eestisse tööle.»

«Vanaema ja vanaisa tulid Tallinna Sahhalini saarelt, nad olid sõjaväelased. Nad suunati 1947. aastal teenima Tallinna väeosasse. Isa on siin sündinud ja lõpetanud Tartu Ülikooli. Mina olen ka siin sündinud.»

«Isa ja ema töötasid Tallinna Ehituses. Nad olid ehitajad. Nad kutsuti siia ehitama seoses olümpiamängudega.»

«Isa töötas Leningradis ja ta suunati töökohast Tallinna ehitusorganisatsiooni.»

«Minu ema tuli Eestisse kutsekooli õppima Ukrainast 1970. aastatel. Tuli sellepärast, et elu Eestis oli parem kui Ukrainas.»

«Minu vanaema tuli 1954. aastal külla oma vennale Kohtla-Järvele. Leidis siin töö ja jäigi Eestisse.»

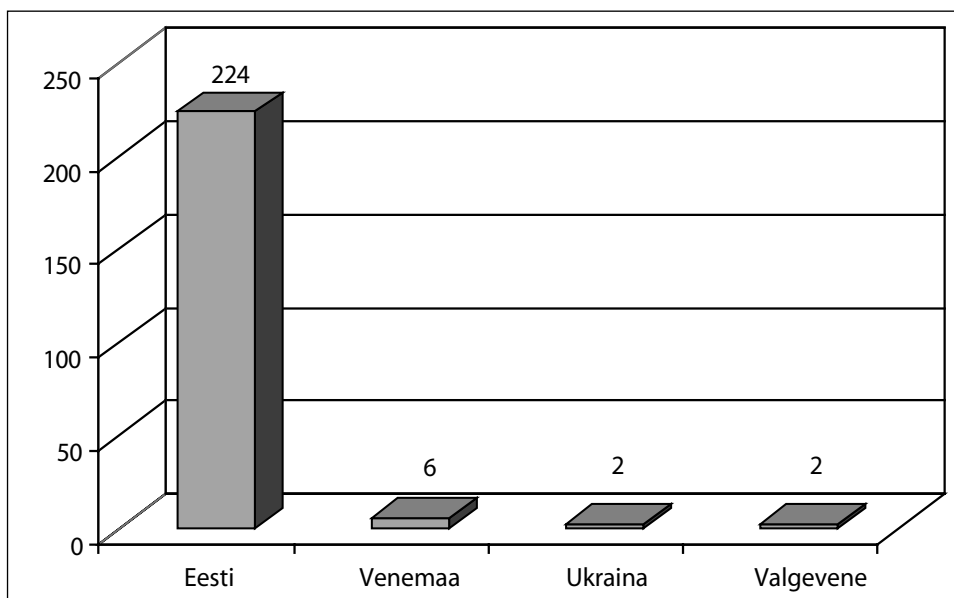
«Minu vanaisa teenis aega Eestis. Pärast demobiliseerimist võeti ta tööle miilitsasse.»

«Minu vanaema elas külas Leningradi lähistel. Sõja ajal töid sakslased kõik elanikud sealt Eestisse. Pärast sõda ta jäigi siia.»

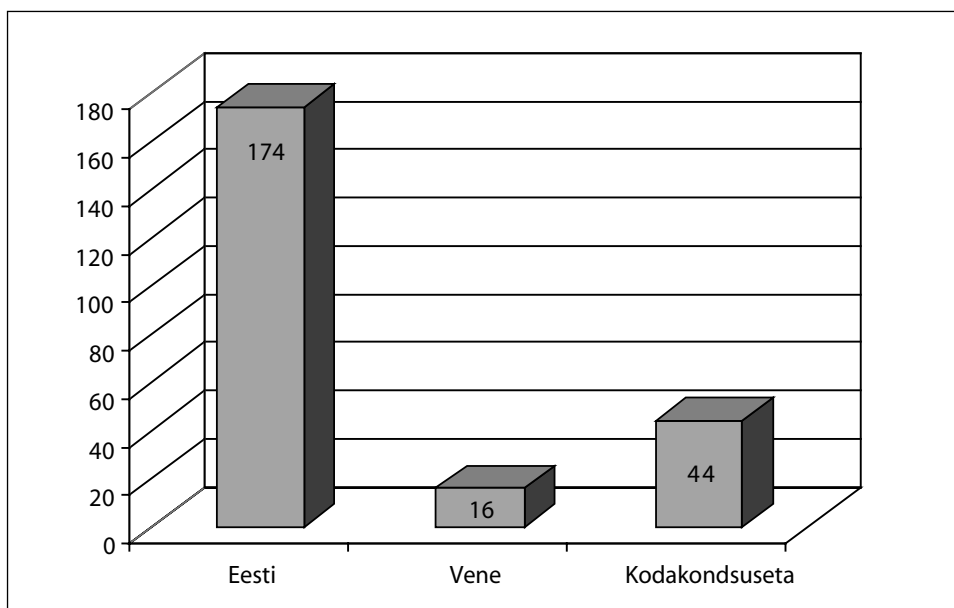
«Vanavanaema elas Eestis juba enne 1940. aastat. Tema esivanemad olid vanausulised ja elasid Peipsi järve kaldal Peeter I aegadest saadik.»

«Isa suunati noore spetsialistina pärast instituudi lõpetamist tööle Eestisse. Ta töötas olümpia ehitustel»

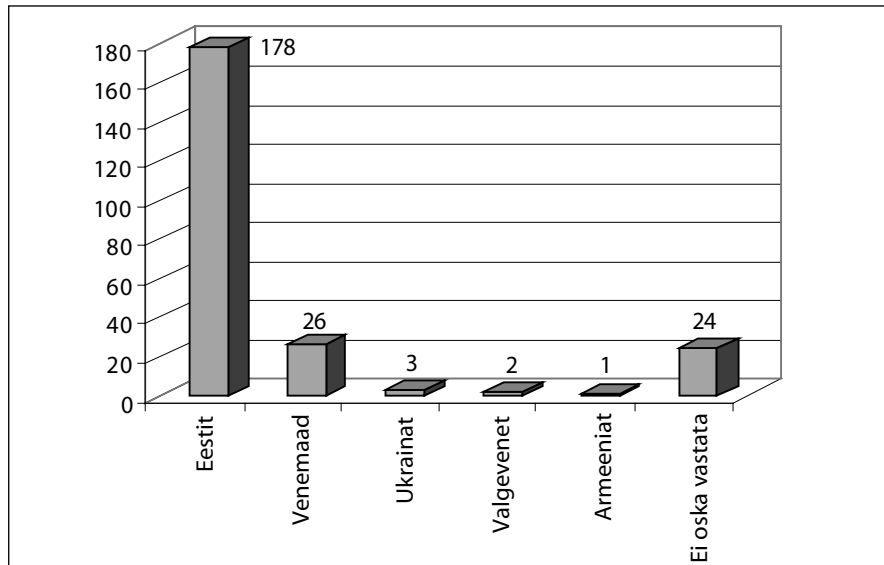
Küsitluse tulemused vene õppekeelega koolide viimaste klasside õpilaste päritolu ja rahvuse kohta. Küsitlus viidi läbi 2003. aasta kevadel Tallinna Õismäe Vene Lütseumis ja Tallinna Haabersti Vene Eragümnaasiumis. Kokku osales 234 õpilast 9.–12. klassidest.

Õpilaste sünnikoht

Õpilaste kodakondsus

Millist riiki peavad õpilased oma kodumaaks?

Tööülesanded

1. Kasutage diagrammi (allikas A) ja eelnevalt õpitut ning määratlege, millised 20. sajandi sündmused mõjutasid eestlaste ja mitte-eestlaste vahetõrget Eestis rahvastikus kõige enam.
2. Analüüsige põhirahvusest elanikkonna osakaalu sõjajärgses Eestis, Lätis, Leedus (allikas J). Kus langes põhirahvuse osakaal kõige kiiremas tempos? Miks?
3. Milliste rahvuste esindajate osakaal kasvas Eestis kõige kiiremini (allikas J)? Põhjendage.
4. Kas saab väita, et Eestisse suunatud migratsiooni peamiseks käivitajaks oli Moskva poliitika, mille eesmärk oli okupatsiooni kinnistamine? Põhjendage.
 - Kasutades allikat I ja K täitke tabel ja märkige ära NSV Liidu eri regioonidest pärit inimeste Eestisse asumise põhjused.

1	2	3
4	Eestisse asumise põhjused	5
6	7	8

5. Mis domineeris teie arvates nõukogude võimu migratsioonipoliitikas, kas poliitilised või majanduslikud motiivid? Kasutage vastamisel allikaid B–H. Põhjendage.
6. Milliseid tagajärgi peale migratsiooni ja põliselanikkonna osakaalu langemise tõi kaasa nõukogude võimu teostatud tööstuse kiirendatud areng? Põhjendage.

7. Kas teie arvates kaasneb migratsiooniga positiivseid momente? Põhjendage.
8. Millised küsimused võivad tekkida tutvumisel allikaga *L*? Sõnastage need.
9. Kirjutage essee teemal «Migratsioon Eestisse – kas vaba valik või riiklik poliitika?»

Kas internatsionalism või venestamine?

A

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm (uus redaktsioon)

[...]

Läbikäidud tee tulemused näitavad veenvalt: minevikult pärandiks jäänud rahvusküsimus on Nõukogude Liidus edukalt lahendatud. Meie maal on rahvussuhetele iseloomulikud niihästi rahvuste ja rahvaste edasine õitseng kui ka nende kõrvalekaldumatu lähenemine, mis toimub vabatahtlikkuse, võrdsuse ja vennaliku koostöö alusel. [...] See areng toob endaga kaugemas ajaloolises perspektiivis kaasa rahvaste täieliku ühtsuse.

[...]

Ka edaspidi tagatakse kõigi NSV Liidu kodanike emakeele vaba areng ja selle võrdõiguslik kasutamine. Samal ajal laiendab oma rahvuse keele kõrval vene keele valdamine, mille nõukogude inimesed on vabatahtlikult võtnud rahvustevahelise suhtlemise vahendiks, juurdepääsu teaduse ja tehnika, kodumaise ja maailmakultuuri saavutustele.

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXVII kongressi materjale. Tallinn: Eesti Raamat, 1986. Lk 173–174.

B

Eesti kultuuritegelaste avalik kiri ajalehtedele «Pravda», «Rahva Hääli» ja «Sovetskaja Estonia» 1980. aastal:

Eestlaste ebakindlust oma tuleviku suhtes on põhjustanud järgmised asjaolud: eesti elanikkonna kiire osakaalu vähenemine, eriti Tallinnas, kus eestlased on muutumas vähemusrahvuseks; [...]

- eesti keele kasutamise piiramine asjaajamises, olmes, teaduses ja mujal. Seda tendentsi iseloomustavad näiteks eesti keelt ja kirjandust käsitlevate väitekirjade kohustuslik esitamine vene keeles, Eesti NSV 40. aastapäevale pühendatud piduliku koosoleku läbiviimine ainult vene keeles;
- eestikeelse ajakirjanduse ja paljude raamatute, eriti rahvuskultuurile oluliste teoste muutumine raskesti kättesaadavaks, rahvuslike teaduste arengu ilmne pidurdatus;
- ülepingsutatud ja oskamatu propagandakampania vene keele õpetamiseks koolides ja lasteaedades, ajalooõpetuses esinev venelaste osa eriline rõhutamine teiste rahvuste arvel; [...]
- tööstuse ekstensiivse arengu üleforsseerimine üleliiduliste ministriumide poolt, pööramata küllaldast tähelepanu sellega kaasnevatele ökoloogilise tasakaalu rikkumisele;
- kakskeelsuse propageerimine ühepoolselt eestlaste hulgas, millele ei vasta midagi samaväärset muulaste seas – see süvendab eestlastes tunnet, et nende emakeelde suhtutakse kui teisejärgulisse keelde; ajakirja «Russki Jazök v Estonskoi Škole» kõrval puudub analoogiline ajakiri eesti keele õpetamiseks kohalikes vene koolides;
- juhtivatele ja rahvuskultuuriprobleemidega tegelevatele ametikohtadele inimeste määramine, kellel ei ole piisavalt teadmisi eesti kultuurist ega huvi selle vastu.

Sirje Kiin, Rein Ruutsoo, Andres Tarand. 40 kirja lugu. Tallinn: Olion, 1990. Lk 4–5.

C

Nõukogude poliitika oluliseks osaks oli venestuskampaania. Vene keele propageerimine ning selle õppimise peale surumine kestis läbi kogu nõukogude okupatsiooni, saavutades haripunkti selle lõpukümnendil. Aluseks venestuse tugevnemisele sai 13. oktoobril 1978 vastuvõetud NSVL Ministrite Nõukogu salajane määrus ning NLKP KK vastav otsus, kus pandi paika nõuded vene keele õpetamise tõhustamiseks. NLKP KK ja NSVL Ministrite Nõukogu otsustele tuginedes võttis EKP KK büroo 19. detsembril 1978 vastu otsuse «Vene keele omandamise ja õpetamise edasiseks täiustamisest», mis paljuski kordas üleliiduliste dokumentide sisu. [...]

Järgnes kolmekümnepunktiline konkreetne plaan, mis pidi aitama vene keele oskust süvendada. Näiteks tuli hakata vene keelt õpetama lasteaedades, suurendada ettevalmistatavate vene keele õpetajate hulka, aktiveerida kakskeelsuse arengu ja vene keele õpetamise tõhususe teaduslikku uurimist, teha soodustusi venekeelse kultuuri levikule jms. Otsus oli rangelt salajane, seda tuli säilitada parteikomiteedes metallseifis. [...]

Tõdeti ka, et mõnes Eesti piirkonnas on paraku veel liiga vähe venelasi, et luua neis vene keele laiemaks kasutamiseks soodsat miljööd. ENSV haridusministri esimehe asetäitja Franz Oper pidas ajakirjas «Eesti Kommunist» nr. 5/1980 tõhusaks internatsionalistliku kasvatustöö vormiks eesti-vene segakoole. [...]

Eestis 1980. aasta sügisel puhkenud noorsoorahutused ning venestuse vastu protestiv «Neljakümne kiri», millele kirjutas alla 40 avaliku elu tegelast, vähendasid mõneks ajaks venestuspoliitika intensiivsust. Avaliku vastupanuliikumise mahasurumise järel hakkas venestuspoliitika 1984. a. taas aktiveeruma, jätkudes kuni laulva revolutsioonini välja.

Selleks ajaks oli vene keel hõivanud vaikselt üsna kindla juhtpositsiooni eesti ametliku keelena. Juba hakkasid ametiasutustest kaduma kakskeelsed blanketid, mis asendusid üksnes venekeelsetega. Eesti- ja venekeelseid kaupluse silte Ida-Virumaal asendasid venekeelsed. Enamik ametlikku kirjavahetust, seejuures pea eranditult kogu kommunistliku partei asjaajamine viidi üle vene keelele. Isegi Eesti NSV 40. aastapäeva aktusel peeti suurem osa kõnesid vene keeles.

Mart Laar, Urmas Ott, Sirje Endre. Teine Eesti. Eesti iseseisvuse taassünd. 1986–1991. Tallinn: Meedia- ja Kirjastuskompanii SE&JS, 1996. Lk 42–44.

D

NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrus

13. oktoobrist 1978, nr. 835

Moskva, Kreml

Abinõude kohta vene keele õppimise ja õpetamise täiendamise kohta liiduvabariikides. NSVL Ministrite Nõukogu määrab:

[...]

4. Vene keele õpetajate väljaõpetamise edasiseks parandamiseks ja nende kvalifikatsiooni tõstmiseks tuleb NSVL Haridusministeeriumil ja NSVL Kõrgema ja Keskerihariduse Ministeeriumi ning liiduvabariikide haridusministeeriumidel koostada ja sisse viia pedagoogilistesse instituutidesse 1980. aastaks uus õppeprogrammerialane «Vene keel ja kirjandus rahvuskoolis» jaoks ja hoolitseda põhjalikuma õpetajate ettevalmistuse eest selles aines; suurendada liiduvabariikide poolt Vene NFSV, Ukraina NSV ja Valgevene NSV ülikoolidesse ja pedagoogilistesse instituutidesse eriaine «Vene keel ja kirjandus» õppimiseks saadavate noorte inimeste vastuvõttu; tugevdada vene keele ja kirjanduse õppetoole liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide kõrgemates õppeasutustes kvalifitseeritud teaduslik-peda-

googilise personaliga; süstemaatiliselt saata õppeasutuste vanemates kursustes ainet «Vene keel ja kirjandus» õppijaid Vene NFSV, Ukraina NSV ja Valgevene NSV pedagoogilistesse instituutidesse ning ülikoolidesse teatavaks ajaks õppima; ellu kutsuda pedagoogiliste instituutide ja ülikoolide juures fakulteete ning sellekohaseid kursusi alg- ja keskastme rahvuskoolide õpetajate ning kesk- ja kõrgemat eriharidust andvate õppeasutuste õpetajate kvalifikatsiooni tõstmiseks; tugevdada õpetajate täiendusinstituute ja rajoonide ning linnade haridusosakondade pedagoogilisi kabinette spetsialistidega vene keele õpetamise metoodika alal.

[...]

5. NSVL Haridusministeeriumil ja liiduvabariikide ning autonoomsete vabariikide ministrite nõukogudel koos asjaosaliste ministeeriumide ja osakondadega tuleb kindlasti garanteerida, et kõigis õppeasutustes, kus õpetus toimub rahvuskeeltes, oleksid spetsiaalsed vene keele ja kirjanduse ruumid, ning hoolitseda selle eest, et need oleksid varustatud lingvafoni aparatuuriga ja muude tehniliste abivahenditega.

NSVL Ministrite Nõukogu Riiklikul Plaanikomiteel ja NSVL Rahandusministeeriumil tuleb hoolitseda selle eest, et vajalikud ressursid nendeks otstarveteks võetaks NSVL riigieelarvesse.

NSVL Ministrite Nõukogu esimees: A. Kossõgin

NSVL Ministrite Nõukogu asjadevalitseja: M. Smertjukov

Sirje Kiin, Rein Ruutsoo, Andres Tarand. 40 kirja lugu. Tallinn: Olion, 1990. Lk 167–168.

E

Eesti keele staatus hakkas langema 1940. aastast pärast Eesti annekteerimist Nõukogude Liidu poolt. Eesti keel lakkas olemast ainuke riigikeel, tema kõrvale tõusis vene keel. Eesti keele kasutamisest loobuti paljudes sfäärides: rahvusvahelistes läbirääkimistes, diplomaatilises kirjavahetuses, väliskaubanduses ja kaubamärkidel, relvastus- ja relvajõudude küsimustes, hariduses.

Eesti keel suruti välja ja jäeti ilma võimalusest arendada terminoloogiat navigatsiooni, merelaevanduse, lennunduse ja raudteetranspordi vallas. Eesti keelest loobuti ka põlevkivi-, energeetika, tekstiili- ja mõnedes rasketööstuse valdkondades. Eesti keelest loobumine tööstuse eri valdkondades oli seotud nende ettevõtete otse üleliidulise, Moskvast teostatava kontrolli alla sattumisega.

Eesti keel suruti välja miilitsast ja õiguskaitseorganitest.

Tehti katseid piirata eesti keele kasutamist kõrghariduses. Ta suruti välja mitmest kesk-eriõppeasutusest.

[...]

Raskeimad ajad eesti keelele olid ajavahemikus 1975–1987. Eesti intelligentsi ja haritlaste (eelkõige kirjanike) väljajuurimine ja repressioonid nende vastu viisid selleni, et oluliselt vähenes eesti keeles kirjutavate inimeste hulk. Eestikeelsete raamatute hävitamine vähendas nii ilukirjandusliku kui teadusliku, haridusliku ja tehnilise kirjanduse hulka.

Riiklik kirjastuse poliitika piiras eestikeelsete trükiste arvu, eriti 1951.–53. aastatel, mil uute trükiste arv jäi alla 19. sajandi keskpaiga näitajatele. Riiklikul tasandil soositi tõlkeid vene keeles teiste keelte arvel, see suurendas vene keele mõju eesti keelele. Mõned kohustuslike ainete õpikud tõlgite vene keelest ja see suurendas vene keele mõju õppe-terminoloogiale. Asjaajamise reeglistik ja seaduste kogud olid venekeelsed, seetõttu pidid ametiasutused Eestis toetuma oma töös vene mudelile, seejuures kadusid eesti keelele traditsioonilised mõisted ja puudus võimalus uute tekkimiseks.

[...]

Massikommunikatsioonivahendid olid tervenisti sõltuvad Venemaa informatsiooniagentuuridest, seega sattus eesti keel tugevalt vene grammatika surve alla ja selle mõju on tunda tänapäevani.

Venestamine oli ilmne ka teaduslike kraadide saamisel, kuna dissertatsioonid ja kogu dokumentatsioon tuli esitada vene keeles.

World War II and Soviet Occupation in Estonia: A Damages Report. Tallinn. Periodika Publishers, 1991. P. 80–81.

Tööülesanded

1. Kuidas teie mõistate NLKP programmis toodud teesi «rahvuste täielik ühtsus» (allikas A)?
2. Leidke allikatest B, C, D ja E näiteid, mis kummutavad NLKP programmis deklareeritud «kõigi NSVL kodanike õigust emakeele vabale arendamisele ja võrdsele kasutamisele» (allikas A).
 - ▶ Kas oskate tuua tänapäevast näiteid, mis viitavad NLKP programmis esitatud väite «mineviku pärandina saadud rahvusküsimus on NSVL edukalt lahendatud» ekslikkusele (allikas A)? Kas rahvusküsimust on võimalik edukalt lahendada? Millist lahendust näete teie?
 - ▶ Millised momendid tsiteeritud NLKP programmist tekitavad teis protesti või te ei saa nendega nõustuda (allikas A)?
3. Millist mõju avaldab teie arvates kunagine nõukogude võimu keelepoliitika rahvustevahelistele suhetele tänapäeva Eestis?
4. Tavatsetakse öelda, et mida rohkem keeli inimene valdab, seda rikkam ta on. Miks siis suhtusid eestlased vene keele õppimisse Eestis nõukogude ajal negatiivselt (allikad B, C ja D)?
5. Milline võiks teie arvates olla Eesti riigi keelepoliitika tänapäeval? Põhjendage.

Tööleht

Nõukogude demokraatia

Tunni eesmärk

- ▶ Kujundada õpilastes demokraatlikke väärtushinnanguid.
- ▶ Arendada ankeedi koostamise, küsitluse läbiviimise ja selle tulemuste analüüsimise oskusi.
- ▶ Õppida töötama erinevate ajalooallikatega.

Tunni käik

- ▶ Töö kirjalike allikatega.
Erinevate riikide konstitutsioonide inimõigusi ja -vabadusi puudutavate sätete analüüs.
- ▶ Töö visuaalsete allikatega.
Tänapäeva valimiselsete plakatite võrdlus nõukogudeaegsetega.
- ▶ Küsitlus.
Ankeedi koostamine küsitluse «Valimised Nõukogude Liidus» jaoks (lisa 1). Küsitluse läbiviimine ja selle tulemuste analüüsimine. Arutluse «Nii toimusid valimised Nõukogude Liidus» kirjutamine.
- ▶ Hinnang nõukogudeaegsetele valimistele. Täitke tabel «Demokraatlike valimiste kriteeriumid».

Demokraatlike valimiste tingimused	Kas neid järgiti NSV Liidus?
Valimised on üldised	
Võim saadakse läbi valimiste	
Valimised on vabad	
Osaleb mitu kandidaati	
Valimisprotseduur on aus	
Valimised toimuvad regulaarselt	
Valimised on salajased	

Lisa 1

Küsitlusleht teemal «VALIMISED NÕUKOGUDE LIIDUS»

1. Kas mäletate juht umeid, kui Te ei osalenud valimistel? _____

2. Kui osalesite alati, siis miks? _____

3. Kas olete alati osalenud valimistel pärast Eesti Vabariigi taasiseseisvumist? _____

4. Kuidas suhtusite teadetesse, et Nõukogude Liidus osales valimistel 99,9% valijatest?

5. Kas mäletate, milline nägi välja nõukogude-aegne hääletusedel? _____

6. Kas kasutasite hääletamise ajal kabiini? _____

7. Milliste kriteeriumide alusel valisite välja kandidaadi, kellele andsite oma hääle?

8. Kas seostasite valimistega lootusi olukorra paranemiseks riigis? _____

9. Millised mälestused seostuvad Teil veel valimistega nõukogude ajal? _____
